

KORUNK

ÚJ ÉV, ÚJ TÁVLATOK, ÚJ FEL-
ADATOK • IRODALOMTÖRTÉ-
NETI PERSPEKTÍVÁK • TAMÁSI
ÁRON HÁROM KISESSZÉJE • A
PRÓZA ARATÁSA • SZERELEM
ÉS HUMÁNUM • AZ IRODALMI
ÉRTÉKEK VÉDELMEBEN • MEG-
KÉSETT TÁVIRAT MOLTER KÁ-
ROLYNAK • SPENGLER ÉS A
NEMZETISÉGI MAGATARTÁS •
A 375 ÉVES TORDASZENTLÁSZ-
LÓI ISKOLA • JANCSIK PÁL
ÉS MATYÁS B. FERENC VERSE •

1982 • 1

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XLI. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM • 1982. JANUÁR

*** Új év — új távlatok — új feladatok 1

K. L. • Irodalomtörténeti perspektívák 4

LÁNG GUSZTÁV • A próza aratása 5

*** A Horváth István-jelenség (Ahogy Kiss Jenő látja — Kérdez: Cseke Péter) 10

JANCSIK PÁL • Vers a Szent György-szobor elveszett pajzsára (vers) 18

SZABÓ ZSOLT • Gyökerek után kutatva 19

*** Az irodalmi értékek védelmében (Barta János és Görömbei András válaszol
Katona Adám kérdéseire) 24

MÁTYÁS B. FERENC • Pillanatkép (vers) 30

BORI IMRE • A versszerűségről 31

GÖMÖRI GYÖRGY • A magyar vers fordításának lehetőségei, útjai 35

ROTH ENDRE • Szerelem és humánus (Szeget szeggel — Szentivánéji álom) 40

BALAZS SÁNDOR • Spengler és a nemzetiségi magatartás 45

SZÁSZ JÁNOS • A szellem tükrében (Kezesség) 51

JEGYZETEK

KÁNTOR LAJOS • Megkésett távirat Molter Károlynak 53

KOVÁCS NEMERE • A szebb szóért 54

LÁZAR IRÉN • Mit adhat ma az iskola? 56

DOKUMENTUMOK

KÁNTOR LAJOS • Tamási Áron — három arckép tükrében ([Móricz Zsigmond] —
Bánffy Miklós — József, a költő) 57

LÁSZLÓ FERENC • Szeljegyzetek egy névjegyre 59

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

GAAL GYÖRGY • Akik „kimaradtak” a Panteonból I. 61

BOLDIZSÁR ZEYK IMRE • A 375 éves tordaszentilászlói iskola I. 65

SZEMLE

BORCSA JÁNOS • „végül megtalálod az ünnepet?” 69

MAROSI PÉTER • Szomszédolás 72

K. L. • Czine Mihály: Nép és irodalom I—II. (Könyvről könyvre) 75

R. I. • Rolla Margit: A fiatal Kafka Margit (Könyvről könyvre) 76

LÁTÓHATÁR

Salat Levante: Műveltségintegráció és oktatás (Valóság); Sz. I.: Az anyanyelvi nevelés tartalma és feladatai (Magyar Nyelvőr); Sz. E.: William Saroyan halálára (Time)

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Debreczeni László, Domokos Péter, Györkös Mányi Albert, Kazinczy Gábor, Mérey András

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Ráczy Győző

Felelős titkár: **RITÓÓK JÁNOS**

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

SZÜLETÉSNAPI KÖSZÖNTŐ

Az új esztendő küszöbén Nicolae Ceaușescu elvtárs az alkalomhoz illő, ünnepléses komolysággal emlékeztette Románia Szocialista Köztársaság honpolgárait az elmúlt év eredményeire, figyelmeztette a megoldandó feladatokra. Most az ország népén a sor, hogy viszonozza a jókívánságokat azzal a hálával és elismeréssel, amelyre a pártfőtitkár, az államfő egész életével, munkásságával bőségesen rászolgált. Vezetőjét köszöntve Románia népe tudja, hogy történelmi hagyományai továbbépítőjét, legjellemzőbb tulajdonságai megtestesítőjét ünnepli, akinek megadatott, hogy legmerészebb előrelátásai igazolását kérhesse számon a történelemtől, s példamutatóan munkálkodhassék megvalósításukon.

Nicolae Ceaușescu elvtárs születésnapját ünnepelve, az ország dolgozói olyan élet tanulságaiból merítenek biztatást a további erőfeszítésekhez, amelyet a zsenge ifjúkortól a diadalmas beteljesülésig egyetlen cél, a szocialista Románia megteremtése tett tartalmassá és hasznossá. Ez az élet azt az eszmét sugallja, hogy semmilyen áldozattól sem szabad visszarettennie annak, aki minden erejével népe boldogulását, békéjét és függetlenségét szolgálja. S hogy ez mit jelent, arra a legékebb bizonyíték Románia nemzetközi tekintélyének megerősödése akkor, amikor a világ népeit a nukleáris katasztrófa réme fenyegeti. Nicolae Ceaușescu elvtársat idézve: „A Szocialista Demokrácia és Egység Frontja felhívásának, a Nagy Nemzetgyűlés béke- és leszerelési felhívásának hatalmas nemzetközi visszhangja bizonyítja: mindkettő tökéletesen megfelel nemcsak népünk törekvéseinek, hanem az összes népek törekvéseinek is; mindkettő kifejezi az emberiség akaratát, hogy békében, háborúk nélkül éljen!”

Új év — új távlat — új feladatok

Az ember tervező lény. Megkülönböztető tulajdonsága, hogy időfogalommal rendelkezik, céltudatos tevékenységet folytat, igyekszik céljait és lehetőségeit összhangba hozni azzal, amit az idő követel és megenged. Egyén és társadalom életében az évkezdés rendszerint egy lezárt időszakos mérhető eredményeinek, felmutatható értékeinek elemzését jelentő pillanat, de már a sürgető új tennivalók, megoldásra váró feladatok folyamatossága és időbeli szakaszolása távlatában.

1982 küszöbén a megtett utat és az elérendő célokat az a döntő körülmény határozza meg, amelyet az RKP Központi Bizottsága és a Legfelsőbb Gazdasági és Társadalmi Fejlesztési Tanács 1981. november 25-i együttes plenáris ülésén elhangzott előadói beszédében a pártfőtitkár fogalmazott meg: „Az 1981—1985-ös ötéves terv előirányozza az egész társadalmi tevékenység további fejlesztését magasabb fokon, s ezen az alapon Románia rátérését egy új stádiumra, a közepesen fejlett szocialista ország stádiumára.” Alapvető feladat — hangsúlyozza az előadói beszéd — „a munka és az élet új minőségének” elérése úgy, ahogy azt a XII. kongresszus határozatai megszabták.

Hogy az élet és a munka milyen új minőségéről van szó, világosan kiderül az előadói beszéd kritikai szellemű elemzéseit alátámasztó adatokból. Az elmúlt év folyamán, a VII. ötéves terv első esztendejében a nemzetgazdaság minden területén jelentős eredmények születtek, „ami bizonyítja a tervelőirányzatok, a kongresszusi határozatok helyességét”; az ipari áruterelés 23 milliárdal nőtt az előző évihez képest, 400 új termelőkapacitást helyeztek üzembe, és jelentős eredményekhez vezetett a dolgozók arra irányuló erőfeszítése, hogy a párt útmutatásai szerint javítsák a termékek minőségét, és emeljék a termelés műszaki színvonalát.

Kielégítőnek minősítik a plénum dokumentumai a tavalyi tervének a mezőgazdaságban számon tartott eredményeit is. A kedvezőtlen időjárás ellenére a gabonatermés elérte a 20 millió tonnát, a napraforgó- és szójatermés megközelíti a 4,5 millió tonnát, a szántóföldi zöldségtermesztés a 4 millió tonnát. Megfelelő mennyiségű cukorrépát takarítottak be, jónak mondható az 1981-es év gyümölcs-, illetve szőlőtermése. Növekedett, bár nem a kívánt mértékben, az állatállomány is.

Nőtt a tudomány szerepe a társadalomfejlesztésben, a szocialista művelődés, a politikai nevelőmunka sikerei számottevőek és közismertek — híven tükrözik a pártirányításnak, a kommunisták növekvő szerepének a hatékonyságát.

Mindezek a sikerek és eredmények — amelyeket elégtétellel regisztrált az RKP Központi Bizottsága és a Legfelsőbb Gazdasági és Társadalmi Fejlesztési Tanács közös plénuma — nem jogosítanak fel az önelégültségre, még kevésbé azoknak a nehézségeknél, fogyatékosságoknak és mulasztásoknak az elkövetésére, amelyek Nicolae Ceaușescu elvtárs példamutató pártossággal, kommunista felelősséggel tárt fel előadói beszédében. Rámutatott elsősorban azokra a fékező körülményekre, amelyek a termelés ütemes fejlesztéséhez szükséges energetikai, nyersanyag- és anyagbázis biztosításában mutatkoztak, s amelyeknek elhárítása a jelenlegi terv egyik alapfeladata. Kitért a szén- és kőolajtermelési terv hiányos teljesítésére, a tervezettnél nagyobb fogyasztásra egyes ágazatokban. Bizonyos termelőegységek nem működnek kielégítően, lemaradás tapasztalható az új termelőkapacitások kivitelezésében. Mindez — egyéb fogyatékosságokkal együtt — parancsoló követelményként állítja előtérbe a pártfőtitkár szavait:

„Az élet azt mutatja: a Központi Bizottság által megszabott orientáció, miszerint minél nagyobb mértékben hazai forrásokból kell kielégíteni az energia-, nyersanyag- és segédanyag-szükségleteket, teljes mértékben helyes, és alapvető orientációnak kell tekinteni a továbbiakra nézve is.”

Rendkívüli feladatok hárulnak a tudósokra, munkásokra, mérnökökre és technikusokra, akiknek kezdeményezőkézsége, kreativitása hivatott azoknak a műszaki problémáknak a megoldására, amelyekről a behozatal jelentékeny csökkenése várható. Alkotó és felelősségteljes módon viszonyulni a felmerülő műszaki problémákhoz, nem pedig hajbókolni „minden előtt, ami idegen” — olyan követelmény, amely az elkövetkező időkben mind nagyobb szerephez jut, s az öntevékenység, az önellátás irányában jelöli ki a megoldás módozatait.

Az 1982-es terv központi feladata: olyan kőolaj- és széntermelés elérése, olyan új energiaforrások fejlesztése, amely az üzemanyag csökkentésével, a rendelkezésre álló energiaforrások gazdaságosabb kihasználásával, vízi erőművek és mikro-vízierőművek üzembe helyezésével együtt lehetővé teszi a nemzetgazdaság ütemes és arányos fejlesztését. „Az összes erőket — műszakiakat és emberieket — ebbe az irányba kell összpontosítani.” E feladatok teljesítésének feltételeit sorolva az

előadói beszéd első helyen említette a nyersanyagtermelő ágazatok dolgozóira háruló tennivalókat, amelyeket „magas hazafias, forradalmi és munkásszellemben” kell végrehajtani. Nyíltan feltárta továbbá egyes vezető kádereknek azt a megengedhetetlen gyakorlatát, hogy „az említett szektorok helyzetét a valóságnak nem megfelelően tüntették fel”. A nehézségek, hibák elkendőzése, a valóság megszőpítése az elérendő céllal ellentétes irányban hat; oda vezet, hogy hamis kép, hamis tudat alakul ki, álmegoldások és álintézkedések születnek a csakis reális helyzet-felismerés alapján hozható szükséges és helyes döntések helyett.

Amint a plénumon elhangzott előadói beszédből kitűnik: a Könnyűipari Minisztériumra, az Élelmiszeripari Főosztályra ugyancsak döntő feladatok teljesítése vár 1982-ben a dolgozók, a lakosság főnnakadásmentes ellátása érdekében. Ennek előfeltétele a mezőgazdasági tevékenység magasabb szintre emelése, az új agrárforradalom végrehajtása Romániában. Az 1982-es tervelőirányzatok szerint 24-25 millió tonnányi gabonatermelést kell elérni; búzából 4000, kukoricából 5000, árpából több mint 4500, cukorrépából több mint 30 000, burgonyából több mint 20 000, zöldségfélékből 20 000 kg átlagtermést hektáronként. Ezenkívül növelni kell a gyümölcs- és szőlőtermést is. Az előrejelzések kedvezők: néhány megye kérését leszámítva az őszi vetést kielégítő körülmények között végezték el. További erőfeszítést igényel a megállapított növény-sűrűség betartása, okulva az elmúlt év tapasztalataiból, amikor is nem sikerült elérni a tervezett termés hozamot.

Nicolae Ceausescu elvtárs kritikái szellemben elemezte „a mezőgazdaságban, a Mezőgazdasági Minisztérium, a mezőgazdasági szervek, az egyes mezőgazdasági egységek munkájában mutatkozó negatív tényállapotokat”, és szót emelt haladéktalan megszüntetésükért. A tervelőirányzatok teljesítése, az új agrárforradalom sikerének biztosítása érdekében minden megtörtént: a Politikai Végrehajtó Bizottság úgy döntött, hogy növeli az 1982-es évi mezőgazdasági beruházásokat, előírta csaknem 4000-rel több traktor gyártását az előző tervszámokhoz képest, felhívást intézve a traktoripar dolgozóihoz, hogy ezen felül további 4000-et szállítsanak le. A talajjavítási, lecsapolási, kemizálási, gépesítési terv nagyszabású programja megteremti a kedvező terméshozamok eléréséhez szükséges feltételeket. Az eddig megtett intézkedések az 1982-es évet az egész gazdasági tevékenység lényeges javulásának esztendejévé avatják.

Ehhez fog az eddigienél is nagyobb mértékben hozzájárulni az a hathatós segítség, amelyet a tudomány és a technológia hivatott nyújtani az energia- és nyersanyag-gazdálkodás fejlesztésében új, korszerű takarékosági eljárások kidolgozásával, a termelés és fogyasztás közötti ésszerű arányok betartásával. Világviszonylatban versenyképes anyagok, gépek és berendezések előállítására kell a kutatásnak szánt alapokat és az emberi leleményt fordítani. Akárcsak az ipar, a mezőgazdaság is a tudományos kutatástól várja a leghatékonyabb vetőmagvakat, ültetőanyagokat, a nagy termékenységű tenyészállatokat.

Ahhoz, hogy ezek a létfontosságú célkitűzések valóra váljanak, következetesen érvényesíteni kell a termeléssel egybehangolt kutatás és oktatás még magasabb szintre emelését előíró négy párhuzamos területet. Az országnak magas képzettségű, kötelezettségeik, felelősségük tudatától áthatott szakemberekre van szüksége, olyanokra, akik képesek hatékonyan és rugalmasan alkalmazkodni a nemzetgazdasági feladatokhoz, és kifogástalanul meg is oldják őket. A legmagasabb szintről megnyilatkozó bizalom, a pártfőtitkár személyes felhívása lelkes tevékenységre ösztönzi a kutatásban és oktatásban dolgozókat, megszilárdítja azt az elhatározásukat, hogy megfeleljenek a velük szemben támasztott követelményeknek.

A szakemberképzés, minden szinten és minden területen, szakadatlan folyamat, a rendelkezésre álló kapacitások kihasználásának előfeltétele, biztosítóka. A novemberi plénumon elhangzott előadói beszéd továbbgondolásra ösztönző mozzanata az a tényfelismerés, hogy „a mostani ötéves tervben nem új termelőkapacitások létesítésére vagy bővítésére kell helyeznünk a hangsúlyt, hanem a meglévők intenzív kihasználására, a termelés minőségi és műszaki szintjének emelésére, márpedig ez célkitűzés elérésében az összes munkások, technikusok, mérnökök, a valamennyi tevékenységi területen működő káderek kellő szakmai, műszaki és tudományos felkészültsége a döntő tényező”.

Mint a nemzetgazdaság szerves része, az oktatás a munkaerő-szükségletet hivatott fedezni, ezért célkitűzései, szervezete, profilozása szorosan összefügg azokkal az ipari és mezőgazdasági tervfeladatokkal, amelyek 1982-ben megyei és országos viszonylatban egyaránt törvényerejű előírásokként érvényesek. A párt növekvő szerepe az összes tevékenységi területeken abban is kifejezésre jut, ahogyan az egész nép alkotó erőit és energiáit egybefogja a szocialista és kommunista társadalom építésének érdekében. Ebben az összefüggésben értelmezhető az a forradalmi követelményrendszer, amely előírja az iskolai tevékenységnek, a pionírmun-

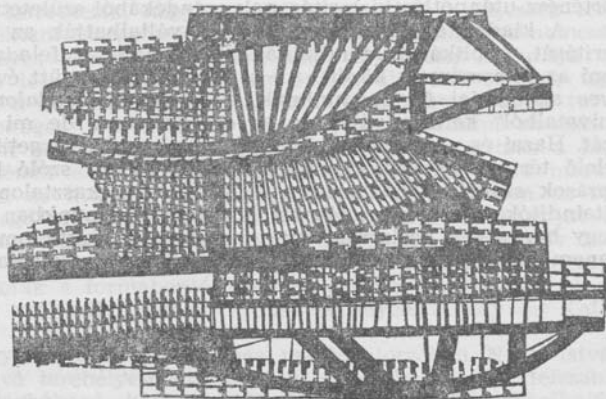
kának intenzívebbé, változatosabbá tételét. A tanerőknek, pioníroktatóknak, de még maguknak a tanulóknak is meg kell érteniük, hogy „Pusztán deli vitézekről és kecskegidákról szóló mesékkel sohasem valósul meg a forradalmi, kommunista nevelés, nem teremünk igazi forradalmárokat“. Hadd álljanak itt Nicolae Ceaușescu elvtárs szavai arról, hogy miként kell és lehet forradalmárokat teremteni: „Újabb és újabb módozatokat kell találnunk annak érdekében, hogy a gyermekekben, a fiatalokban kialakítsuk a forradalmi öntudatot, a párt, a nép iránti szeretetet, az igazságérzetet, azt az elhatározást, hogy küzdjenek mindenféle elnyomás ellen, azt a szándékot, hogy szükség esetén feloldozzák magukat a hazáért, a szocializmusért, népünk szabadságáért és boldogságáért.“

Addig is, amíg — amint azt a pártfőtitkár november 25-i előadói beszédében bejelentette — a Politikai Végrehajtó Bizottság megtartja az ideológiai és politikai nevelés kérdéseinek szentelt külön ülését, a kezdődő év — s a további évek — tennivalóinak tükrében különleges hangsúlyt kap az a megállapítás, hogy az ország általános fejlődésében elért, mindenki által jól ismert eredmények bizonyítják a politikai nevelőmunkának, az ideológiai tevékenységnek szocialista társadalmunkra gyakorolt hatását. A még meglévő hibák kiküszöbölését sem lehet mástól, mint ennek a tevékenységnek a további erősítésétől várni. A tudományos világnézet, a politikai öntudat szakadatlan erősítése felvértezi a párttagokat, minden dolgozót, nemzetiségére való tekintet nélkül, hogy kellő tisztánlátással szembenézzon korunk bonyolult problémáival, azokkal a feladatokkal, amelyek alól senki sem vonhatja ki magát. A pártfőtitkár rámutatott arra, hogy meg kell szilárdítani a dolgozók egységét, le kell küzdeni minden sovinszta, nacionalista megnyilvánulást, tántoríthatatlanul kell továbbhaladni a szocialista hazafiság, a forradalmi humanizmus felé.

A párt, az állam a kezdődő új évben is megkülönböztetett figyelmet szentel az értelmiség, az alkotók sajátos feladatainak. Annál is inkább került előtérbe éppen most az írástudók felelőssége, mert „Harcos forradalmi irodalomra van szükségünk. Olyan regényekre, szindarabokra, amelyek a lelkes, nehéz munkát, a leküzdésre váró akadályokat, de egyszersmind azokat a sikereket is tükrözik, amelyeket népünk ér el a világ legigazságosabb társadalmának építése, a kommunizmus napfényes csúcsai felé való haladás során. Forradalmi, hazafias indulókra van szükségünk [...]. Olyan festményekre és szobrokra van szükségünk, amelyek az élet valóságait, nem csupán elvont eszméket tükröznek.“

1982 a létfontosságú döntések, az erőfeszítés és a bizonyítás évének ígérkezik. Az évkezdés lendülete az évvárás tettrekészségét folytatja. Ettől az esztendőől várja az ország népe, hogy Románia, Ceaușescu elnök ragyogó békekezdeményezése meg hozza gyümölcsét, hogy enyhüljön a feszültség a világban, józan érvek lépjenek az erópolitika helyébe, megvalósuljon a nukleárisfegyver-mentes Európa, úgy, ahogy azt államfőnk a Leonyid Brezsnyev elvtárhoz és Ronald Reagan elnökhöz intézett üzenetében javasolta, s az emberi elme nagyszerű vívmányai végre ne a fenyegető pusztulás lehetőségét jelentsék, hanem minden ember alapvető jogát arra, hogy részesüljön a Földünk kínálta anyagi és szellemi javakból!

KORUNK

Kazinczy Gábor:
Ipari struktúra

Irodalomtörténeti perspektívák

A *Korunk* új évfolyamának huszonöt éve alatt nem először állítjuk súlypontba irodalmunk történetének kutatását, egy-egy korszaketet, nagy alkotók életművét. Újabb vállalkozásunk — a folyóirat alapításától számított 56. esztendőben, 1957-től mérve pedig a második negyedszázad kezdetén — nem szorult különösebb magyarázatra, a súlypontozó szerkesztés periodicitása önmagában is indokolná az irodalomtörténeti perspektívák előtérbe kerülését. Többről van azonban szó, mint természetes ismétlődésről, véletlenről. Aki figyelemmel kíséri a romániai magyar művelődési életet, könyvkiadásunkat, a lapok közleményeit, vitáit, a szabadegyetemi előadásokat, közvetlen tanúja és részese lehet annak a fokozott érdeklődésnek, amely a történelmi múltat kíséri, kerek évfordulókon és ünneptelen hétköznapokon egyaránt. Manapság már nem szokás bárkire is rásütni ezért a historizmus vádját; tudjuk, hogy e példa- és folytonosság-keresésben nekünk ugyancsak meg kell keresnünk a folytatható sajátosat, mert épp az ilyen példafelmutatással szolgálhatjuk a jelent, illetve a kívánt jövőt. Az irodalmi múlt teljesebb megismertetése nem csupán az esztétikai nevelést célozza tehát, hanem a közösség, a szocialista nemzetiség egészséges történelmi tudatának alakítását is. Ha a modern irodalom (művészet), a mélyreható műelemzés híveiként olykor dohogunk is magunkban a história eluralkodásáért, a hagyományosságtól féltve irodalmunkat (az erdélyi szemlélet amúgy is konzervatívabb, legalábbis a közhiedelem szerint); ha olykor önmagunkat is esztétikai-irodalomtudományi „áruláson” véljük rajtakapni — valóságismeretünk csak megóv a túlzott önmarcangolástól, a végletes felfogásoktól. Hiszen a „vallani és vállalni” jelszót és magatartást tartja ébren minden értelmes, árnyalt irodalmi múltidézés, és korántsem jár szükségszerűen együtt a modernség s a korszerű formakultusz tagadásával.

Könyvkiadásunk utóbbi évtizede jól példázta ezt a helyzetet — az olvasói szükségletet. A hetvenes évek legemlékezetesebb könyvsikerei közt népszerű új regények és formabontó-formateremtő verskötetek mellett népköltészeti gyűjteményeket és — a két világháború közötti romániai magyar irodalomból hírt hozó forráskiadványokat, antológiákat idézhetnénk. A *Kriterion Magyar Klasszikusok, Fehér Könyvek, Téka* sorozatai, a *Romániai Magyar Írók* egyes kötetei, a *Dacia* gondozásában készülő *Tanulói Könyvtára* vagy az Albatros égisze alatt megjelent *Legszébb versek* hamar hiánycikké válnak. Az irodalomtörténeti szakmunkák persze nemigen versenyezhetnek a prózával, levelezéssel, esszével, jó verssel, a kereslet azonban ezen a téren is nagyobb ma nálunk, mint a kínálat. S még inkább így van ez, ha az irodalomtörténeti segédletre gondolunk az említett sorozat-kiadványokban. Mennyiségi és minőségi elvárásokat fogalmazhatnak meg a kiadók és maguk az olvasók a romániai magyar irodalomtörténeti „termeléssel” kapcsolatban, aránytelődéseket állapíthatnak meg, módszerbeli igényeket támaszthatnak. De ezt teszik maguk az érdekeltek is, amint a *Korunk* szerkesztőségében október utolsó napjaiban megtartott, sokfelől jött szakemberek véleményét kifejező kerekasztal-beszélgetés bizonyította. A megbeszélés napi időszertiséget adó *Kriterion*-kötet, a (színén) sorozatnak szánt *Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok* első gyűjteménye már e felismerésből, a hiány tudatosításából s az irodalomtörténetész-utánpótlás biztosításának szándékából született.

A kiadók azonban egyedül nem vállalhatják az irodalomtörténeti munka bátorítását, publikációs gondjainak megoldását. A feladatokat nyilván meg kell osztani az intézmények között. Az új *Korunkkal* együtt évfordulóhoz érkezett, huszonöt éves akadémiai folyóiratunknak, a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményeknek* „hivatalból” kellene vállalnia az oroszlanrészt, de mi is érezzük felelősségünk súlyát. Hazai és nemzetközi viszonyítási alkalmak sürgetik a szó után a tettet — megfelelő tér biztosítását szélesebb olvasói körhöz szóló irodalomtörténeti megnyilatkozások számára. Tudatosítva a *Korunk*-kerekasztalon elhangzott véleményeket (a vitaindítókat és hozzászólásokat következő számunkban közöljük), mindenekelőtt azt, hogy bármilyen horizontszűkítés nemcsak a szaktudomány számára elfogadhatatlan, hanem az olvasók történelmi tudatalakítását is károsan befolyásolná.

K. L.

A próza aratása

Tíz évvel ezelőtt, prózairóinkról szólva, arra a felismerésre építettünk rangsort és értékelést, hogy epikánk megelégette a sematizmus fullasztó légkörét, s kitárta — néha erőszakos mozdulattal egyenesen kitörte — az új témák és formák éltető levegőjétől őt elzáró ablakokat. Ez ellenhatás lendületében született művek esztétikai értéke — és nem utolsósorban közönségfogadtatása — ma már kétségtelenné teszi, hogy a levegőcsere maradéktalanul sikerült; egykor ünnevelt művek vándoroltak a könyvespolcokról a teljes feledésbe, úgy, hogy legtöbbjükéről az irodalmi köztudat legmaradibb, legnehézkesebben változó ranglistája, a középiskolai tanterv sem tud már. Az elmúlt tíz esztendő pedig — amellett, hogy új művekkel gazdagította mai prózánk szinképét — épp azzal a fontos tanulsággal szolgált, hogy ez a változás nemcsak írói őrségváltás, nemzedékcseré volt, hanem jól körülhatárolható fejlődési tendenciák szükségszerű érvényesülése.

Az elbeszélő formák gazdagodása, átalakulása vallott és vall elsősorban az írói és olvasói világkép gyökeres átalakulására. A klasszikus-hagyományos képlet — fikció ± valóságkép = hiteles valóságkép — elvesztette hitelét, mert író és közönsége egyaránt megtanulta, hogy e képlet jogán valósághamisító szándékok is valószerűsíthetők. E „hagyományos” regényszerkezet, melynek terve nem a valóságból indult ki, hanem a „milyennek kell lennie a valóságnak” önkényes elképzeléséből, lényegében a történelmi-politikai voluntarizmus formai kifejezése volt. Az ellentámadást, mint a regényformák más korokban is időszakosan bekövetkező „elfáradásakor” oly gyakorta, a dokumentáris műfajok vezették. S nem is azok, amelyek írását az ötvenes évek elejétől szorgalmazták: nem a riport, az interjú és a közéleti eseményekhez kapcsolódó publicisztika; ezek hitelét korábban játszott manipulatív szerepük ugyanúgy megrendítette, mint a fikcióét, megújodásukat pedig a velük szemben támasztott, nagyjából változatlan elvárások nehezítették továbbra is. A dokumentumírás személyesebb műfajaira várt az újítás feladata: az önéletrajz, az emlékirat, az útinapló kerete vált a valóságot tárgyilagosan felmérő és elfogulatlanul értelmező írói szemlélet kifejezési formájává. Jelezve, hogy ez az „új realizmus” a valóságához kritikusan viszonyuló *egyén* szabadságjogát támasztja fel az egyént az intézményesített világnépek alárendelő apologetikus magatartással szemben.

Mint a regény történetében oly sokszor, most is a dokumentáris műfajok lettek a fikció formai megújulásának forrásává. Regényírásunk gyakori formája a fiktiiv emlékirat, a fiktiiv önéletrajz mint az elbeszélés kerete. Ez ugyanakkor az elbeszélés én-formájának az eluralkodásával jár; narrátor és főszereplő azonossága azonban már e korszak másik tendenciájával is összefügg, a személyesség lírai és intellektuális megnyilatkozásainak térhódításával. Az én-forma az élményeket kísérő érzelmek áradóbb kifejezését biztosítja a közvetett lélektani ábrázolás helyett, és tág teret enged a hős alanyi eszmélkedéseivé álcázott írói kommentároknak. A dokumentáris formákba így oltódnak be az ábrázolás lírai színezetű, illetve esszéisztikus ágai.

A fentiekből egyenesen következik, hogy az ábrázolás a külső teljesség felől a belső irányába halad; a lélektani és erkölcsi kérdések elemző bemutatása nemcsak egyenrangúvá lesz az eseményes elemekkel, hanem néha egyenesen kiszorítja az utóbbiakat. Központi témává lesznek a személyiség önmegvalósítási esélyei, úgy, hogy az elbeszélés tengelyébe a modern regény „redukált hóstípusa” kerül — tudomásul véve, hogy az író nemigen léptethet fel jelentős, a társadalmi mozgások komplex egészével összeforrott életű főszereplőt. Az *egyén* önmegvalósítása a kül- és belvilág kapcsolatrendszerének e redukáltsága miatt túlnyomóan *belső* marad, a vágyak, a lelki gazdagodás, az intellektuális megismerés (leggyakrabban az önismeret elmélyülése), az önmagával megteremtett erkölcsi összhang szintjéig jut el. Az elbeszélés e fokozódó alanyisága a regények időszerkezetének az objektív időbeliségtől messze eltávolodó formáit részesíti előnyben; a dokumentarizmusigény így lesz paradox módon azoknak a formabontó-formakereső elbeszélésmódoknak az ösztönzője, amelyek a „nagy realisták” helyett Proust és Joyce, Krúdy és Kafka példájára hivatkoznak.

Emlékiratírásunk legnagyobb vállalkozása maradt torzóban Nagy István halálával (1977). A tetralógiává terebélyesedett mű így is kerek egész; a felszabadulással zárulva, a két világháború közötti időszak teljes „proletárkrónikáját”

nyújtja. Négy kötet alapján szerkezeti formája is biztosabban meghatározható; az elbeszélés ritmusát az emlékezés koncentrikus köreinek fokozatos tágulása szabja meg. A külső történés a közvetlen környezet (család, barátok, munkahely), az átfogó társadalmi keresztmetszet felé halad, a belső pedig a spontán önértékeléstől a forradalmi világkép beéréséig. Kár, hogy ez utóbbi folyamat — az ábrázolás néhány lehetőségével együtt — áldozatul esik utólagos korrekcióknak.

Az emlékirat „történelmi” változatát képviseli Szabó Gyula *Gólya száll a csűrre* (1974) című dokumentumírása. Legközelebbi rokona talán Darvas József könyve, az *Egy parasztcsalád története*, azzal a lényeges különbséggel, hogy Szabó Gyula önmagát nemzedékek múltjából fölmerítő emlékezése nem oldja folyamatos elbeszéléssé, történetté a családi és történelmi dokumentumokat, hanem az általuk képviselt idősíkok különállásával hangsúlyozza: milyen sokféle hatások alakítják egy közösség sorsmodelljét. Az egykorú kritika a mű lírai hangvételére figyelt fel, hozzátehetjük azonban, hogy ez a líra nem személyes, „alanyi” jellegű; önmagában nem a rendhagyót, az egyéniséggé válás erődöt keresi az emlékező Én, hanem a táj és történelem szerint tipikusait. E vonatkozásban a család- és falutörténet közvetlenül kapcsolódik Szabó Gyula kubai útirajzához; ez utóbbiban a történelemalakító személyiség erkölcsi szabadságát, az előbbiben a történelem alakította személyiség erkölcsi meghatározottságát kutatja.

A fiktív emlékirat formáját választja Deák Tamás az *Egy agglegény emlékezéseiben* (1971). Témája a frivolságig derűs: egy még java korabeli férfi szerelmeinek sorozata. Az anekdotikus történetfüzér azonban mélyebb értelmet hordoz: a főhős, Boleráz Antal személyes — sőt egyszemélyes — függetlenségét próbálja megőrizni egy „méltóságát vesztett világban”, visszavonulva a magánélet kényvekből, muzsikából és szerelmekből berendezett Robinson-szigetére. Ilyen értelemben az „agglegénység” nemcsak a hős családi állapotát minősíti, hanem életformáját, sőt erkölcsi szemléletét is, melynek központi fogalma a vállalt magány, a családról, karrierról lemondás sztoikus gesztusa, annak érdekében, hogy minél kevesebb megalkuvásra kényszerüljön az ötvenes évek személyiségszükítő valóságával. Az író bizonyos mértékig heroizálja is ezt a kontemplációba és hedonizmusba zárkózó életformát mint egyetlen szabadságszavatolót, csak az ábrázolás helyenként ironikus hangneme s különösen a befejezés váratlanul tragikumot idéző fordulata sugallja, hogy a vállalt magányban a kényszerűséget próbálja szépíteni a főhős, s hogy ennek a szigetteremtésnek is a méltóságról — a társadalmi ember méltóságáról — való lemondás az ára.

Ugyanez a témakör és ugyanez az emlékiratforma tér vissza a mítoszparafraízis és a történelmi regény jellegzetességeit egyesítő Deák Tamás-regényben, a *Don Juanban* (1978). Hőse gáláns kalandjaiban végső fokon arra a kérdésre keres választ: létezik-e az evilági bűnököt megtorló Gondviselés, illetve annak földi megvalósulásaként felfogható, a „bűnös” ember fölött kiméltelenül itélkező erkölcsi értékrend, s mily mértékben képes az egyén kivonni magát a manipulatív, a hatalom céljait szolgáló ideológiává züllött értékrend uralma alól. Ismét a személyiség szabadságának és alávetettségének dilemmájánál vagyunk tehát, amelyet a regény — bár helyenként sugallatos erővel fejezi ki nyomasztó voltát — sokkal kevésbé képes megfogalmazni, mint az *Egy agglegény emlékezései*. Don Juan szabadságkereső kísérlete ugyanis eleve hamis szembeállításból indul ki: az evilági bűn és a transzcendens „zsarnokság” szembeállításából. A kettő közötti távolság mindig elodáztatja a hős tetteiből következő konklúziók levonását, ébren tartva a kezdeti, bűnre-tettre sarkalló kételyt. A vitatható gondolati kiindulópont (s a belőle adódó szerkezeti egyhangúság) ellenére a *Don Juan* egyes részletei — különösen a hős önelemző-létértelmező eszmefuttatásai — az esszéregény legjobb eredményeit ígérik.

A történelmi regény formájának dokumentarizmusszellemű „lebontásával” kísérletezik Szabó Gyula több kötetre tervezett regényfolyama. A *sátán labdái* (1978—), melynek eddig négy kötete látott napvilágot. Két szövegréteget kapcsol bennük össze az elbeszélés: az első a XVII. századi Erdély egyik tragikus történelmi epizódjának, II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratának s az azt követő tatárdúlásnak az eseményanyaga, melyet hiteles korabeli kútfők alapján elevenít epikus történelem az író, a másik az eseményeket értelmező narrátor lírai-intellektuális szövege. Ez utóbbi egyszerre személyes és személytelen — személyes, mert a ma számára keres analógiákat és tanulságokat, történelem és ember mai kapcsolatának előzményeit; személytelen, mert e kapcsolat minőségének objektív törvényeire kérdez rá. A dokumentáris szövegréteg komponálásmódja is eltér a megszokott történelmi vagy életrajzi regények szerkesztésétől; a forrásanyag heterogenitása — történelmi személyiségnek számító főurak emlékirataitól, szándékuk szerint is történetírói feljegyzésektől vidéki nemesasszonyok magánleveleii, jobbagysorsokat is

felvillantó adalékokig terjed skálájuk — azt az írói szándékot tükrözi, hogy a könyv ne személyek, hanem egy, a történelem sodrába került közösség „életrajzát” írja meg. A történelmet jelenként átélő szereplők illúziók csapdájában vívott drámai küzdelme és a történelmi végpont felől ítélkező narrátor objektív látásmódja teremti meg azt a feszültséget, mely a regény művészi hatásának legfőbb titka. A dokumentumok gazdagsága néha öncélúságba csap át; az íróit foglyul ejti anyagának bősége — e szerkezeti nehézség ellenére e nagy munka a műfaj korszerűsítésének jelentős vállalkozása.

Az emlékezés prousti formájához áll közelebb Király László regénye, a *Kék farkasok* (1972). Hőse gyerekkora színhelyére tér vissza, hogy önnön múltját feltárva s újraélve, személyiségének gyökereire leljen — az elbeszélés ennek megfelelően két idősíkot fog egybe: az utazás jelenét és a szürrealisztikus látomásokban megelevenedő múltat. Ez az érdekes emlékezés Király regényében közösségi múltat is idéz, történelmet is értelmez. Egy új, a negyvenes-ötvenes éveket gyerekként átélő írónemzedék nevében Király a múlttal való szembenézést, a kritikus számvetést kéri számon az előtte járó generációtól, mert csak ez a kritikus, kollektív önvizsgálat oldhatná fel a gyerekkori emlékek abszurditását, állíthatná helyre múlt és jelen folytonosságteremtő kommunikációját. A múltnak azonban csak kisértetképei jelennek meg az otthoni tájon; az idő irreverzibilitásának nyomasztó élménye az egyén számára alakíthatatlannak bizonyuló történelem, a jelentől való elidegenedétség tartalmaival telítődik. Kafkai szimbolizmus, minden érzelemrezdülésre érzékeny líraiság párosul a részletábrázolás tömör realizmusával.

Az én-regény lírai lehetőségeit viszi már-már a regényszerű szerkezet teljes lebontásáig Panek Zoltán (*A földig már lépésben*, 1977). A könyv mintha több száz oldalas parafrázisa volna szerzője egy korábbi négysorosának: „Sebeket kapni szeretek / Össze ezek tartanak végül — / tetőtől talpig: / egyetlen forradás.” Annak a racionalitásának a vallomása ez, akit az értelem tisztelete nem ösztönök és szenvedélyek elfojtására készítet, hanem bátor vállalásukra, mert tudja: nem az szabad, aki „megszabadul” a létformájának értelmes — vulgo: józan — rendjét fenyegető erőktől, hanem aki velük megküzdve és e küzdelemben teljesedve lesz önmaga. Regényhőst is ilyen sebhelyvonásokkal mintázza; az emlékezés nem lezárt, múltba kalitkázott eseményeket idéz, sokkal inkább annak kíváncsi kutatása a regény, hogy mivé tették élményei az embert, és mivé teszi az emlékezés. *Cselekvő* emlékezés a Paneké; a személyiség múltja jelenre ható erőket működti a regényben, feloldva a két idődimenzió határait. Az így épülő személyiség öntörvényű világa szembesül szakadatlanul a külsővel, s kettejük minden sűrűlődája újabb próba: vajon megmarad-e az Én szabadnak, befogadónak és választani tudónak e magát odaadó, magát megőrző küzdelemben. E szigorúan személyes lírai vallomássorozatban az idő sodrából felbukkanó emléktömbök az intellektuális önrétegzés és érzelmes önrétegzés kiváltói, ezért lehetnek egy emberi magatartásmóddal építőkövei, egy társadalmi közérzet jelképei.

Ennek a Proust és Joyce írásmódjával rokonítható elbeszélésmódnak a sodrába állíthatók Pusztai János újabb regényei (*A sereg*, 1978, *Zsé birtoka*, 1979). Hétköznapság és történelem keveredik bennük, mindig *belülről* átélve; a történelem a személyiség történeteként szubjektívizálódik, s az egyéni élet mint az ember választási, döntési szabadságának, erkölcsi önmegvalósításának példázata válik „történelemmé” bennük. Király és Panek műveiben a narráció lírai vétetését az elbeszélő ironia ellensúlyozza; Pusztai épp abban különbözik tőlük, hogy egy tragikusabb előjelű témakezelés szellemében a szenvedélyt, a pátoszt helyezi vissza irodalmi jogaiba. Hibái is ebből adódnak; mondatainak szecessziós zsufoltsága, a mindig és mindenütt stilizálásra törekvő külön feladat elé, egy saját stilisztikum elfogadásának feladata elé állítja az olvasót. Új úttörés, melynek végeredményét korai lenne ma mérlegelni.

Dokumentarizmus, líraiság és esszéisztikus tárgysemlelet ötvöződik az évtized kedvelt műfajában, az útinaplóban. Nemzetiségi irodalomban az utazás mindig „határelmény”; alkalom arra, hogy a táj hazához, szűk etnikai közösséghez, helyi érdekű feladatokhoz is kötött szemlélet a nagyvilággal szembesüljön, saját értékeit egyetemesekekhez mérje. L’ünetértékű, hogy számos költőnk újabb versei között éppen az úti élményből ihletődők tartalmaznak a nemzetiségi elkötelezettséget és az egyetemességigényt, a művészi és emberi önmegvalósítás távlatait, a társadalmi és történelmi lét alapkérdéseit feszegető gondolatokat; hogy bennük találkozzunk stílus és verselés legmerészebb és legbonyolultabb újításával — mintha az Európával találkozás erőpróbára, egyívású voltunk bizonyítására serkentené a lírikust.) Az úti beszámoló nagy része ennek megfelelően kultúrelményeket rögzít, hol kritikusan, hol vágyálmokkal színeze — a többnyire turistaként utazó írónak vajmi kevés ideje és lehetősége van a meglátogatott országok emberi-társadalmi vo-

natkozásainak mérésére. Terjedelemben és felfogásban egyaránt elüt azonban tőlük Szabó Gyula kubai úti élményeket összegező könyve (*Tinta és tulipán*, 1977). Legalább annyira esszé, mint útirajz; a könyv nagyobb részét nem a valóban látott, valóban átélt események töltik ki, hanem a Kuba történetére, irodalmi múltjára, forradalmának előzményeire vonatkozó, gondos előtanulmányokkal megalapozott reflexiók. Mindez azonban korántsem pusztá információközlés; a *Tinta és tulipán* — egy talán idealizált Kuba-kép alapján — az önmagát a közéletben realizáló, a történelemalakító cselekvés esélyéről le nem mondó embertípus szellemi-ideológiai előtörténetére kíváncsi, némiképp talán válaszul arra az irodalmunkban általános tendenciára, melyet a „redukált hős” szerepeltetésének neveztünk. Ez az alapján nemes szándék sodorja a szerzőt helyenként patetikus túlzásokba; utópia és történelmi szükségszerűség, vágyalom és valóság néhol helyet cserél, s az olvasó hiányolni kénytelen azt a józan szekpszist, amely nélkül korszerű történelemértelmezés aligha képzelhető el.

Rokon szándék sugallta Deák Tamás útirajz-formában írt regényét (*Antal a nagyvilágban*, 1975), az *Egy agglegény emlékezései* folytatását. Az Európát barangoló agglegény, saját „méltóságát vesztett világából” kilépve, az értékek sorsára kíváncsi a „nagyvilágban”, s érzelmes kalandozása azzal a lehangelő tapasztalattal zárul, hogy századunk mindenestül méltatlanná vált öröklött értékeire; a civilizáció „érték alatti” életformát alakított ki, melyben az anyagi jólét a szellemi szegénységet vonja maga után. Antal-Deák Tamás e fikciót és valóságot játékosan elegyítő könyvében is érzékeny megfigyelő, gunyorosan vitázó esszéíró, aki élményeinek erősen intellektualizált feldolgozásával nem utolsósorban azt akarja bizonyítani: igazi „európaiság”, az értékek Európájának igazi ismerete és megbecsülése már csak a szellemi földrészt perifériáján élők nosztalgiajában születhet újra — az Európában önmaga eszményeivel emelkedését kereső Antal keserűen (s persze nehezen titkolt önérzettel) kénytelen megállapítani, hogy ő az egyetlen európai a nyugatiak között. A szellemes alapötletet csak az teszi kérdésessé, hogy Antal európaiságfogalma sokkal inkább épül a két háború közötti kultúrhumanisták (pl. Thomas Mann, Babits) Európa-utópiájára, mint a XX. század társadalmi és művelődési mozgásainak ismeretére. Magyarán: Antal egy végső fokon anakronisztikus Európa-kép valóságos megfelelőjét keresi, s mert nem találja, Európát hibáztatja, nem saját ötven évvel ezelőtti szellemi bedekkerét.

A romániai magyar regény másik forma- és stílusvonalatát képviselik a hagyományos, „tárgyas” epikus eszközöket megújító kísérletek. Szilágyi István *Kő hull apadó kútba* (1975) című regénye századunk elején játszódik egy erdélyi kisvárosban; hősnője a regény elején megöli tőle menekülni készülő napszámosszereplőjét, majd a regény végén maga is gyilkosság áldozata lesz. A két gyilkosság — a bűn és bűnhődés — fogja közre a terjedelmes külső és belső cselekményt, mely (ugyancsak emlékezés formájában, illetve a múlt idősíkjának a jelenre vetítésével) az első gyilkosság előzményeinek az elemzése. A bűn utáni lelkiállapot és vezeklő szándék ábrázolása simul össze ebben a szerkezetben a múlt (a tettekre készítő motiváció) részletenkénti felidézésével; a bonyolult, szinte mértányon kiszámított szerkezet (bőséges, a szerkezeti vázat néha túlterhelő esszéisztikus kitérőkkel) szabadság és meghatározottság problematikáját követi nyomon ebben a „hagyományos” cselekményben. A regény azonban messze kanyarodik a realista lélektaniaságtól; hőseit nem az individuális lélektani indítékok mozgatják, hanem mindannyian egy történelmileg kialakult s a személyiségnek végleg fölébe került életforma foglyai. Hiába él bennük a vágy az önállóságra, önmaguk keresésére és megvalósítására, az üres formákká merevedett életforma léttékké konkretizálódott gesztusai erősebbnek bizonyulnak a szabad cselekvésnél. Tetteik nem jövőjüket hozzák létre, csak — anélkül, hogy ők maguk észrevennék — a múltat ismétlik, zárt körforgásként. Cselekvésük, kitérésük kísérletük csapda, amely — az extrém, a különös formájában — tragikus gyorsasággal hullatja vissza őket is a múlt „apadó kútjába”. A jelen lehetőségeit elnyelő múlt determináló erejének ebben a hangsúlyozásában Szilágyi regénye talán Faulkner művészetéhez áll legközelebb.

Bálint Tibor a *Zarandoklás a panaszfalhoz* (1978) szerkezetében a szimulált regénynek az avantgarde-től örökölt formáját használja fel a klasszikusan zárt regényépitményben immár lehetetlenné vált átfogó valóságábrázolás céljaira. A regény az ötvenes évekbe kalauzolja vissza olvasóját; a párhuzamosan futó kisemberek sorsok, melyek fölött zajlik a történelem (Bálint életművének mondhatni központi témája), együtt, közösen rajzolják ki egy olyan világ érvonalait, melyben a személyiség vagy csak kompromisszumok, vagy éppenséggel öncsonkító megalázkodások árán keresheti helyét. E degradált személyiségek és sorsok polifón felvonulatásával egyetlen eseményszál képviseli a szeretet, a megalkudni nem tudó és nem akaró emberség szólamát — de jellemző módon ez is csak önfeláldozásként érvényesül-

het; az antik Antigoné-témát parafrázáló záróepizód sugallja, hogy az eszményi léthez ragaszkodás sem önmegvalósításhoz, hanem az önmegszüntetéshez vezet anélkül, hogy hatással lehetne a sok szálon köréje épített külvilágra.

A realista regényhagyományt folytatják a fiatalabb nemzedék alkotásai közül Györfi Kálmán regényei (*Házavatás, Ágnes*, 1975; *A visszatekintő*, 1978). Kisembersorsokat felvonultató cselekményük, lélektani érzékenységük, szerkezeti karcsúságuk közvetlen példaképe talán a Kosztolányi-regény, a kortársaké közül a Bálint Tibor-novella. Írói koncepciójuk talán szerényebbnek tűnik, mint a történelmi lét problémáival viaskodó kortársak kérdésfelvetése, nagy érdemük azonban, hogy a hétköznapi világában keresik a jelképérvényűt, a gondolatilag-esztétikailag értelmezhető.

Erős átpoétizáltság, szimbólumteremtés, az élet köznapi jelenségei mögött lapangó rejtett jelentések keresése és feltárása jellemzi Mózes Attila ígéretes regényét (*Egydűjések*, 1960) is, mely — szerzőjének néhány kitűnő novellája után — a legújabb nemzedék betörése a nagyobb epikus műfajokba.

A riporttól érkezett a regény műfajához Beke György, s ez a riporteri látásmód érvényesül (mind jó, mind rossz értelemben) egymást követő három regényében (*Éjszakai biciklisták*, 1975; *Istók Péter három napja*, 1977; *Főlöttük a havások*, 1980). A kritika szemére vetette a külsőleges, a riportot meg nem haladó emberábrázolást, a konvencionális meseszöveget — tagadhatatlan azonban, hogy a mai valóság szociális kérdései, az anyagi létmehatározottságokból következő emberi problémák úgyszólván egyetlen ismerőjének és következetes ábrázolójának bizonyult. S regényírói munkássága termékenyítően hatott riportjaira is; az alkalmi-ságtól egyre mentesebb, sorsokat és közérdekű kérdéseket átfogóan dokumentáló riportkönyvei meggyőzően bizonyítják riporteri eszközeinek irodalmi gazdagodását.

A novellairodalom is a regénnyel kapcsolatban jelzett irányba fejlődik tovább e periódusban; névuma talán a kis műfajban paradoxnak ható szintézis-igény. Különösen Bodor Ádám újabb írásaiban figyelhető meg az összefüggő ciklus létrehozásának szándéka; az írói koncepció szerint csak atomnyi részeiben megragadható valóság az „atomkutató” karcolatok sorában mégis összképét villantja fel, a részekre tagoltság, a töredékesség és a rendszerűség feszültségeivel. Hozzá hasonlóan az irreális vagy szürreális álomvilágával, az abszurd kövételtségével kísérleteznek Vári Attila és Csiki László novellái — de (különösen az utóbbiak) a szépségekre, a tűnő hangulatok impresszionista felvillantására is érzékeny lírizmussal. A novellaciklus mint a regény extrém lehetősége egyébként Huszár Sándor megtalált műfaja is. Két ilyen jellegű könyve — *Így láttam a trápézzól*, 1979.; *Színház (majdnem) az egész világ*, 1980. — az önálló elbeszélésekre töredeztet emlékezős egy gondolati szála fűzésével, a helyszín és a szereplők azonosságával kelti a regényszerű totalitás illúzióját, hogy azt éppen az epizodikussággal, a részletek novellisztikus lekerítésével tagadja, tegye nyitottá.

Élmény és szerkezet egységének talán legszebb példája Székely János háborús epizódokat megörökítő novellafüzére, *A nyugati hadiest* (1979), melynek az Én-forma kölcsönöz narrációs egyöntetűséget, helyszín- és időbeli párhuzamokat — mintha az elbeszélések egy regény kivágottnak cselekményrészletei lennének. A főszereplő Én létértelmező emlékezős a szerkezet rendező elve; a háborús életszakasz azért nem szervezhető egységes történetté, mert a főszereplő a történelemnek csak mellékszereplője, epizodistája; nem döntései, választásai határozzák meg élet-, cselekményét, hanem a történelemirányító hatalmak. Pontosabban: a történelem (melynek sodrában tehetetlenül fuldoklik az egyes ember) éppen ilyenén „irányítottsága” miatt válik történelmietlenné, nem embernek valóvá, az egyén által alakíthatatlanná. Vele szemben az egyén vágyai, erkölcsi tiltakozásai képviselik a „történelmi nembeliség” igazi irányát. Ez azonban csak az egyénben él szubjektív lehetőségként, épp ezért csak érzelmi és intellektuális síkon realizálódhat, egyrészt az emlékező Én epizódokat értelmező kommentárjaiban, másrészt az elbeszélés-fűzést lezáró költeményben, mely a háborús élmények kialakította (és átalakította) tudat tükrében mutatja föl, foglalja össze és általánosítja a személyes emlékeket. A könyv fő jellemzője, hogy a tárgyilagos ábrázolás minduntalan átmegy gondolat- és érzelmezhordozó jelképiségbe, a „cselekményesség” befelé forduló önvizsgálatba, hogy a verses befejezésben eljusson a közösségföltöltő felelősség lehetséges vállalásformájáig, ember és történelem viszonyának a valóságot tudomásul vevő, de a lehetőségeket célzó értelmezéséig.

Az elbeszélő irodalomról rajzolható összkép tehát biztató; a megelöző évtized kísérletező kedve nem csappant meg, a művészi gyakorlat azonban már jórészt kiszűrte a kísérletek felhasználható, tovább építhető eredményeit. Új utakat nyitó kísérlet és eredményeket szintetizáló esztétikai eredmény kiküzdött egyensúlyának biztonsága a továbbfejlődés legbiztatóbb ígérete.

A Horváth István-jelenség

Ahogy Kiss Jenő látja

Kérdez: Cseke Péter

Az itt következő műhelybeszélgetés az 1977. január 5-én elhunyt Horváth István pályaképét hivatott áttekinteni — különös tekintettel a költő indulásával összefüggő kérdésekre —, azzal a bevallott szándékkal, hogy további kutatómunkára serkentessük, az életmű egészének értelmezését elősegítsük.

Kiss Jenő egyike azoknak, akik Horváth István rendhagyó indulását, majd pályatörését és kései kiteljesedését mindvégig baráti közelségből figyelhették. Ezen túlmenően azonban igen lényeges az is, hogy Kiss Jenő már jóval azelőtt foglalkozott a szóban forgó jelenséggel — a parasztírók feltűnésével —, mielőtt Horváth István jelentkezett volna irodalmunkban. Sértő Kálmán első könyve kapcsán például igen találóan állapította meg már 1933-ban, hogy a parasztírók friss mozgalmat, gyorsabb vérkeringést és tágabb lélegzetvételt hoztak a magyar irodalomba; ugyanakkor jó érzékkel mutatott rá azokra a buktatókra, amelyek a paraszti sorból feltörő ösztönös tehetségekre vártak. „Sértő olyan zálogot adott ezzel a verskötetével — írta az Erdélyi Helikonban —, aminek alapján bizvást várhatjuk egy nagy reménység valóra válását. Hogy így lesz-e valóban, az rajta és nem utolsósorban a környezetén múlik.” Miként tudjuk, Sértő későbbi pályája nem követendő, hanem intó példának bizonyult: a népi tehetség erkölcsi kikiklásának reális veszélyére figyelmeztette az utána következőket.

— A negyvenes évek elején miként tudta elkerülni Horváth István a Sértő Kálmán sorsát?

— Ha nem Kolozsvárra kerül, bizony vele is megeshetett volna az, ami Sértő Kálmánnal. S mivel szülei hajdanán — mint visszaemlékezéseiből tudjuk — Pesten próbálták megkeresni kenyerüket, könnyen eszébe juthatott volna, hogy ő is ott próbál szerencsét. S akkor könnyen kerülhetett volna szélsőséges elemek kegyébe-pártfogásába, hogy ne mondjam azt: markába, hiszen a jobboldali sajtó az idő tájt erős volt, a fajmagyarság hirdetői mind hangosabbak, és kapva-kaptak az újonnan feltűnő, tehetségesebb tollforgatókon. Bizonyára Horváth Istvánt is megkönykezték volna, egyrészt a sajtópublikálás biztosságával, másrészt könyvkiadói vonalon, hiszen a Turul és más kiadók a faszízalódó közviszonyok között mind nagyobb pénzalapokhoz és szerephez jutottak. Persze, Sértő Kálmán kikiklásához és korai pusztulásához más tényezők is hozzájárultak: erkölcsiek. A jóvágású parasztlégény olyan körökbe került, ahol az ivás, éjszakázás, kicsapongás megszokott dolog volt — színészek-színésznők és más „művészek” társaságába, egy számára egészen új, valódi énjét sarkaiból kiforgató környezetbe. Szerelme is egy harmadrangú színésznő, Sólyom Janka volt. Horváth Istvánt, aki családjával együtt hagyta el faluját, valószínűleg ilyesmi nem fenyegette volna, egészen azonban mégsem zárkozhatott volna el hasonló ráhatásoktól. És — mint a későbbiekből kiderül — leselkedhettek volna reá más veszedelmek is. De szerencséjére Kolozsvárra jött, és itt is maradt, és még nagyobb szerencséjére olyan helyen, ahol egy Jékely Zoltán környezetében lehetett, aki aztán fel is figyelt reá, gondjaiba vette.

— Horváth István azt írja egy helyen, hogy már szülőfalujában hallott a paraszti sors megváltoztatásáért küzdő népi írókról, és 1940 őszén azzal jött fel Kolozsvárra, hogy hozzájuk csatlakozva részt vállaljon ebből a küzdelemből. Csak-hogy a népi írók működésének színhelye nem Kolozsvárott volt... Itt a népi mozgalomnak legfeljebb a szellemével és a népi írók műveivel találkozhatott. A személyes kapcsolatok kiépítésére nem volt olyan lehetősége, mint például Tamásinak, Szabédinek, Nagy Istvánnak vagy Asztalosnak. Budapesti folyóiratokban, lapokban csak azután jelennek meg írásai, miután a Termésben és az Erdélyi Helikonban nevet szerzett magának. Ez pedig annak köszönhető, hogy Kolozsváron akkor kerül az irodalmi élet középpontjába a fiatal íróknak az a nemzedéke, amelyik korábban az Erdélyi Enciklopédia (1937) égisze alatt jelentkezett. Mi volt ennek a nemzedéknek a célkitűzése? Mi történt vele 1940-ben? A szétszóródás után miként jött létre a Termés körüli csoportosulás? Hogyan fogadták be Horváth Istvánt?

— Az Erdélyi Enciklopédia az akkori baloldali, marxista gondolkodású, a Korunk köréhez tartozó értelmiség tevékenységét próbálta egybefogni és a szerzőket megjelenéshez juttatni. Szellemi irányítója Balogh Edgár volt. A későbbi Termés-csoportnak e vállalkozáshoz semmi vagy legalábbis nem sok köze volt. Az

Erdélyi Enciklopédiáról szólva tehát nem nemzedékről, hanem egy nemzedéken belüli csoportosulásról beszélhetünk. 1940 után, a *Korunk* és más sajtóorgánmok (pl. *Független Újság*) megszüntetése után kiadói tevékenységük is befulladás, a központi sajtóban próbáltak helyet kivívni maguknak, míg aztán rendre azok a hasábok is bezárultak előttük. Amikor létrehoztuk a *Termést*, egyik célunk éppen az volt, hogy e tőlünk függetlenül megalakult és tevékenykedő csoport közlési lehetőség nélkül maradt tagjai számára újra fórumot biztosítsunk. Ez meg is történt, amikor például Jordáky Lajostól és Nagy Istvántól közöltünk.

Horváth Istvánnal kapcsolatban is tisztáznunk kell valamit. Sorrendi kérdésről van szó csupán: nem a *Termésben* szerzett ő nevet magának — hiszen a *Termés* csak 1942 őszén indult —, hanem az *Erdélyi Helikonban*; első versei, a *Pásztortűz* után, ebben a folyóiratban jelentek meg, mégpedig olyan bőséggel, hogy 1943-ban már kötetet adhatott ki tőle az Erdélyi Szépművés Céh (*Az én vándorlásom*). Útját mind a *Pásztortűz*, mind a *Helikon* felé Jékely Zoltán egyengette, s míg amott Kéki Béla, itt Kovács László hozzáértése és jóindulata nyitott teret az újonnan jelentkező számára. A *Termés* első száma (1942. ősz) csak egyetlen verset közöl tőle, a 43-as téli szám pedig nem verssel, hanem egyik prózai írásával szerepelteti. Az ő igazi *Termés*-korszaka csak ezután következik.

Ami a *Termés* létrejöttét és Horváth István befogadását illeti: erről már részletesen beszéltem a Szabédíró! írott cikkemben (*A Termés spiritus rectora*), amely most újra megjelent *Emberközelből* című könyvemben. Itt röviden csak annyit mondanék, hogy Horváthot a mi körünkbe is Jékely Zoltán vezette be, ott volt már azon a nevezetes megbeszélésen is, amelyen a folyóirat létrehozását elhatároztuk, jellegét és célját megszabtuk — már akkor magunk közé tartozónak tekintve őt. Folyóiratot még olyan körülmények közt, mint a *Termést*, nem indítottak útjára! A megbeszélés Áprily Lajos (Jékely édesapja) Király utcai lakásán, egy teljesen üres szobában zajlott le, padlóra terített újságokon ültünk-hevertünk, s úgy tárgyaltuk meg a dolgokat! Mintha egy láthatatlan tüzet ültünk volna körül... A tűz láthatatlan volt, de mégis ott lobogott: az elszántság, a lelkesedés, a tennivágyás tüze volt az. Horváth egyetemi altiszt-öltönyében üldögélt köztünk, s egy-egy ötlettel, gondolattal ő is hozzájárult a lap arculatának a kialakításához. Tétován, félénken fogalmazódtak meg rövid mondatai, látszott rajta, hogy meg van illetődve.

— *Úgy tudom, hogy a Termés-csoport tagjai népi íróknak tekintették magukat. Így van-e? S ha igen, akkor miben látja a népiség magyarországi és erdélyi vonulata közti különbséget? Mert létezett ilyen különbség — részben az eltérő helyzetűt, részben a nemzedéki tudat okán is. Aligha hagyhatjuk figyelmen kívül ugyanakkor azt a tényt, hogy a népi írók erdélyi csoportosulása akkor jön létre, amikor a népi mozgalom Magyarországon már hanyatlóban van. Tehát az erények mellett a hibák is sokkal inkább szembetűnőek, mint a mozgalom felfelé ívelő szakaszában. S az is tagadhatatlan, hogy a földrajzi távolság is — tehát nemcsak az időbeli — megkönnyítette a tisztánlátást. Mindez egyértelműen kiolvasható a Termés tanulmányanyagából.*

— Ha végignézzük a szerkesztőség névsorát, kiderül, hogy az egy Jékelyt kivéve, valamennyien egyszerű származású, falun született, népi környezetben nevelkedett fiatalok voltunk, mélyen átítatva a népünk iránti felelősség tudatától. A városi élet nem választott el szülőföldünkötől, és általában a falutól, arcaal a felé fordulva álltunk, mert a népben láttuk a megtartó erőt, leglényegesebb nemzeti vonásaink megőrzőjét és továbbadóját, vagyis sajátos létünk alapját. Ez indított korábban arra, hogy a királyi diktatúra ellenére szervezeten falulátogatásokra menjünk, olyan kis falvakba is, ahol íróember sohasem fordult meg. Őket tanítva magunk is tanultunk. Mert e kettőt sohasem választottuk el egymástól, sem elvileg, sem a későbbi szerkesztői gyakorlatban. Ilyen értelemben valóban népi íróknak tekintettük magunkat, ha kifejezéstárunk nem is volt mindig azonos az őstehetségként előlépő rusztikusabb tollforgatókéval. A stílus számunkra csak másodlagos fontossággal bírt, fő helyen a szemlélet, a viszonyulás, a nép, a dolgozó rétegek felemelésének a szándéka állott. Ezért éreztük közel magunkhoz Jékelyt is. Noha neveltetésénél fogva kifejezetten értelmiséginek számított, viszonyulása e kérdésekhez a lehető legbecsületesebb, legegységesebb volt, amint azt a Horváth István iránt mutatott segítő magatartása is bizonyítja. A Horváth kötetéről írt cikkében (a *Termés* 1944. téli számában jelent meg) szolidaritásának ad hangot a népi irodalommal, és nagy megbecsüléssel beszél Horváthról mint a népi élményvilág már-már filozófiai mélységű megszólaltatójáról. Ez a szolidaritás cikkében így kap hangot: „Többször elhangzik mostanában, hogy irodalmunk népi mozgalma hanyatlóban. [...] Meglehet, hogy igazuk van: a mozgalmisság valóban mintha veszítene erejéből; kevesebb a felfedezésre jelentkező őstehetség, s

nem él Móricz Zsigmond, aki maga köré gyűjtse, istápolja s szárnyukra bocsássa a városba-kutyagolt garabonciásokat. De mindez csak az ügy mozgalmi, másként: adminisztratív részére igaz. Mert ha kevesebb zajjal is történik napjainkban egy-egy népi író jelentkezése és sorbaállása, mint például ezelőtt négy-öt évvel, nem jelenti egyszersmind kihalásukat. Ugyanis a folyamat nem állítható meg; a felszínre került értékeket nem lehet visszadögnyöztetni, s termékenyítő szerepüket sem lehet elvitatni. Ami pedig Horváthot illeti: „Horváth István felbukkanása egybeesik a népi irodalom térhódítása s egyben mozgalmisága megcsendesedésének idejével. Tehát bizonyos szempontból a legjobbkor érkezett: amikorra »elődei« már járhatóvá tették előtte az utat. Ezek az elődök azonban alig-alig hatottak költészetére. Az ő gyökerei sokkal mélyebbre nyúlnak, semmint kénytelen lett volna ide vagy oda igazodnia.“

A népi irodalom mellett való elkötelezettség tehát jellemző volt a *Termés* egész szerkesztőségére. De amint helyesen mondja, a *Termés* anyagából kiderül, hogy mi másként viszonyultunk hozzá, világosabban rajzolódtak ki előttünk erőnyei és hibái egyaránt. A népiség magyarországi és erdélyi ága, vonulata között valóban volt különbség, s nem annyira a nemzedéki tudat okán (hisz életkorban nem álltunk olyan távol egymástól), hanem mert bennünket a két világháború közötti erdélyi élet rászorított, ránevelt a realisabb nemzet- és helyzetlátásra, a dolgok éberebb megítélésére. Még mielőtt a *Termés* írói megfogalmazták volna programjukat, én már foglalkoztam a népi irodalommal, áttekintve múltját és akkori helyzetét, nem éppen kedvező képet festve róla. Tanulmányom, amelynek címe: *Szekták a magyar irodalomban*, s a *Hitel* 1942. májusi számában látott napvilágot (tehát még a *Termés* indulása előtt), hűen tükrözi az „erdélyi vonulat“ különálló jellegét, azt, hogy miben kellett elhatárolnunk magunkat a mozgalom akkori megnyilvánulásaitól. E tanulmányhoz ma már nagyon nehéz hozzájutni, valószínűleg Ön se olvasta, s azt a rövidebb írásmat sem, amelyben válaszolok a tanulmány kiváltotta heves visszhangra (*Még egyszer az irodalmi szektákról*), ugyancsak a *Hitel* 1942. augusztusi számában. Hogy teljesen világossá váljék a mai érdeklődő számára minden, tulajdonképpen reprodukálnunk kellene elejétől végig mind a két írást; mivel azonban ez lehetetlen, meg kell elégednünk néhány fontosabb részletével. Miután vázolom az egész népi reformmozgalom elindulását, felfelé ívelését, a *Válasz* című folyóirat létrehozását, amely a népi irodalom első táborbaszállása, harci gyülekező helye lett, s amelynek ajzott légköre és szellemi eltökéltsége az addig egymást személyesen alig ismerő eszmetársakból hamarosan igazi bajtársakat formált, akik olyan országos ügyekre mernek irányímatos módon beleszólni, mint a földbirtok kérdése, a városi munkásság és az agrárproletariátus ügye, s miután Cs. Szabó László és mások megítélése alapján megpróbálók feleletet kapni arra, hogy a *Válasz* és köre a döntő szerepvállalásra miért bizonyult alkalmatlannak, ezt írom: „Akárhogyan is áll a dolog, annyi bizonyos, hogy a bátor és kecseskedő kezdemény: a népi írók újító elszántsága látható eredményre nem vezetett. A kudarc természetesen mindjárt érezette a maga visszahatását: rák-ollója a bajtársi együtvé tartozás élő szövevényébe hatol, s egymás után metszi át azokat az értékes szájakat, amelyek a reformmozgalmi harc hullámvéréseiben oly szétbonthatatlanul gubancolódtak egybe. Megindul a bomlás, mely személyi és eszmei elhidegüléseken át végül is a mai állapothoz visz. [...] A teljes szétesésig azonban innen még hosszú az út, s ha megtorpananti nem is tudják az elindult folyamatot, hátráltatására találnak eszközöket. Néhány fiatal erő bevonásával és az ún. falukutató mozgalommal egy ideig még sikerül az érdeklődés homlokterében maradniok, különösen, hogy e falukutató művek egyikének-másikának a visszhangos feltűnéssel járó jogi számonkérést is vállalnia kell. Azt persze már nem lehet tudni, hogy ebből az érdeklődésből mennyi szól a szociális és mennyi a *műfaji* törekvéseknek, s ismét mennyi annak az oleszó mártírúrnak, ami egy-egy ilyen sajtópör hírlapi reflektorából az írók köré vetődik... Lassan azonban ez az újra felcsillanó figyelem is elnehezül — főként mikor már világosan kitűnik, hogy amit a *Válasz* elmulasztott megmarkolni: a népi radikálizmus rejtegetett kardja e vállalkozás folyamán se repül ki hüvelyéből. Hogy a végleges széthullás mégsem ekkor, hanem valamivel később következett be, az annak a sietve föltett kovácskötésnek köszönhető, amit Márciusi Front néven ismerünk.“ Csakhogy „a dolgok körül közben elfordult az árnyék, az ország figyelme a belső kérdésekről mind feszültebben a határon túliakra terelődött. [...] a közeledő vihar fellegében elmerül a márciusi nap... Ezt a harmadik teherpróbát a népi írók idő teltével amúgy is meglazított »frontja« már nem bírja meg. Összeroppanásukat csak még siettetni az a magától adódó felismerés, hogy népi forradalmunk éppen azzal került szembe, aminek jelmezét oly szívesen öltötte magára: a történelemmel. [...] Az írók, megrendült idegeikben jó adag ingerlékenységgel, úgy szóródtak szét,

hogy minden égtájra jutott belőlük. E szétszóródás mutatta meg igazán, hogy a népi gondolat közös zubbonya alatt milyen sokirányú kiválasztódás ment végbe, csak ekkor tűnt ki, hogy a leszerelt hadsereg így polgári öltözetében mennyire tarka-barka és milyen messzeeső vidékekről való. Egyik a liberális-humanista tájak felé veszi útját, másik a kormányosztó meghívását fogadja el, harmadik a nemzeti ösmült berkei közt találja fel magát, [...] és olyan is akad, aki úgy meztőláb, ahogyan jött, visszatér ismét abba a világba, amelynek érdeke alatt egy forradalom most újra összerokkadt. Megdöbbenő volt e hirtelen megoszlás, s talán maguk az írók csodálkoztak el legjobban rajta. „A népi irodalom — írom tanulmányom befejező részében —, mely előszeretettel nevezi magát »keletinek«, ma már egy vonatkozásban valóban kitölti nevét: olyan melegágya a révületnek, balhítnek és fanatizmusnak, amilyen — tágabb viszonylatban — csak Ázsia lehet. Végigkísérve mozgalmas küzdelmei útján, talán sok mindent megérthetünk és menthetünk, végkövetkeztetésünket azonban semmilyen mentség vagy magyarázat nem másíthatja meg. Ma, amikor minden erő összefogásra törekszik, e szektás elkülönülés — még ha az »igazabb magyarság« nevében történik is — nem lehet a magyar élet példamutató megnyilatkozása.“

Tanulmányomra a *Magyar Út* hasábjain Gombos Gyula válaszolt, méltánytalanlannak, sőt támadó élének ítélte a *szekta* megjelölést s a dolgok ilyetlen beállítását, elmarasztaló megjegyzéseimmel szemben derülőbb részletességgel vizsgálva a „szekta“ biztató esélyeit. „Erdély alapjaiban véve nem érti, és idegenül nézi“ a népi írók törekvéseit — jelentette ki. Válaszcikkemben erre a következőket írtam: „Erdély nagyon is érti, és éppen ezért mélységesen át tudja érezni a népi irodalom ügyét. [...] Erdély egyszerűen csak másként lát s másképpen ítél meg egyes jelenségeket — amiben szerepe lehet a távlatot adó távolság földrajzi tényének, de amiben közrejátszhat az a huszonkét esztendő is, ami higgadtabb szemléletre, a valóságokkal inkább számoló, ezért felelősségteljesebb magatartásra tanított bennünket.“ Majd: „Igen, éppen az a bizonyos »erdélyi józanság« mondatja velünk, hogy a népi irodalomnak ki kell végre gyógyulnia kóros lelki állapotából, vissza kell térnie az irodalom egy és igaz hitére, ami a szív és szellem csillogó összhangjában keresi az ember, vagy ha úgy tetszik jobban: a magyar ember kérdéseinek a megoldását. A szív rajongó hitét váltsa fel néha a szellem egészséges kételye, kétely önmagunkban és a világban, elültetve bennünk befelé az önvizsgálat, kifelé a bíráló szellemét.“

És itt be is fejezhetem az idézetek sorát, mert ez már szintisztán az az álláspont, amelyet a nem sokra rá meginduló *Termés* mindvégig képviselt. Az a tény, hogy körünkbe fogadtuk Horváth Istvánt, attól is megmentette őt, hogy „szektássá“ váljék.

— Szorosan kapcsolódik az előbbi kérdéskörhöz, illetve Horváth István be-fogadásához: mi a magyarázata annak, hogy az egyetem rektora nem tartotta méltóságán alulnak megjeleni egy olyan irodalmi összejevetelen (a *Termés* első számának a megjelenése alkalmával), amelyen az egyetemi altisztként szolgáló Horváth István verseivel lépett dobogóra? A kérdés azért lényeges, mert ez az összefüggés is felfedhet valami nagyon jellemzőt a népiség erdélyi ágáról... Vagy tán az idők szelleme változott meg annyira 1942 őszéig, hogy sor kerülhetett erre? Azt hiszem, korábban elképzelhetetlen lett volna ilyesmi...

— Jól sejtí: valóban elképzelhetetlen lett volna. De a népi irodalom addig nagy egyéniségei (Illyés, Veres Péter, Sinka, Gulyás Pál, Darvas, Szabó Pál és mások) révén már igen nagy tekintélyt vívott ki magának. A hanyatlásnak azok a jelei, amelyekről előbb beszéltem, még nem mindenkiben tudatosultak, az újonnan feltűnő népi tehetségek iránt az érdeklődés továbbra is eleven maradt. Ami említett estélyünk konkrét esetét illeti: nem vagyok biztos abban, hogy az egyetem rektora előre tudott volna Horváth István fellépéséről. De ha tudott is róla, akkor is eljött, mert Horváth nevét a nagy tekintélyű *Erdélyi Helikon* előzőleg már meglobogtatta, mintegy konzakrált költő számba ment. Az persze nem tetszhetett túlságosan az egyetem rektorának és más professzoroknak, hogy Horváth, az intézmény altisztje, a *Tornyot raktam* mellett az *Ekém szarvát nem hagyom* büszkeszép parasztvallomását olvasta fel ott. De hát nem hagyhatták el a termet, amikor mindenki lelkesen tapsolt neki! Inkább tapsoltak ők is...

— Horváth István indulásával kapcsolatban van még egy el nem hanyagolható mozzanat. Bár költővé válását maga is Kolozsvárra érkezésétől számítja, már a harmincas évek második felében többször felbukkan a neve Gyallay Domokos néplapjában, a Magyar Népből. Igaz, hogy a parasztkori versek nem sokat árulnak el a későbbi Horváth Istvánból. Akkoriban minden faluban akadt hozzá hasonló parasztköltő kettő-három. Dehát az az izgalmas az egészben, hogy a többiek általában megmaradtak a rigmusfaragás szintjén, Horváth István pedig kiválik.

Mi lehetett a titka ennek? Ezt azért is kérdem, mert a Magyar Nép jelzett periódusában olvasható nem egy Kiss Jenő-vers is. Feltehetően átvételéről van szó, de bármilyen jellegű is volt Kiss Jenő közreműködése, a parasztszervezők jelentkezését figyelemmel kísérhette, s meglehet, hogy Horváth István nevét már akkor megjegyezte...

— Én is közltem volna a Magyar Népből? Mindeddig nem tudtam erről. Bár lehetséges, mert Gyallay Domokost, Szász Ferencet, a lap szerkesztőit jól ismertem, s egyszer egy mezővárosi kizsállásukon is részt vettem. De hát ha a magam írói közreműködése is kitörölődött belőlem, hogyan emlékeznek Horváth István özdi kisgazda jelentkezésére a lap hasábjain?! Az akkori parasztköltők közül kétőt tartottam számon: Sárközi Gerőt és Izsák Domokost. Sárközi elég gyakran jelentkezett a sajtóban, még a Pásztortűz is közölt tőle. Szalonta mellett élt, Árpádon; a háború után találkoztam is vele. Izsák Domokost Tompa László támogatta, kis versgyűjteménye jelent meg, az előszót hozzá éppen Tompa írta. Egy versét később mi is közreadtuk a Termésben. Horváth Istvántól verset először a Pásztortűzben olvastam 1941 őszén. Jékely Zsoli mutatta nekem a számot: „Na, mit szólna hozzá? Ezt a verset egy egyszerű altiszt írta!” Hát ahhoz képest, hogy egy egyszerű altiszt írta, valóban nem volt az rossz vers, de még messze állott Horváth István későbbi alkotásaitól. Mint költőre, először akkor figyeltem fel Horváth Istvánra, amikor az Erdélyi Helikonban megjelent a *Tornyot raktam*, ez a talán mindmáig legszebb, legnagyobb Horváth István-vers. Nem hiába tette oda címül összegyűjtött költeményei élére is!

— Jékely Zoltán tudós költőnek nevezte a Kolozsvárra érkező Horváth Istvánt. Nyilvánvaló, hogy nem a poeta doctusi éretnyeknek szólt ez az elismerés, hiszen Horváth autodidakta volt. Kiss Jenő hogyan itéli meg a Horváth István-jelenséget? Miként lehet feloldani a fenti ellentmondást?

— A „tudós” kifejezésen Jékely nyilván azt értette, hogy Horváth a népi bölcsesség, a nép messziről hozott ősi tudásanyagának a birtokában volt. Ha egyszerűbb falusi emberek is rendelkeztek ezzel, hogy ne lett volna ez meg Horváth Istvánban, aki lelki-szellemi adottságainál fogva jóval fölébe emelkedett az átlagfalusinak?

— A Termés évfolyamait áttanulmányozva feltűnt, hogy az erdélyi szépirás egyik csúcspontját jelentő s ugyancsak népi írónak számító Tamási Aron művészetét csak áttételesen, mintegy viszonyítási alapként volt jelen a folyóiratban. Szabédi máig helytálló tanulmányban elemezte Tamási novelláit, Tamási-írás azonban nem jelent meg a Termésben. Távollmaradása már csak azért is feltűnő, mivel a magyarországi népi írók (Szabó Pál, Sinka, Gulyás és mások) számára is bizonyos értelemben fórumot jelentett a Termés. Ugyanakkor az is meglepő, hogy Bözödi többször élesen szembefordul — épp a népiség igazi tartalmának a megítélésében — nemcsak Nyírővel, hanem vele együtt Tamásival is. Mennyiben volt ez indokolt? A kérdés annál is inkább tisztázásra szorul, mivel Asztalos és Horváth István irodalomszemléletének alakulásában egyaránt szerepet játszott Bözödi állásfoglalása...

— Hogy Tamási miért nem szerepelt a Termésben, arra igazán nem is tudnék válaszolni. Talán mert nem kínált fel számunkra írást, talán mert továbbra is a Helikonnál volt inkább otthon, s mi ezt, mint természetes dolgot, passzíván tudomásul vettük. Pedig a Termés indulásakor rendezett irodalmi esten ott volt ő is, és nagy elismeréssel nézegette a lap szép kivitelű első számát. — A külseje mindenestre szép — mondotta nekem hamiskás mosollyal, amikor a szünetben egymásba botlottunk, ami azt jelentette: majd meglátjuk, milyen belül! Lehet, hogy nem volt egészen meglegedve azzal, amit belül talált, s azért nem kereste velünk a kapcsolatot.

Ami pedig Bözödi bizonyos fokú „Tamási- és Nyírő-ellenességét” illeti, hát azon nincs mit csodálkoznunk. Aki ismeri Székely bánja című művét, az természetesen veheti, hogy Bözödi nem egyezhetett mindenben a két eminens „székely” író székelyábrázolásával. Annak a tömértelen adatnak a birtokában, amit könyve tartalmaz, nem alaptalanul tarthatta Nyírő szemléletvilágát bombasztikusan romantikusnak, Tamásit pedig olyanoknak, aki eltűndéresíti, elmitizálja a keserves népi valóságot. Asztalos tartózkodása Tamásitól szintén ilyen okokra vezethető vissza. Tamási tulajdonképpen csak egyetlen könyvében került közel népe mindennapi, reális életéhez, a Szülőföldemben, és persze tanulmányai egyikében-másikában. Egészen más dolog ma olvasni Tamásit, amikor életműve már irodalomtörténetté vált, mint akkor, amikor — mint láttuk — a népi írás a mi fogalmaink szerint egyet jelentett a népszolgálatl, a valóság meg nem kerülhető, kendőzetlen ábrázolásával.

— Horváth István a Termésben jelentkezik először elbeszélésekkel. Ki ősz-

tönözhetne arra, hogy prózát is írjon? Vagy pedig meg akarta mutatni ő is, hogy általában a falu és különösképpen a székely falu nem olyan, amilyennek Nyirő és Tamási bemutatta? (A hatvanas évek elejéről emlékszem Horváth Istvánnak ilyen kijelentésére.)

— Igen, benne is ez a szándék munkált. Különben mi ösztönöztük arra, hogy prózát is írjon, különösen Asztalos, amikor egy népmese-lejegyzéséből láttuk, hogy erre is van nemcsak hajlandósága, hanem képessége is. S valóban simán ment neki ez is: legelső elbeszélésén — amint a fennmaradt kézirat mutatja — csak imitt-amott kellett valamit javítanom.

— Emlékszik-e vitákra, amelyekbe az induló Horváth István is belekapcsolódott? S ha igen: milyen álláspontot képviselt ezekben?

— Nem, vitákba ő akkoriban még nem kapcsolódott be. És elméleti kérdések sem foglalkoztatták, ő egyszerűen írta a magáét.

— A Nyugat utódjához, az Ilyés Gyula szerkesztette Magyar Csillaghoz viszonyítva a Termés mégiscsak vidéki irodalmi orgánumnak számított akkoriban. Mikor és miben érezték ennek a hátrányát? S a hátrányos helyzet felismerése (ha ez bekövetkezett) milyen következtetések levonásához vezette a Termés íróit? Amilyen meglepetés volt Horváth István fellépése a Termés és az Erdélyi Helikon hasábjain, éppoly magabiztosnak látszik a továbblépés is: Ilyés Gyula közli a Titokkereső című ars poeticáját a Magyar Csillagban; Zilahy Lajos hozza a Kipergett magvakat a Hídban; több verse jelenik meg a Forrásban, továbbá heti- és napilapokban; Püski Sándor pedig kiadja — Kipergett magvak címmel — elbeszéléskötetét a Magyar Életnél...

— Minden kétséget kizáróan vidéki lapnak minősült a Termés, s ez volt a mi óriási szerencsénk! Különben elképzelhetetlen lett volna, hogy a legfontosabb kérdésekben véleményünknek hangot adjunk, és olyan tartalmú írásokat közöljünk, amelyek egyebütt aligha jelenhettek volna meg. De éppen azért, mert igyekeztünk kihasználni ezt a lehetőséget, a Termés — vidékisége ellenére — országos tekintélynek örvendett. A cenzori tisztséggel megbízott ügyész, Schlett Jenő a számok engedélyezésénél nem támasztott úgyszólván semmi nehézséget. Amikor egyszer mégis ki akart vétetni egy verset, egyszerűen az asztalára csaptam a levonatköteget, és azt mondtam: márpedig anélkül nem jelenik meg a szám! És távoztam. Másnap ő hívott fel telefonon: rendben van, menjek az anyagért. Másutt ilyesmi elképzelhetetlen lett volna, különösen a háborúnak abban a szakaszában.

Hogy Horváth István hogyan „tört be” a budapesti lapok hasábjaira is? Nem kellett „betörnie”, ment az simán. A Szépműves Céhnel megjelent verseskötete meg folyamatosan napvilágot látó írásai természetszerűen nyitották meg előtte az utat más orgánumok felé is. Mindössze novelláskötetének megjelenéséhez nyújtott segítség Szabédi, aki érdekeinket képviselte a Magyar Élet Könyvkiadónál.

— Mi történt közvetlenül az után, hogy a Termés utolsó száma 1944 nyarán megjelent? Az őszi szám megszerkesztése már szóba se jöhetett? Milyen azonosság és különbözőséget mutat akkor Kiss Jenő és Horváth István sorsa?

Még olvashattam az Ellenzékben a nyári szám pozitív értékelését, de utólag már amolyan nekrológnak bizonyult: a Termés ezzel meghalt, s hosszú időn át említés sem történt róla. Ez a szám is már igen nehéz viszonyok között készült el, inkább csak virtusból, csak-azért-is módon, dehogyis gondolhattunk arra, hogy jön utána a másik! A fiúk szétszóródtak, Asztalos már korábban „a hadak útját” járta, Bözödit Pesten érte az ostrom nővéreinél, Szabédi Sepsiszentgyörgyre távozott, Jékely meg jómagam maradtunk csak itt, de nemsokára nekem is távoznom kellett: elhurcoltak, hogy csak egy hónap múlva kerüljek haza, miután a táborból másik két társammal együtt megszöktem. Horváth megmenekült e nem éppen kellemes kalandtól. Akkor már Bartók professzor mellett altiszteskedett a Filozófiai Intézetben, amely a Majális utca egyik pompás épületében székelt, nagy kert közepén. Odáig nem jutottak el az ember-összeterelő katonák. Ez volt a nem kis különbség az ő akkori sorsa meg az enyém között.

— A felszabadulást követő években jó ideig úgy tűnik, hogy Horváth István korábbi törekvései kiteljesedésének lehetőségeként érzékeli azt a korszakot. Ugyanúgy írja súlyos szavú, parasztságért pörölő verseit egy darabig (1947–48-ig), mint aki évszázados remények valóra váltását érzékeli. De ugorjunk visszább az időben: 1940 őszen menekültként érkezik Kolozsvárra, s lényegében az elvesztett szülőföld fájó emléke avatja igazán költővé. Menekültként és falusiként kétszeresen kirekesztettnek érzi magát a városban, hiszen az akkori úri világban osztálya lenézett, a hatalomból kirekesztett osztály. Egyedül az irodalom fogadja be, tehát az írás hatalmát érzékeli csupán. Ez az a periódus, amely előkészíti, kiérleli „paraszttvezéri” magatartását. Aminek logikus következménye, hogy 1945-ben elsőként sürgeti a földművesekhez szóló lap kiadását (Kurkó Gyárfás ki is nevezi az újra-

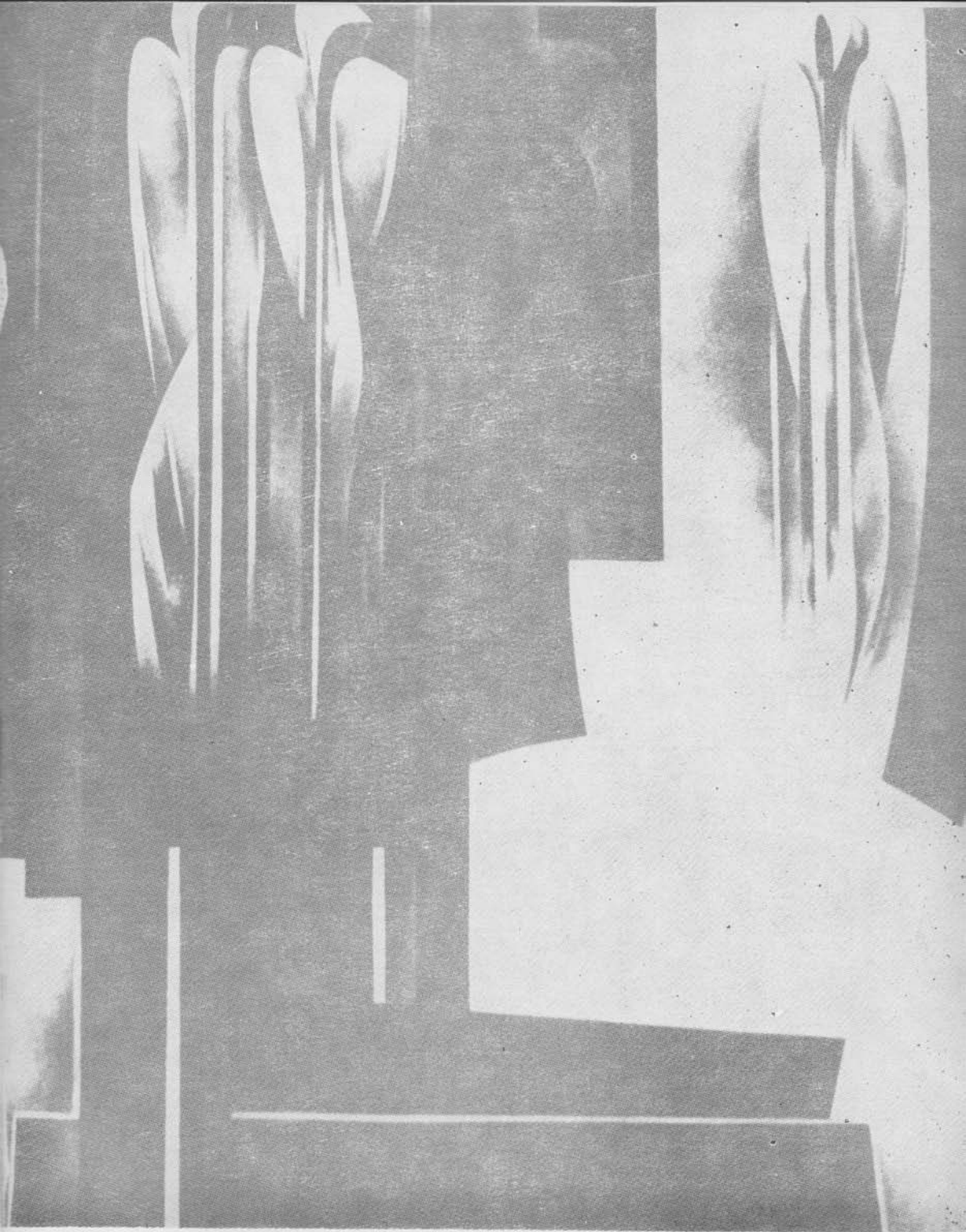
induló Falvak Népe szerkesztőjének), parasztpolitikusi ambíciókat táplál. Kérdésem arra vonatkozik, hogy a mi körülményeink között reális szerep volt-e ez számára, vagy pedig megtévesztette őt az, hogy a magyarországi népi írók balszárnya (Veres Péter, Erdei Ferenc, Darvas József, Ortutay Gyula, Szabó Pál) politikai szerepet vállalt akkoriban? 1947 derekán azonban már világossá válik, hogy a parasztpolitikus Horváth István szeretne elvonulni — írni. Vajon mi készíteti erre? Netán a lapszerkesztést érezte már nyugnek?

— Kutatásai helyes megállapításokhoz vezették. A képlet levezetése jó. Valóban korábbi törekvései kiteljesítésének lehetőségeként érzékelt a kezdeti éveket, ahogy sokan mások is. Hogy meddig? Az személyenként változott. Nála jó ideig tartott. A Józsa Béla Athenaeum kiadásában már 1945-ben megjelent a *Nehéz szántás* című verskötete, ami bizalmát a lehetőségekben csak erősítette. Ilyen ösztönző erőt jelentett számára a *Falvak Népe* újraindítása is. Azt nem tudom, hogy sürgette-e vagy sem a lap újbóli megjelentetését, de annyi bizonyos, hogy kedvvel dolgozott ottan. A pontosság kedvéért le kell szögezmem: nem szerkesztője, hanem egyik szerkesztője volt a lapnak, a főszerep az Asztalosé volt. Kós Balázs — Kós Károly nagyobbik fia — vezette a mezőgazdasági rovatot, és ő látta el a technikai szerkesztő teendőit is. Horváthra a művelődési oldalak szervezése-szerkesztése hárult. Annak alapján, hogy egy ilyen orgánumnál tevékenykedett, túlzás lenne őt *parasztpolitikusnak* titulálni, és szerepét a Veres Péter, Szabó Pál, Erdei meg Darvas szerepével rokonítani, velük egy szintre helyezni. Ilyen törekvést és mentalitást, nyugodtan mondhatom, nem tapasztaltam nála.

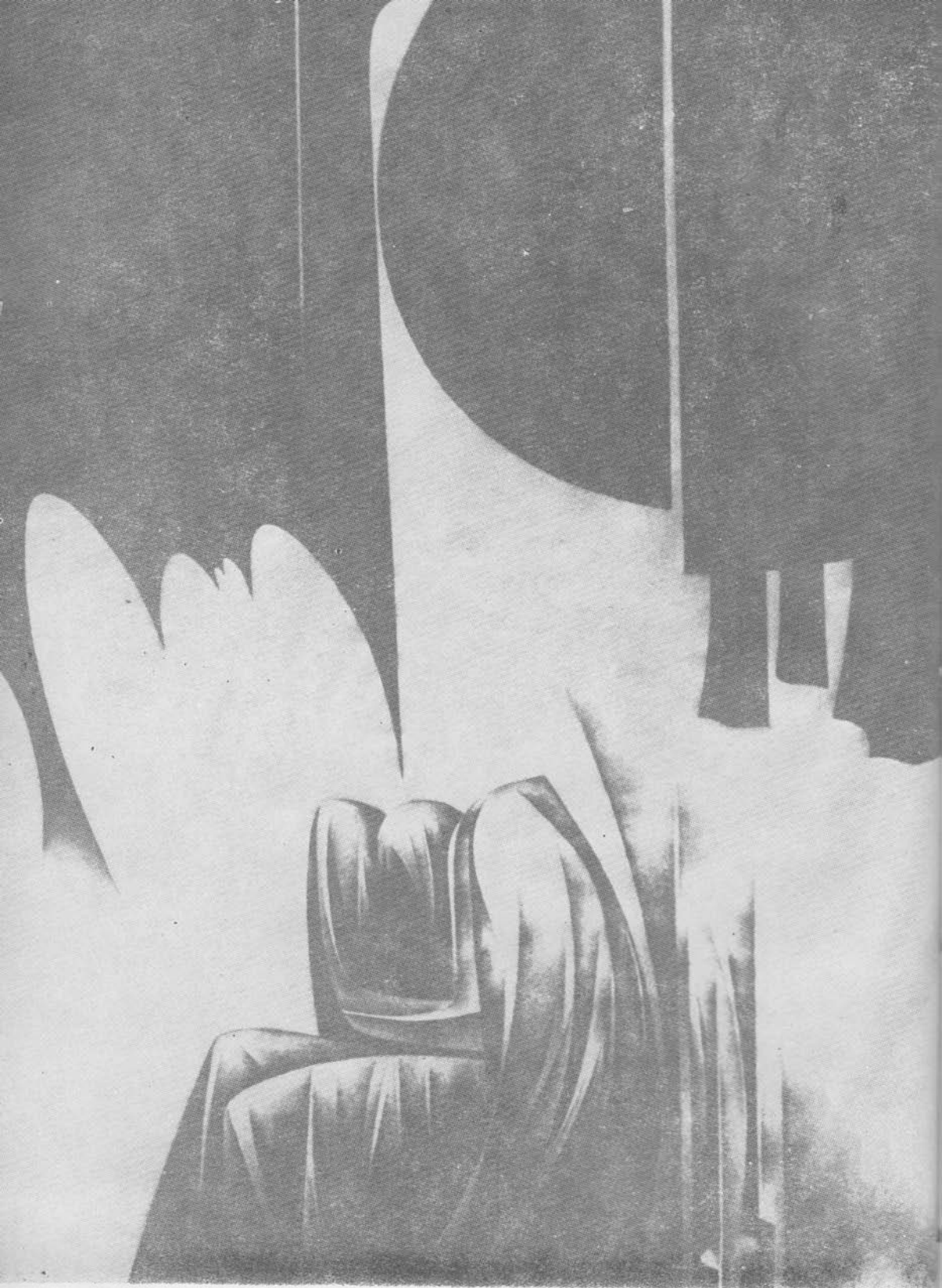
A *Falvak Népe* az *Utunk* szerkesztőségével szomszédos három szobáckában készült, volt alkalmam át-átnézni hozzájuk s látni, hogy milyen kínosan-nehezen látták el feladatukat. A szerkesztéshez csupán Asztalos értett valamikéket (ő dolgozott az *Erdélyi Helikonnán* is, éppen az én megüresedett helyembe ment oda, amikor a számomra elviselhetetlenné vált „úri” légkör miatt 1941-ben megváltam a folyóirattól, és átvettem az Egyetemi Diákszövetek vezetését), Kós Balázs és Horváth István ezen a téren teljesen tapasztalatlanok voltak. A Népi Szövetség irányítása alatt dolgoztak, megadott szempontok szerint, ami csak nehezítette munkájukat. Noha csetledezve-botladozva ment ez a munka, volt ott vidám hangulat is, de még milyen! Asztalos mókázott-bolondozott, jókat kacagtak rajta, s Horváth István széles jókedvében úgy ültette a térdére a kiadói hölgyalkalmazottat, mint annak a rendje! Kós Balázs meg éppenséggel onnan, a szerkesztőségből nőült. A gépirónót vette el feleségül. Még két, faluról behozott, a tollat ügyesen forgató riportert is dolgozott a lapnál, s ott kezdte pályáját a még tejfölösszájú Sütő András. Amikor később a szerkesztőséget Bukarestbe költöztették, a Budişteanu utcába, a lap élére már Sütő került. Asztalos meg Horváth nem követték a lapot; ekkor kezdenek el mindketten ismét írni, itthon vagy írói alkotóházban, egy alkalommal éppen együtt, a bálcesti-i kastélyban. Ott szerzett tapasztalataikról nemegyszer meséltek nekem. Tehát nem azért váltak meg a laptól, mert nyugnek érezték ott a munkát, hanem mert nem akartak elszakadni éltető környezetüktől, nem akarták végleg pangásra ítélni magukban az alkotót, az író.

— És ezután ugyancsak sorjáznak a máig fel nem oldott paradoxonok. Horváth István egyre több időre „vonul el írni”: Szinajára, Bálcesti-be, Borberekre... Megírja az Arad a falu verseit, regényírói vállalkozásokba kezd, amint erről a Török a parlagon, a Balogh Eszti hajnala és a Csali gróf tanúskodik... Mindegyik kötetével nagy vitát kavart. Aki ma olvassa végig ezeket a vitákat, döbbenettel tapasztalja, hogy nem azért bírálták ezeket a könyveket, amiért valójában rosszak, művészileg kielégetlenek és kidolgozatlanok, hanem azért, mert nem feleltek meg eléggé az aktuális irodalompolitikai követelményeknek. Gaál Gábor például szétzúzza az Arad a falu verseit, mivelhogy őt nem a költő „önmagára exponált líraisága” érdekli, hanem a valóság. Csakhogy a kritika már akkor összetévesztette, felcserélte a valóság fogalmát az elképzelttel. Horváth István koporsója mellett mondotta ki Sütő András: „Eltitorták őt azok is, akiknek oldalán a valamikori szegényparasztszolgálat a boldog hiszékenységgel hangjain harsonnája, miszerint arad a falu, arad és tavaszi fényben nyújtózkodik. Pedig nem nyújtózkodás volt ez, hanem vonaglás a történelem vasmarkában.” De vegyük tovább: még Horváth Istvánról tudom, hogy amikor Szinaján a Török a parlagon kéziratán dolgozott, ott állt előtte a modell, az Új barázdát szánt az eke. És minden hét végén megjelent a bukaresti kiadó egyik szerkesztője: vitte magával az elkészült fejezetet, hogy aztán a következő látogatásakor átírassa az egészet... Aki nem élte át azokat az éveket, el sem tudja képzelni: miként volt lehetséges mindez?!

— Hogy hol írta az Arad a falu, nem tudom, mindenesetre a *Nehéz szántás* után ez volt a második megjelent könyve. Már mint az új korszakban. „Önmagára exponált líraisága”, amit Gaál Gábor vádként szögez a melléne, úgy gondo-

MÉREY ANDRÁS BALLADAILLUSZTRÁCIÓI (a Korunk Galéria anyagából)
SZÉP ILONA
MOLNÁR ANNA

lom, éppen amellett szól, hogy Horváth István *költőként* közeledett a falu akkori életéhez — és nem például *szociográfusként*. Hogy a megmozdult falu világában inkább a szépre, biztatóra nyílik rá a szeme, az is költő voltából következik. De amily igaztalan Gaál Gábor elmarasztalása, éppoly igaztalan Sütő András későbbi megjegyzése is. Mi tehát az igazság? Az, hogy a faluban végbemenő változásokat akkor reménykeltőknek láttuk, az új kialakulását kísérő „vonaglásokat” pedig egyszerűen a felfogások harcának. Más visszatekinteni a dolgokra, és más átélni azokat. Különbben a Sütő vezette *Falvak Népe* is „a történelem vasmarkának” a szolgálatában állt; ha valóban vonaglott akkoriban a falvak népe, akkor ehhez a lap is hozzájárult. Sok fölös áldozattal járt az átalakulás, sok ártatlan élet sínylette meg, de ezt csak utólag konstatálhattuk, amikor már nem szolgált fedőrévül minden visszaélésre a fennem hirdetett — marxista tételként elfogadott — osztályharc éleződése. Vigyázni kell hát az akkori irodalmi alkotások megítélésénél: a konkrét helyzetből kiindulva kell a kérdéshez nyúlunk.

De vegyük tovább. Amikor Horváth a *Török a parlagot* című regényét írta, történetesen én is Szinaján tartózkodtam. Szó sincs róla, hogy minden hét végén megjelent a bukaresti kiadó egyik szerkesztője, amint fentebb mondotta. Dehogyan kapkodott a kiadó az írók készülő műve után! Szegény Horváth István nyugodtan kinlódhatott íróasztalánál, küszködhetett a számára szokatlan műfajjal, vezethette-bonyolíthatta a szétágazó cselekményt, senki nem zavarta ebben. És segíteni sem segítette senki és semmi, még a valóban modellnek tekintett *Új barátját szánt az eke* sem. A regényt hazatérve legépelte, és elbírálás végett éppen *nekem* nyújtotta át, nekem, aki akkor az Állami Könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségének a vezetője voltam. Elolvastva a regényt, még kiérleletlennek találtam mind megkomponálásában, mind stílusában, de életanyagát érdekesnek és hitelesnek láttam. — Ezen még dolgozni kell, fiú, és nem is keveset! — mondotam neki, mire ő bizony lekókadtt, fogalma sem volt, mit jelent egy regényt átírni. Felajánlottam hát a segítségemet. Abban állapodtunk meg, hogy minden délután bejön, s a hivatali munkaidő lejártaival egy-két órát együtt dolgozunk a könyvön. Így is történt. Talán másfél hónapon át folyt ez az együttes munka, nem napi egy-két órán át, hanem sokszor estig, úgyhogy az elémbe lesiető feleségem néha már azt sem tudta, hova legyen a várakozás türelmetlenségében. Merem állítani, hogy jó regény kerekedett így ki, minden sematizmustól mentes, valódi realista alkotás. Hogy mégsem így látott napvilágot, az a kiadó központjában dolgozó Bonyháti Jolánnak és Szemlér Ferencnek „köszönhető”. Ők forgattatták fel vele újra az egészséget, írtattak más befejezést hozzá, alakíttatták olyanná, amilyenek ők képelték az „új, szocialista” regényt. Nem akarom Szemlér emléket beárnyékolni, de akkor dogmatikus ügybuzgóságban túltett mindenkien, az illegalista harcos Bonyháti Jolánon is. Őrök egy lektori véleményét tőle, a kiadásra benyújtott régebbi és újabb verseimről, hát hogy mik vannak abban! Jobb nem is beszélni róla. Nos, így vált az a regény olyanná, amilyen. Ne Horváthot marasztaljuk el mindenben érte. És a többiekért sem, mert lehet, hogy azok is hasonló metamorfózison mentek át.

— Utólag Horváth István is úgy beszélt ezekről az évekről, mint szépen induló írói pályája derékbátöréséről. Kérdésem most arra vonatkoznék: vajon ez a pályatörés csak a korszak torz irodalomszemléletével és gyakorlatával magyarázható? Nem magában a „Horváth István-jelenségben” kell esetleg keresnünk a törés legbensőbb magyarázatát? Hiszen egy Veres Péter például kiváló érzékkel ismerte fel az írói manipuláció veszélyét, és nem járta végig az össze vargabetűket. Volt bátorsága visszavonulni — és maradandó alkotásokban elégtételt venni (A Balogh család történetét például ennek a magatartásnak köszönhetjük). Horváth István pályatörése vajon nem függ-e össze azzal is, hogy nem tudta kitermelni magában a manipuláció ellenszerét? Mert például a Termés-korszakban a folyóirat szellemi közössége még megővta őt az írói szuverenitást veszélyeztető tényezőktől...

— Erre a kérdésre nem tudok érdemben válaszolni. A magam tragédiái elvonták figyelmemet a másokéiról. Gaál Gábor ellenem intézett támadása után a kiadónál lefokoztak (Salamon Lászlót tették főnöknek a helyembe), könyvemét bevonták, és zúzómalomba küldték, két évig nem írtam, csak fordítgattam... Ilyen körülmények között már nem kísérhettem olyan figyelemmel és olyan közelségből Horváth Istvánt, az író és az embert, mint azelőtt. Pedig hálás voltam neki, mert azon a bizonyos inkvizíciós ülésen csak ő és Asztalos állott ki mellettem. Nem felejtette el, amit addig tettem érte. És ez jólesett.

— Keveset tudunk az Utunk-szerkesztő Horváth Istvánról. Milyen beosztásban dolgozott? Mennyiben volt — lehetett! — beleszólása 1953 és 1959 között az irodalmi folyamatok alakulásába? Hiszen eléggé válságos korszakban dolgozott a

lapnál. Magam úgy vélem, hogy a kiütéskeresés periódusának a kezdete ez az időszak Horváth Istvánnál: 1957-ben például több olyan írása jelenik meg az Utunkban, amelyekben parasztkori, őszi élményeihez nyúl vissza. Szemmel láthatóan ekkor teszi az első lépéseket, hogy igazi énjéhez visszataláljon...

— Horváth az én kezem alatt dolgozott az Utunknál, az irodalmi reszort keretén belül, amelyet én irányítottam. Inkább képletes állás volt az számára, mint valódi: akkor jött be a szerkesztőségbe, amikor akart. Különbösen a laphoz beküldött prózai írásokat olvasta, azokat válaszolta meg, s ha egy-egy figyelemreméltó akadt közöttük, arra felhívta figyelmünket. De hogy olyan hosszú ideig lett volna ott, arra nem emlékszem. 1958-ban, amikor engem átpasszoltak a Napsugárhoz, ő már biztosan nem volt az Utunknál. Az említett esztendőben sokak számára vált fordulóponttá, elképzelhető, hogy nála is a kiütéskeresés kezdetét jelentette.

— Magam 1963 őszén ismerkedtem meg Horváth Istvánnal, nem sokkal az után, hogy bejutottam az egyetemre. A filológiai fakultás akkori gondnoka, Balázs Pali bácsi vitt el hozzá... Előzőleg ugyanis annyi mindent megtudtam tőle Horváth István indulásáról — egyidőben voltak egyetemű altisztek —, hogy az már akkor egy megiratlan irodalomtörténeti fejezetnek tűnt a szememben. Ami pedig első találkozásunk alatt feltűnt nekem: egészen más Horváth István állt előttem, mint akit addigi tanulmányaim során megismertem. Tele volt vívódásokkal, sok-sok keserőséggel. Bántották a kudarcok, a művészi félsikerek. Arról beszélt, hogy önvád kint: „Ha meg is botlottam olykor az életben, emberileg senkit be nem csaptam. De művészileg — önmagam feladva — sajnos, nemcsak másokat, magamat csaptam be a leginkább.“ Miként látja a pályatárs: hogyan talált újból önmagára Horváth István?

— Az általános irodalmi fellélegzés tette ezt lehetővé. Kedvet kapott ő is a kísérletezésre, a dolgok új oldalról való megközelítésére. És ez bizonyos hangváltást hozott költészetébe. Néha talán túlságosan is elrugaszkodott hajdani önmagától, mint annyian mások; igyekezett kibújni a saját bőréből, hogy „modern“-nek találják. Ez a törekvése nem volt rokonszenves előttem, valahogy nem illett hozzá. De szerencsére nem ez lett az állandó jegye újabb költészetének. Amikor valódi énje szólalt meg maibb, csiszoltabb hangján, akkor teljesedett ki jelentős költővé az a Horváth István, akit mi annak idején a Termésnél annyi szeretettel fogadtunk magunk közé, s olyan megbecsüléssel vettünk körül.

JANCSIK PÁL

VERS A SZENT GYÖRGY-SZOBOR

ELVESZETT PAJZSÁRA

De hát mire is volna az a pajzs?
Főlöszleges volt, azért vesztetett
el hatszáz év ködös boldogágában...
Az én harcom nem boldog viadal,
nem szemtől szembe torna más lovaggal
nemes hölgyek színeiben és kegyéért.
Az én harcom más. A sárkányölő,
e jelzővel díszít a köztudat,
s én keserves tusában küszködöm
e csúszómászó óriási gyikkal,
arcomon undor, keserű harag,
és oly rég tart e küzdelem, hogy olykor
már azt hiszem, saját magam vagyok
a sebzett sárkány is a föld porában,
s így undorom, haragom egyre nő,
hiszen csak így lehetek önmagam,
csak így, a sárkányokkal együvé
téve teljes a kompozíció.

(Megléhet, ez az oka annak is,
hogy nem oly régen dekanonizáltak,
és kiheppentem a szentek közül.)
De bármilyen ronda is ez a harc,
ha nem hinnék a gesztus igazában:
hogy ki-ki önmaga sárkányait,
a sok kicsinyes, önző, buta hüllőt,
az aljasság pormászó férgeit
kell hogy legyőzze, mielőtt
nemesebb tornákba vetné magát —
úgy valóban végképp megundorodva,
önmagam ellen fordítván a dárdát.
(Ha valaki el nem orozza ezt is,
s a hüllők itt lenn el nem szaporodnak,
s föl nem fálnak lovastól engem is,
ki tudja, tán még egy napon
pajzsom és méltóbb harcom is kerül.)

Gyökerek után kutatva

A romániai magyar irodalom gyökerei után kutatva, irodalomtörténetírásunk fokozatosan számba veszi mindazokat a folyóiratokat, írói csoportosulásokat, irodalmi társaságokat, melyek a két világháború közti időszakban hosszabb-rövidebb ideig ható tényezők voltak. Az elmúlt esztendőben egész sor gyűjtemény látott napvilágot: *A Korunk költészete*; a nagyváradi *Magyar Szó* és *Tavaszi* (1919—1920) antológiája, *Az Erdélyi Helikon költői*; az aradi *Genius* és *Uj Genius* (1924—1925), a *Periszkop* (1925—1926) antológiája, valamint néhány olyan dokumentumkötet (*A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság levelesládája*; *Gaál Gábor-levelek*; *A Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh levelesládája*; *Benedek Elek irodalmi levelezésének első kötete*), amelyek nyomán lassan-lassan körvonalazódni kezd a húszas évek hazai magyar irodalmi életének reális képe, kitapinthatóbbá válik a főbb erővonalak hálózata. Ennek a képnek a kiteljesítéséhez, a korszak árnyaltabb megismeréséhez nyújt, remélhetőleg, segítséget a kolozsvári *Vasárnap* és *Vasárnapi Ujság* létrejöttének, fellendülő, majd hanyatló szakaszának vizsgálata, illetve a ma értékesnek látszó jellegzetesebb közleményeiből készült antológia.

Közel négyéves időszak fog át a két lap (1921. november 13.—1925. március 29.), s noha a *Vasárnapi Ujság* nem minden tekintetben folytatja a *Vasárnap* megkezdte utat, mégis egységes egészként foghatjuk föl pályájukat, ha a bekövetkezett változásokat a politikai élet ellentmondásosságából próbáljuk meg levezetni. Szükségesnek látszik kissé részletesebben szemügyre venni a romániai magyarság politikai szervezkedésének főbb állomásait ebben az időszakban. Szükség van erre annál is inkább, minthogy maig nincsen olyan jellegű összefoglalás a korszak politikai és az ezzel szoros kapcsolatban álló irodalmi mozgalmairól, amely a lehetőségekhez mérten objektív képet nyújtson a keletkező, kialakuló és kibontakozó erdélyi magyar irodalmi életéről, a romániai magyarság eszmélkedéséről.

Igaz, megjelent a két világháború közötti időszak vége felé s a felszabadulás után is néhány olyan munka, amely a romániai magyarság politikai mozgalmairól kívánt átfogó képet nyújtani, ezek egyike sem tudott azonban valóban átfogó lenni, hiszen tengelyébe állítva vagy a Magyar Párt, vagy a munkásmozgalom eseményeit, a húszas évek elejének polgári radikális mozgalmaira is csak miní zömmel a parasztságra támaszkodó kispolgári csoportosulásokra tekintettek. Ennek tulajdonítható, hogy olyanok, mint Paál Árpád, Zágoni István vagy a politikus Kós Károly, lényegében maig sem kerültek e korszak értékelésekor az őket megillető helyre. Az első évtizedre vonatkozó kiigazításokra annál is inkább szükség van, minthogy az eddigi értékelések elsősorban a kései szépírói visszaemlékezéseknek sokszor az időbeli távolság miatt torzult vagy szándékosan torzított adataira építenek, s forráskiadványok híján még a korabeli sajtóból kihagyható tényekkel sem szembesítik értesüléseiket. Mint arra már korábban, Benedek Elek irodalmi levelezésének gondozásakor a bevezetőben utaltam, egyre nyomasztóbban érződik a kutatók nemzedékeinek egymásra épülő munkáját tervszerűen összehangoló intézmény hiánya, amely többek között irodalmi örökségünk szakszerű, tudományos feltárásának feltételeit is képes volna megteremteni. Mert például a nemrégiben a fővárosban az Irodalmi Múzeum keretében létrehozott magyar tagozat, távol a tudományos kutatás alapjául szolgáló írói hagyatékoktól, a gazdag helyi folyóirat- és könyvgyűjteményektől, legfennebb az adminisztratív csúszszerv szerepét töltheti be, amelynek munkája a vidéki irodalmi múzeumok, írói emlékházak és -szobák tevékenységének összehangolásával válhat gyümölcsözővé. Akkor válik majd lehetővé az egyes korszakok társadalmi, politikai, irodalmi részletkérdéseinek is alapos, megbízható feltárása.

A kolozsvári *Vasárnapi Ujság* 21×29 cm-es formátumú, 16—26 lap terjedelmű képes-kulturális-irodalmi magazin volt. Megjelenésének két esztendeje alatt összesen 97 számot ért meg. 1923. május 6-án indult III. évfolyam jelzéssel, ezzel is kifejezve, hogy a januárban beszüntetett *Vasárnap* utódja. A IV. évfolyam 1924. január 5-től március 23-ig tart, mindössze 12 számot tartalmaz. Nem sikerült kideríteni, hogy miért indított a következő számtól, március 30-tól új évfolyamot, hiszen a lap számozása folytatólagos. A VI. és egyben utolsó évfolyama 1925. január 4-től március 29-ig tart, és összesen 13 lapszámból áll.

A *Vasárnapi Ujság*ban közölt irodalmi műveket és a szerzőiket szemügyre véve megállapíthatjuk, hogy a lap elsősorban a polgári radikális gondolkodású

írók és költők műveit közölte. Annak ellenére, hogy kiadója, a *Haladás Lap és könyvkiadó betéti társaság* elvileg az akkori fogalmak szerinti jobb- és baloldali írók csoportosulásaként jött létre, mégis a konzervatív világszemléletű írók alig-alig jelentkeztek a *Vasárnapi Ujság* hasábjain. A két év alatt mindössze öt képviselőjük, Dózsa Endre, Gyallay Domokos, Reményik Sándor, Szabolcska Mihály és Walter Gyula közölt benne egy-két írást. Hogy ebben a szerkesztői koncepciója érvényesült-e, vagy pedig a konzervatív írók nem támogatták a *Vasárnapi Ujságot*, hanem inkább a *Pásztorútiúzt* tüntették ki bizalmukkal (legalábbis Reményik főszerkesztősége alatt), ezt ma már nehéz pontosan eldönteni.

Műfajcsoportok szerinti bontásban a *Vasárnapi Ujságban* megjelent irodalmi alkotások a következő képet mutatják: szinte egyenlő arányban vannak a versek, illetve a prózai alkotások. Összesen 83 magyar költő — köztük több mint 70 hazai szerző — 234 verse jelent meg a lap hasábjain. A húszas évek elejének csaknem valamennyi számottevő hazai magyar költője szóhoz jutott a *Vasárnapi Ujságban*. A derékhadból többek között Aprily Lajos, Bárd Oszkár, Bartalis János, Berde Mária, Endre Károly, Franyó Zoltán, Olosz Lajos, Reményik Sándor, Szentimrei Jenő, Szombati-Szabó István és Tompa László. A szerkesztő Szentimrei Jenő kezdetektől nagy figyelmet szentelt az utánpótlás nevelésének is. A Tizenegyek csoportosulásához tartozó fiatal tollforgatók közül Finta Zoltán, Mihály László és Jakab Géza több verssel szerepelt a lap hasábjain, de költőként is bemutatkozott a prózáíróként, illetve publicistaként fényes karriert befutott Tamási Áron és Kacsó Sándor is. A még fiatalabbak jelentkezését segítette az *Uj nemzedék* rovat, amelyben Dsida Jenő mellett Hajnal László, Kibédi Sándor nevével találkozunk. Persze e nemzedék költői közül sokan kihullottak az idő rostáján.

A *Vasárnapi Ujságban* közölt versekről általában elmondható, hogy az első világháború előtt kibontakozó modern magyar költészet csapásán, a *Nyugat* kezdeményezte megújulás nyomdokain haladtak (gondolunk itt elsősorban Aprily Lajos, Endre Károly, Olosz Lajos, Szombati-Szabó István és Tompa László, valamint a fiatalok közül a Dsida Jenő lírájára), de nem zárkozott el a lap (Bartalis, Becski Irén és részben Szentimrei versei tanúsítják) az avantgarde költészettől sem.

A romániai magyar költőkön kívül elsősorban a *Nyugat* képviselői jutottak szóhoz: Babits Mihály, Juhász Gyula és mellettük Lányi Sarolta, Mécs László, Somiyó Zoltán. Kapcsolatuk a *Vasárnapi Ujsággal* nem teljesen tisztázott, de érdemes felfigyelni arra, hogy a közölt versek között nemcsak egyszerű átvételek, hanem a szövegfilológia számára újdonságnak számító változatok, sőt elfelejtett versek is felbukkannak. Juhász Gyula példája — neki nem kevesebb, mint tíz verse jelent meg a *Vasárnapi Ujságban* — ebben a vonatkozásban a kutató elé is további feladatokat állít. Ebben a korszakban ugyanis a viszonylag demokratikusabb erdélyi sajtóviszonyok inkább lehetőséget kínáltak arra, hogy itt a konzervatív magyarországi irodalmi kurzusnak be nem hódoló művei megjelenhessenek.

Nem véletlen az sem, hogy a *Vasárnapi Ujságban* leggyakrabban emlegetett, legtöbbet idézett költő Ady Endre, akinek elfogadatlansáért még heves irodalmi csatározások lesznek napirenden. Mai szemmel nézve ez csak természetes, hiszen a kolozsvári *Vasárnapot* és a *Vasárnapi Ujságot* létrehozó polgári radikális írók, újságírók a társadalmi bajok orvoslásának módját a dolgozók egymásra találásában, a közös múlt megismerésében, egymás munkájának, az évszázadok folyamán összehordott, fölhalmozott szellemi kincseinek kölcsönös megbecsülésében s az igazságtalanságok elleni közös harcban látták, ezért is folyamodtak Ady Endréhez megtartó példáért. Ehhez nagyban hozzájárult az is, hogy a költő Szentimrei Jenőre már korábban felszabadító-ébresztő hatással voltak az Ady-versek, s a személyes ismeretség, barátság mintegy predestinálta őt erre a szerepre. Jellemző, hogy a *Vasárnap* 1922-es újról vezércikkében (*Petőfi és Ady*) Szentimrei Jenő Adyt „a ma élő magyarság legnagyobb poétája”-ként tartja számon, és néhány Ady-vers (*Az én testamentumom*, *Az Úr érkezése*, *A föl-földobott kő*, *A grófi szérűn* és *Két kuruc beszélget*) cikkébe iktatott teljes újraközlésével és elemzésével bontja ki a már vitán felül álló Petőfi és a még vitatott Ady életében és költészetében fellelhető párhuzamokat. Ilyenformán Ady neve, a milleniumi frázisokat elutasító hazafisága, sajátos vallásossága és szociális mondanivalója által a néppárt zászlajára került, a Petőfié mellé.

A *Vasárnap* megkezdte úton haladva a *Vasárnapi Ujság* is állandóan ébren tartotta a közönség érdeklődését Ady Endre költészetéről, Ady emlékéért idéző, nagysága előtt tisztelgő versek közlésével (Aprily, Bartalis, Szentimrei versei); zilahi és érmindszenti riportokkal (Kómives Nagy Lajos és Nagy Sándor írásai), valamint az 1924-ben sorra került nagyszabású Ady-ünnepségek megszervezésével és lebonyolításával, amely az Ady-szülők aranylakodalma ürügyén Zilahon és Érmindszenten a haladó írók tüntetése volt. A *Vasárnapi Ujság* ebből az alkalom-

ből külön Ady-émlékszámot adott ki (V. évf. 28.), s a következő lapszámában részletes riportban számolt be az eseményorozatról. Ebben fogalmazta meg Szentimrei Jenő, hogy nemzedéke hivatásának tekintti: eljuttatni Ady költészetét a leg szélesebb népi tömegekhez. „Szeretném hinni, hogy Ady Endre sirva felpanaszolt életbérért a hálás utókora nem ünnepi alkalmak keresésében fogja visszafizetni. Lehet, hogy karriert csinál holta után Ady Endre. Már iskolaskönyvekbe sem tartják méltatlannak felvenni egy-két versét, már itt-ott emlékezni is szabad róla, s talán a szobra is állani fog, de ennek a nemzedéknek, amely előtt önvérével törte föl az ugart, nagyobbra van hivatása és kötelessége Ady Endre iránt. Ennek a nemzedéknek fáradoimat, küzdelmeket, gúnyt, lekicsinylést, elgáncsolást nem ismerő tanítómunkával kell beérkeztetnie Ady Endrét egy nemzet apraja-nagyja szívéig.“

Az olvasóközönség nevelésében fontos szerepet játszottak a *Vasárnapi Ujság* hasábjain megjelenő szépprózai alkotások: 227 elbeszélés, folytatásos regény, novella, humoreszk — száz-egynéhány szerző tollából. Legszorgalmasabb prózaírója a lapnak a főszerkesztő Benedek Elek, 19 hosszabb-rövidebb lélegzetű írással. Az idősebb nemzedéket Dózsa Endre és Kovács Dezső képviselte még, a derékhadból Berde Mária, Ligeti Ernő, Molter Károly, Nagy Dániel, Sipos Domokos, Szentimrei Jenő és Tabéry Géza szerepelt a leggyakrabban. Gulácsy Irénnek itt jelent meg folytatásokban a *Napkelet* pályadíját megnyert, szociális ellentéteket is feltáró *Förgeteg* című regénye. A fiatalabb nemzedékből Kacsó Sándor, Karácsony Benő, Finta Zoltán, Kakassy Endre és Pap József tartoztak a munkatársak közé, s Tamási Áron Amerikából kereste föl rendszeresen a *Vasárnapi Ujságot*. Hat elbeszélése itt jelent meg először, köztük a nemrégiben újralfelfedezett, amerikai élményeket feldolgozó *Báts Eszter, mi lettél?*, *Két kicsi magyar*, valamint a *Székely legény levele Amerikából* (címrel közölt sorozat. A kortárs magyarországi prózát Babits, Benedek Marcell (az egyik legszorgalmasabb munkatárs), Harsányi Zsolt, Kosztolányi, Karinthy, Móricz és Tersánszky J. Jenő képviseli, s szép számmal jutnak szóhoz csehszlovákiai és jugoszláviai magyar írók is.

A drámai műfajcsoport természetesen sokkal kisebb mértékben volt jelen a lap hasábjain; mindössze néhány drámarészlet és jelenet képviseli. Összesen 9 író 10 drámarészlete, illetve jelenete látott napvilágot e hasábjakon, közülük figyelemre méltóbbak Karácsony Benő, Molter Károly és Tabéry Géza alkotásai.

Minthogy a *Vasárnapi Ujság* fennállása alatt mindvégig fontos szerepet tulajdonított a hazai irodalom népszerűsítésének, irodalmi publicisztikája megérdemli, hogy kissé részletesebben szemügyre vegyük. Az írók, művek, írói pályák bemutatásával, könyvismertetésekkel a lap egyrészt a kibontakozó erdélyi magyar irodalom értékeire próbálta meg felhívni a közönség figyelmét, másrészt hozzá akart járulni az olvasóközönség ízlésének tudatos neveléséhez, s rászoktatni a közönséget az irodalom hagyományos és új útjain járó írók erdélyi zamatú írásainak befogadására. A legnagyobb értéket kétségtelenül a kortörténeti adatokban gazdag *Erdélyi írók otthon* című állandó rovat jelentette, amelyben 28 hazai magyar író és költő mutatott be a lap olvasóinak, fényképes ismertetésekben, köztük Antalffy Endrét, Aprily Lajost, Bartalis Jánost, Benedek Eleket, Berde Máriát, Endre Károlyt, Gulácsy Irént, Kós Károlyt, Nagy Dánielt, Olosz Lajost, Paál Árpádot, Reményik Sándort, Szentimrei Jenőt, Szombati-Szabó Istvánt, Tabéry Gézá-t, Tompa Lászlót és Walter Gyulát.

A *Vasárnapi Ujság* szerkesztője arra is törekedett, hogy műhelyt teremtsen a fiatal tehetségek fölkarolására. Ez tükröződik a *Keleti Ujság* és a *Napkelet* hasábjairól avangarde költőként ismert Becsky Andor kezdeményezte *Irodalmi életünk nagy kérdései* című vitában az erdélyi magyar irodalom és kritika állapotáról, céljairól és feladatáról: *Az erdélyi irodalom mai keresztmetszete*, illetve *Az erdélyi kritika keresztmetszete* címmel közölt vitaindítóiban. A fiatalos hévvel támadó Becsky a vidékiesség, az elmaradottság bélyegét sűti az erdélyi írókra, s a sok Ady-, Tagore-, Szabolcska-, de még Petőfi-utánzattal szemben arra figyelmeztet: Adyt nem utánozni kell, hanem folytatni, hiszen alapjában más a kor, amelyben az erdélyi magyarság szószólói, mai költői élnek. Ami pedig a kritikát illeti, Becsky az irodalmi élet ellanyhulásának okát a gerinctelen kritikában látja, s elvszerű, klikkérekeken felülemelkedni tudó, lényegretörő kritikát sürget. A hozzászólók közül Jancsó Béla, Pap József, Baumgarten (Bányai) László és Salamon László szintén elvszerű kritikát várna el, végre kevesebb politikát és több irodalmat, valamint az irodalmi értékek és a zsurnaliszta érdekek különválasztását. Az igényes kritika elvárásainak egyébként leginkább éppen a két fiatal kritikus, Becsky Andor és Jancsó Béla recenziói feleltek meg.

Közvetve szintén az irodalmat népszerűsítette az a lapszám (V. évf. 16.), amelyben *Az erdélyi lapszerkesztők galériája* címmel 31 erdélyi és bánági ma-

gyar újságíróit és lapszerkesztőit vonultatott fel, akik néhány sorban beszámoltak életükről vagy lapjukkal kapcsolatos fontosabb élményeikről. Ebben a kettős terjedelmű ünnepi számban ott sorjáznak a húszezer példányos nagy napilapok és a párszáz példánnyal szerénykedő „vidéki” hetilapok Temesvártól Nagybánáig, Nagyváradtól Kolozsváron át Sepsiszentgyörgyig. A komoly vallomástól a hevenyészett beszámolóig terjedően eléggé vegyes anyagban a kor irodalmának és sajtójának mai kutatója értékes forrásokra bukkanhat.

Mind a *Vasárnap*, mind a *Vasárnapi Ujság* részt kért és vállalt a korabeli művelődési és irodalmi élet jelentős megmozdulásaiból. 1922. július végén Segesvárott és Fehéregyházán országos Petőfi-ünnepségekre került sor. A lap már ezt megelőzően cikksorozatban foglalkozott Petőfi életének erdélyi vonatkozásaival, tetemes részt vállalt az ünnepségek előkészítéséből, lebonyolításából, s ebből az alkalomból Petőfi-emlékszámot adott ki. A romániai magyar nemzetiségi élet másik nagy eseménye még ugyanabban az évben a nagyenyedi Bethlen Kollégium alapításának 300. évfordulója volt. Az iskolaalapító fejedelem alakját s a kollégium történetének jelentősebb állomásait idézték az erre az alkalomra kiadott emlékszámban (II. évf. 41.) írásai. Az október 9-én megrendezett irodalmi matinén a lap munkatársai, Aprily, Berde Mária, Sipos Domokos és Szentimrei Jenő szerepeltek.

Eseményszámba mentek azok az irodalmi estélyek is, amelyeket a *Vasárnapi Ujság* és munkatársai a lap, valamint az erdélyi magyar irodalom népszerűsítésére rendeztek. A jelentősebbek közé tartozott az 1923. október 28-án Lugoson tartott „irodalmi keresztelő”, ahol Szombati-Szabó István fiának keresztelője alkalmából rendezett estélyen a lap munkatársai közül Paál Árpád, Walter Gyula, Nyíró József és Szentimrei Jenő olvasta föl írásait, Tessitori Nóra erdélyi költők verseit adta elő; Tordán 1924. december 9-én Paál Árpád, Nyíró József és Szentimrei Jenő lépett föl, György Dénes erdélyi költők verseit szavalta.

A legnagyobb szabású irodalmi eseménysorozatra a lap történetében 1923. november 11. és december 2. között került sor Kolozsvárt: a Janovics Jenő vezetése alatt álló Magyar Színházzal karöltve a Haladás ekkor rendezte meg az első (és mindmáig egyetlen) Erdélyi Írói Olimpiászt. Ennek rendjén bemutatkozott Kolozsvár közönségének Nagyvárad, Marosvásárhely, Arad és Temesvár valamennyi számottevő írója, költője.

Az Erdélyi Írói Olimpiász tervéről az első híradást a *Pásztortűz* 1923. júliusi második számában találjuk. A Haladás keretében egyesült lapok (*Vasárnapi Ujság* és *Pásztortűz*) szerkesztősegei és a kolozsvári Magyar Színház közös fáradozása-ként egész Erdély területét átfogó irodalmi eseménysorozat tervét közli ekkor a lap. A Kolozsvári Magyar Színház november 1-től hat vasárnapon át irodalmi matinék rendezését vette tervébe más és más város írónak bevonásával. A szeptemberben új köntösben olvasói elé lépő *Pásztortűz*ben Szentimrei Jenő tér vissza az olimpiászra, amely szerinte elsősorban az írók találkozására teremene alkalmat, s az erdélyi magyar irodalmi élet kiépítését tenné lehetővé, legyőzve az írók szét-szórtságából támadó akadályokat. „Ezért ritka áldás — írta cikkében Szentimrei — minden egyéb vonatkozásaitól eltekintve az irodalmi olimpiász, mert találkozási alkalmakat szaporít. Mert a taps, a siker, a pályadíj mind másodrendűek emellett. Ezek legfeljebb olyan atmoszféra megteremtésére jók, amelyekben a lelkek könnyebb és közvetlenebb. A közös siker közös kezdeményezésre buzdít, vagy szorosabbra fog lazuló kötélekeket. Hogy közönségbresztő? Erre valóban kitűnő eszköz. De felbecsülhetetlen a szellemek egy összhangba való kicsendítése szempontjából. Ezért örvendetes, hogy Kolozsvár példáját már Nagyvárad és Arad is követni akarják.”

A kolozsvári *Ujság* október 6-i számából az előkészületekről a következőket tudhatjuk meg: november folyamán négy vasárnap szerepelnek Arad, Temesvár, Nagyvárad és Marosvásárhely írói. „A győztes város értékes vándordíjat kap, amely évről évre eldöntésre kerül. Az egyes városoknak az írói külön-külön 2000 lej díjat kapnak.” December 5-én a terv szerint „monstre” seregszemlére kerülne sor, ahol a győztes város képviselői és a házigazda kolozsváriak, akik nem vettek volna részt a nemes vetélkedésben, közös műsor keretében lépnek a közönség elé. Háromtagú bizottság döntené el a helyezések dolgát: Dózsa Endre, az Erdélyi Irodalmi Társaság elnöke, Janovics Jenő, a Magyar Színház igazgatója és Paál Árpád, az újságíró szakszervezet elnöke.

A *Keleti Ujság* november 8-i számában az EIT főtítkára, Borbély István érdekes történelmi áttekintést ad az ókor, a középkor szellemi vetélkedőiről. A magyar irodalomtörténeti előzményekről szólva, többek között, a Berzsenyi Dániel javaslatára Festetich György pártfogásával megvalósított Keszthelyi Helikont emelte ki a szerző. Közben azon sajnálkozott, hogy a keszthelyi Helikon szelleme nem él tovább az „erdélyi Helikonban”.

Az Erdélyi Írói Olimpiászt végül is november 11-én a nagyváradi írók műsora nyitotta meg. A váradi Magyar Színház színészei bemutatták Gulácsy Irén *Kobra* című egyfelvonásos drámáját, Marót Sándor *Az égerfőgő* című egyfelvonásos vígjátékát, Tabéry Géza történelmi egyfelvonásosát, a *Kolozsvári bált* és Szegedi Hilf László *Inkább a börtön* című jelenetét. A színdarabok közötti szünetekben nagyváradi költők, Bíró György, Kondor László és Ruth Klára költeményeiből adtak elő a színészek. A nagyváradiak műsorának mind a közönség soraiban, mind a sajtóban széles körű visszhangja támadt. A korabeli kolozsvári lapok elismerően nyilatkoztak az előadásról, az *Infrăierea* is meleg hangú méltatást közölt róla, s az Olimpiászt szerencsés ötletnek tartva, a román írókat is hasonló irodalmi ünnepek megrendezésére buzdította.

A marosvásárhelyiek műsorára november 18-án került sor. Ők merőben más felfogásban szerepeltek, mint a váradiak, a korabeli sajtókritikák alapján bemutatkozásuk inkább irodalmi jellegű volt. Színészeket nem vetek igénybe, Osvát Kálmán, Antalfy Endre és Molter Károly konferanszai, Berde Mária és Tompa László versei, Szini Lajos humoreszkje a szerzők előadásában osztatlan elismerést arattak. Szerepelt még Dékániné Máthé Mariska és Szász Károly versekkel, Csörgő Tamás és Balogh Endre prózával. A lelkes sajtóvisszhang ellenére a közönség már kevésbé volt kíváncsi a vásárhelyi írókra, mint a nagyváradi színészekre.

Az Írói Olimpiászt utolsó matinéján, december 2-án Arad és a Bánság írói mutatkoztak be Kolozsvár közönségének. Franyó Zoltán, Szombati-Szabó István versei, Nagy Dániel prózája szerepelt a műsor irodalmi részén, Ady- és Babits-versekkel és egy Kosztolányi Dezső-fordítással kiegészítve, amelyet egy fiatal szavalóművész adott elő. Arad zenei életéből Szele Károly szerzeményeinek előadásával nyújtottak izelítőt, s egy táncművész női produkciójával színesítették műsorukat. A közönség ez alkalommal csupán félig töltötte meg a nézőteret, pedig az *Ellenzék* kritikusa szerint a legváltozatosabb éppen az aradi műsor volt, mert a város egész szellemi életének keresztmetszetét nyújtotta.

Az Írói Olimpiászt nagyszabású záróünnepsége elmaradt, a korabeli sajtóból csak annyit lehet kihámozni, hogy december 10-én az Erdélyi Irodalmi Társaság választmányi ülést tartott, ezen Janovics Jenő olvasta föl a bírálóbizottság döntését, amelyet a Paál Árpád helyébe beválasztott zsűritag, Kuncz Aladár fogalmazott. A döntés értelmében az első helyen Marosvásárhely írócsoportja végzett, az írők közül Osvát Kálmánt, Tabéry Gézát és Szombati-Szabó Istvánt jutalmazták. A csapatdíjat, a Janovics Jenő felajánlotta antik ezüstkupát vándorserlegként adták át hivatalosan a Kemény Zsigmond Társaság megbízottjainak 1924. január 18-án. Ekkor még arról volt szó, hogy a következő Írói Olimpiásznak az év folyamán Marosvásárhely biztosít majd otthont. A folytatás elmaradt, s ennek egyik oka valószínűleg az volt, amire oly hosszasan kitér Tabéry Géza az *Emlékkönyvben*: az írők fanyalgása, amelyet növelt a marosvásárhelyi ünnepeken Borbély István EIT-főtitkár egyorás „irodalmi riportja”; ennek során a jelenlevő írők több ízben is kinosan feszélyezve érezték magukat. Valószínűbb azonban az, hogy a Kemény Zsigmond Társaság nem tudta vállalni egy ilyen nagyszabású rendezvény anyagi feltételeit, s nem sikerült az íróknak megfelelő pártfogó(k)ra találni.

(Talán ma meg lehetne valósítani valamilyen formában e hagyomány folytatását. Olyan képpen, ahogyan a sepsiszentgyörgyieknek sikerült tető alá hozniuk a nemzetiségi színházak találkozóját. Színházak, az írószövetség helyi fiókjai, lapok több helyütt is kitűnő keretűl szolgálhatnának egy új írói olimpiának, bekapcsolva a televízió és a rádió adta lehetőségeket is.)

A *Vasárnap* és a *Vasárnapi Újság* szerepét vizsgálva a két világháború közötti romániai magyar irodalom kialakulása szempontjából, megállapíthatjuk, hogy e két lapot méltánytalanul hullatta ki emlékezetéből az utókor, hiszen fontos helyet foglaltak el a kezdeti időszak folyóiratainak sokaságában. A *Vasárnap*, lévén politikai néplap — s mivel megjelenésének kezdeti időszakában ott volt mellette mint kifejezetten irodalmi jellegű lap a *Napkelet* —, kezdetben kisebb súlyt helyezett az irodalomra. Viszont előkészítette a *Vasárnapi Újság* megjelenését, amely a *Napkelet* megszűntével részben a színvonalas irodalom közlésének a feladatát is magára vállalta. Vegyes tartalmával a polgári olvasóközönség igényeit próbálta kielégíteni — elsősorban a városi kispolgárságra s az ún. középosztályra, főleg az értelmiségiekre támaszkodva —, ugyanakkor tudatosan törekedett az olvasmányok megválogatásával olyan szélesebb népi tömegeket is felölelő olvasórét megalkotására, amely már képes eltartani a kibontakozófélben levő erdélyi magyar irodalmat. Munkatársai — elsősorban Kós Károly, Paál Árpád, Szentimrei Jenő és Tabéry Géza — révén bizonyos mértékben tehát a *Napkelet* elkezdett munkáját folytatta, ugyanakkor előkészítette a talajt a két világháború közötti irodalmunk legjelentősebb hazai írócsoportosulásának, a Helikonnak.

Az irodalmi értékek védelmében

Barta János és Görömbei András válaszol

Katona Ádám kérdéseire

K. Á.: Arról beszélgetünk, hogy milyen módszereket alakított ki, milyen iskolázottságon ment át Barta János professzor, amíg a mai magyar irodalomtörténetírás nesztorává lett.

B. J.: Az utóbbi időben főleg álmatlan éjszakákon vagy álmatlan órákban szoktam visszapillantani az életpályámra, annál is inkább, mert ez az életpálya nyolcvanadik évéhez érkezett. Ha szabad azt mondani, nem előre pillant az ember ilyenkor már, mint ahogy a Petőfi-versben van. Az öregek általában visszafelé néznek. Ilyen módon, ha nem volnék lusta vagy reggelenként kába, módomban lenne leírni ezeket a reflexiókat. Elmélkedéseimnek uralkodó tónusa az elégedetlenség, annak az érzése, hogy nem minden ment úgy ezen az életúton, mint ahogy mennie kellett volna. Harmincegy-néhány éves koromig erősen ingadoztam az irodalomtörténetírás és a filozófia között. Ha valaki megnézné fiatalkori, többnyire rövid és jelentéktelen publikációimnak jegyzékét, azt tapasztalná, hogy minden második írásom filozófiai tárgyú. Hogy nem lehetek szakfilozófus, az a harmincas évek derekán világosodott meg bennem, mert hiányzott belőlem az a bizonyos egészen való, intuitív látás, ami a filozófusokat jellemzi. Ez a látásmód csak az irodalmi jelenségekkel kapcsolatban alakult ki bennem. Noha olvastam azután is filozófusokat, ekkor hagytam föl a filozófiai cikkek írásával. Fiatal koromban sok időt tékoztaltam el ma már ismeretlen német és egyéb filozófusok olvasgatásával, mégis úgy vélem, hogy nem volt teljesen elfecsérelt idő ez, mert irodalomszemléletem így kapott filozófiai színezetet. Már egyetemi hallgató koromban fölkellette érdeklődésemet a lélektan és karakterológia: bármikor, ha írósokkal, költőkkel foglalkoztam, a karakterológiai vizsgálódás szempontja előtérben maradt. A karakterológia hátterében persze nemcsak a lélektan, hanem a filozófia is ott van, így alakult ki sajátos irodalomtörténeti szemléletem, amely az emberi jellemre, tehát az írónak emberi alkatára és a műre egyaránt koncentrált, sőt a kettőnek kölcsönös viszonyát vizsgálja. Ilyen szempontból ritka az olyan tanulmányom, amelyben ne lenne szó arról, milyen volt az író maga. A pusztá filológizálásokhoz, a csupán irodalomtörténeti vizsgálódáshoz mindig társul az elméleti háttér vizsgálata.

K. Á.: Kik voltak a mesterei? Horváth János-tanítványként ismerjük Barta Jánost. A filozófia területén volt-e ilyen nagy személyiség, aki sorsfordító hatással lehetett pályájára?

B. J.: Ha hajlamos volnék rá, akkor büszke lennék arra, hogy a tizkötetes *Magyarország történetében* a művelődéstörténeti fejezetben Horváth János ismeretése során azt írják, hogy legkiválóbb tanítványai Kerecsényi Dezső és Barta János. Kerecsényi, aki 35 éve halott már, valóban tipikus Horváth-tanítvány volt, én azonban nem vagyok a szó igazi értelmében tanítványa. Horváth János ugyanis kialakított a magyar irodalomról egy zárt koncepciót, mely magába ölelte egész irodalmunkat, kezdetektől a húszas évekig; ez lezárt, jól kimunkált, filozófikus, eszmei alkotás, melyet véleményem szerint folytatni nem lehet. Legfeljebb utánozni lehetett volna, továbbbeszólni, amire én nem éreztem hajlandóságot. Amit én csinálók és csináltam, az merőben más jellegű, mint a Horváth János módszere. Én másfelé indultam el, pályakezdésem hűtlenséggel jellemezhető Horváth János szemlélete, módszere iránt. Saját fejem, illetve filozófiai és pszichológiai alapszemléletem szerint akartam haladni. Ószintén merem mondani, hogy a magyar irodalom egészéről, fejlődéstörténetéről a Horváth Jánoséhoz mérhető egységes koncepcióm nemigen van ma sem. Még korszakmonográfiát sem írtam. Egyénnel, illetve egyéneknek, írószemélyiségeknek egy-egy művével vagy fejlődési szakaszával foglalkoztam. Két monografikus művet írtam, az 1942-es Madách- és a tiz évvel később keletkezett Arany-pályaképet. Egyébként azonban magam a kisebb és nagyobb tanulmányok, recenziók formájában élem ki irodalomtörténeti ambícióimat. Úgy érzem, hogy koncepciót mindig a művektől kapok, a témáktól. Jellemző munkamódszeremre, hogy egy évvel ezelőtt még csak nem is sejtettem, milyen témával fogok foglalkozni ma.

K. Á.: Milyen munkáról van szó?

B. J.: Készülőben lévő írásaimról nem szeretek nyilatkozni. Erről azért merek beszélni, mert már mindössze két lapnyi hiányzik a befejezéséig. Éppen Kemény Zsigmondról van szó, a *Férj és nő* című, eddig eléggé kevésbé méltatott re-

gényről. Lapozgattam-olvasgattam, amikor egyszerre észrevettem, hogy milyen érdekességek vannak benne, és akkor belemerültem; olyan módon, mint a hínár a vízbe, húzott egyre mélyebbre ez a téma.

K. A.: Milyen a munkamódszere?

B. J.: Nézd meg, hogy mi volt a kidolgozás első stádiuma. A kötet lapszélét teleírtam ceruzajegyzetekkel, a szöveg tele van aláhúzásokkal, kiemelésekkel, és így kétszer olvastam végig. Alig van olyan lap a kötetben, amelyen ne volna valamilyen ceruzabejegyzés. A következő stádium a lapszéli jegyzeteknek bizonyos szempontok szerinti rendezése. Látod, itt van egy vastag, kartonlemezekből álló köteg, amelyet zsineggel összekötöttem. Nem is kell kibontanod, látszik, hogy ez az A-köteg. Különböztetve egészen a H betűig jutottam el lapszéli jegyzeteim átrendezésében, bizonyos szempontok szerinti rendezésében. A következő lépés ezeknek a jegyzeteknek alapján a tanulmány nyers kidolgozása, melyet követ az átírás, a befejezés, az utolsó stádium. Itt tartok most éppen.

K. A.: A regény olvasása során tehát kialakult már a majdani tanulmány váza, koncepciója?

B. J.: Munka közben alakul ki ez, a különböző stádiumok során. Ugyanis ha nem látok be a regény sokrétű világába, nyilvánvalóan a tanulmány sem született volna meg, már a kezdet kezdetén félretettem volna. Az egyes fázisokat, a szemléletet, felfogásom kialakulásának menetét nehéz elkülöníteni egymástól. Nem szeretem a nagy szavakat, a fellengősséget; eredetileg azt a címet szándékoztam adni a tanulmányomnak, hogy *Egy Kemény-regény anatómiája*. Tulajdonképpen maga a regény diktálta azt, hogy mit kell róla írnom, de nem a kezdet kezdetén, nem az első végigolvasás során, hanem a regény világába való lassú belemerülés után. Közben egy furcsa dolog is történt: annyi anyagom gyűlt össze, hogy két tanulmányt is ki lehetett volna belőle hozni. Végül össze kellett fognom a kétfelé irányuló gondolatmenetet. Ez az elkészült munkán is látszik, hogy két irányból közelítettem témámat.

K. A.: Mennyire érdekelte a regény filológiai föltártsága, az eddigi megállapítások?

B. J.: Nem vagyok igazán filológus. Ehhez a műhöz azonban megnéztem néhány régebbi tanulmányt, így Papp Ferenc kétkötetes monográfiáját, Szinyei Ferencet, de lapozgattam történelmi munkákban is, sőt fölhasználtam egy régebbi hallgatómnak erre vonatkozó adatgyűjtését is. Filológusi módszeremről csak annyiban beszélhetek, hogy talán nem is egészen tudatos módon bizonyos igények, egyfajta érzékenység alakult ki bennem, és amikor munkához látok, ezek érvényesülnek. Érzékeny vagyok a mű struktúrájára, rétegzettségére, és már kezdetől teljes egészében látom a művet, az alkotót és a keletkezés korát. Érzékenységeim révén fölfogom a mű alkatát, a szerző meglátásait és a mű elég sok belső összefüggését. Így alakul ki egy olyan teljes értékű kép a műről, amelyet aztán érdemes tanulmányban összefoglalni.

Hogy ki és kik voltak példaképeim, mestereim a filozófiában? Van egy latin mondás: *si licet parva componere magnis* — ha szabad a kicsiket a nagyokhoz hasonlítani. Volt egy német filozófus, aki nagy hatással volt rám. Tudjuk, hogy a filozófusok jönnek-mennek, és a XX. század egyes korszakai bizony elfelejtettek nagyon nagy filozófusokat, de ha valakinek halála után ötven évvel kiadják az összegyűjtött műveit, és még egy emlékkönyvet is jelentetnek meg róla, ez biztos jele annak, hogy még nem avult el. Max Schelerre gondolok, talán ismeritek a nevét. Kettőnk között az a rokonság, hogy egyikünk sem írta meg mindazt, amit szeretett volna. Itt, ezekben az irattartókban láthatod megíratlan műveimnek adatgyűjtését, megíratlan műveim nyersanyagát. A róla szóló szakirodalom szerint Scheler is rengeteg befejezetlen munkát hagyott hátra, nemzedékének azonban rengeteg inspirációt, ötletet adott, mert eleven, mozgékony szellem volt. Saját rendszert dolgozott ki, sőt többet is, melyeket életében változtatott, de nem ez volt az erőssége. Sokkal inkább az, ahogyan meglátta a karaktereket, a jellemeket szinte szépirói élességgel, színésséggel. Nagy műveket is írt, mégis sok alkotása torzóban maradt. Ennek az emlékkötetnek az egyik tanulmánya ezért viseli a *Scheler, a tékozló* címet. Mikor néha hajnali órákon szemrehányást teszek magamnak, hogy mennyi mindent nem írtam meg, mennyi ötletet, gondolatot eltékoztaltam, vizsgálásomra szolgál, hogy nem én vagyok az egyetlen, Scheler is eltékoztalta idejét, szellemi energiáit, nem teljesítette ki befejezett, nagy összefoglalásokban mindazt, amit tudott volna.

Berlinben, az egyetemen Spranger professzort hallgattam, később is mindig érdeklődéssel olvastam műveit, melyek erősen hatottak rám. Ma már nem tekinthető kényes megállapításnak, hogy az a filozófiai iskola, melyet egzisztencializmus néven emlegetnek, ennek német változata erősen hatott rám.

K. Á.: Kierkegaard?

B. J.: Nem, inkább Heidegger, később Jaspers voltak olvasmányaim. Ez tulajdonképpen csak kirándulás volt, mert nem éreztem soha magam tartósan szellem-történésznek vagy egzisztencialistának. Pályámnak van egy fordulata, amit bárki észrevehet. Amikor hátat fordítottam az egzisztencialista, egy kicsit olyan légvári filozófiának, a karakterológia iránt érdeklődtem, majd a szellemtörténet utáni irodalomtörténet szempontjait ismertem meg. Ez tulajdonképpen a harmincas évek vége felé történt velem. Azóta — úgy vélem — nem tartozom az egzisztencializmus hatása alatt álló irodalomtörténészek közé.

K. Á.: Az elméleti igényesség, a filozófia iránti érzékenység tehát végigkísérte Barta János életpályáját. Tanítványait is, akiket a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen nevelt, ezek a sajátosságok jellemzik. És még valami: egyfajta harcos kiállás az értékek, az igazi értékek védelmében. A legutolsó nagy Bartatanulmánykötet, a *Klasszikusok nyomában* kezdő darabja éppen ezzel, az érték, az igazi érték érvényesítésének szempontjával foglalkozik. Az irodalomtörténeti köztudat bizonyos korszakokban, sajnos, tarthatatlan „értékrendet” fogadott el, melyeknek szétrombolását, kiigazítását Barta professzor mindig bátran vállalta. Harcos irodalomtörténészt ismertünk meg személyében. Mikor kezdte csatáit?

B. J.: 1945 előtt túlságosan ifjú ember voltam ahhoz, hogy nagy csatáim lehetnek volna. A hivatalos irodalmi körök különösen 1940 előtt bizonyos idegenkedéssel néztek az én működésemet, részben azért, mert a vezető irodalomtörténészekből én többé-kevésbé elszigeteltem magam. Elég korán szellemtörténésznek bélyegeztek. Ebben az időben Pintér Jenő volt a pesti tankerületi főigazgató. Aki őt nem látta, ma nem tud képet alkotni megjelenésének imponáns korlátoltságáról. Egyszer eljött iskolánkat meglátogatni; bennünket, tanárokat sorba állítottak, és bemutatott nekik. Amikor én kerültem sorra, megjegyezte: á, Barta János, a szellemtörténész! Öszinteséggel sikerült a hivatalos irodalomtörténész-köröket magam ellen hangolni, magamra haragítani. Mindig jellemzett egy bizonyos taktika- vagy tapintathiány. Fiatal koromban különösen szókimondó és kardot kirántó, szurkáló kedvű voltam. Középiskolai tanár koromban sokkal harcosabb voltam, mint később, az egyetemen. Azt is mondhatnám, hogy öreg koromra lehiggadtam. Egy epizódot mesélek el: Veress Dániel Kemény Zsigmond-könyvecskéjéről az *Alföldben* írtam. Minden jót igyekeztem összeszedni, kritikai meglátásaimat valahogy lepel alatt próbáltam belecsempészni ebbe az írásba. Megjelenés után Veress Dánieltől egy köszönőlevelet kaptam, melyben hálálkodik, hogy ilyen szépen és elismerően írok könyvecskéjéről. Utána nem sokkal Nagy Miklós egy hozzám intézett levelében azt írta: jól tettem, hogy Veress Dánielt keményen megkritizáltam, mert könyve kiválósága mellett is erős bírálatra érdemes. Erről a két levélről beszéltem a fiamnak is, aki azt válaszolta: Nagy Miklós már tudja, hogyan kell a te bírálataidat olvasni. Nos, ez hiányzott belőlem régen, hogy úgy tudjak írni bírálatot, hogy az illető simogatásnak higgye az elmarasztalást. Fiatal koromban mindig kímélet nélkül megírtam az igazat, és ezért nagyon sokan nem szerettek engem. Például még az özvív előtt Kozma Andor írt egy honfoglalási eposzt. Erről én Berlinben kíméletlenül leszedtem a keresztvizet, ezért itthon irtózatos harag támadt. Utólag persze kiderült, hogy ez a munka valóban rossz, azóta se olvassák, de abban az időben úgy illett volna, hogy az ember ír húszsornyi rajongást, s utána öt sorban megírja róla, hogy mégsem kiváló alkotás. Én azonban a rajongást mindenestül elhagytam, s megírtam azt, hogy már a címe gyanút kelt, és hasonlókat. Ezért középiskolai diákjaim részben szerettek, részben idegenkedtek is tőlem, mert mindig volt bennem egy csipős ironia. Diákjaim nemcsak osztályzatot vagy bölcs erkölcsi tanácsokat kaptak tőlem, hanem néha cinikus vagy ironikus megjegyzéseket is, melyek máig megmaradtak némelyek emlékezetében, sokkal inkább, mint az erkölcsi tanítások. 45 előtt tehát olyasféle csatáim nem voltak, hogy párharcra kellett volna kelnem valakivel, ellenben gyakran haragot, ellenérzést keltettem például az *Ungarische Jahrbücher*-ben közölt írásaimmal. Az ismeretlen *Madách* című művemet akadémikus körökben elég sok ellenérzéssel fogadták, mert nem értették meg, nem akceptálták a tőlük idegen, újfajta közelítésmódot.

K. Á.: A Thienemann-féle Minerva Társaság hogyan fogadta?

B. J.: A Minervák rólam túlságosan nem vettek tudomást. 42-ben jelent meg a *Madách-monográfiám*, 43-ban lettem egyetemi magántanár, addig engem csak a baráti köröm és néhányan a szűkebb szakmából ismertek.

K. Á.: És a 45 és 50 utáni harcok?

B. J.: Különösen 50 után bontakoztak ki; tulajdonképpen ezt úgy lehetne nevezni, hogy a „szemellenzós marxizmus”; a szemellenzós aktualizálás és ilyesmi ellenében léptem én föl. Igyekeztem szélesebb, tágabb szellemi horizontot kialakítani az irodalomnak, esztétikának, és ezzel aztán kihívtam magam ellen az akkori

hivatalos irodalmi körök rosszindulatát. [...] Jelentős tanulmányaimat is ledorongolták ekkoriban. 1956 nyarán aztán Szabolcsi Miklós nyilvánosság előtt rehabilitált. A legnagyobb harc nem is egyik-másik írás, tanulmány körül folyt, hanem a realizmus fogalma körül. A sztálinista, zsdanovi elmélet, a „nagyrealizmus“ elmélete szerint minden érték realista; ez ellen való harc volt életemnek legnagyobb csatája. 1954-ben a Jókairól írott tanulmányommal szálltam szembe ezzel az „örök realizmus“ koncepcióval, azt hangoztatva, hogy minden irodalomtörténeti korszaknak más stílusjegyei vannak. Teljesen fölösleges mindenkit egy kalap alá rakni, realistának nevezni. Ekkoriban hívták össze a magyar irodalomtörténészek kongresszusát a céllal, hogy alátámasszák ezt a Lukács György és Zsdanov által hangoztatott nézetet. A rendezvény harmadik napján, amikor már mindenki hódolt ennek a realizmusnak, fölállt Scserbina szovjet irodalmár, és kifejtette, hogy náluk ez a nézet már rég a múlté. Magam nem voltam jelen ezen az ülésen; másnap a *Szabad Nép* közölte Scserbina teljes felszólalását, mely igazolta a realizmusról vallott főfogómat. Eredetileg úgy fogalmaztam meg, hogy ha Madách realista, akkor Mózes bibliai őt könyve is az. Ha egyetlen szóval kellene megjelölni, hogy mi ellen harcoltam, akkor vulgarizálást mondanék. Az elmúlt évtizedben a vulgarizálók száma erősen megcappant.

K. A.: Magával az értékelmélettel mikor találkozott?

B. J.: Már egyetemi éveim alatt, filozófiai tanulmányaim során. Éppen Scheler a modern értelemben vett értékefilozófiának egyik megalapítója. Esztétikával tulajdonképpen sokáig nem foglalkoztam. Inkább csak közvetve, olvasmányaim bizonyos részleteiben, kollégáimmal folytatott vitáimban, beszélgetéseinkben vetődtek fel az esztétika egyes kérdései. [...] Az esztétika tanítását 1957-ben kellett elvállalnom. [...] Ebből a kényszerből nőtt ki egy kis jegyzetem, melyet mintegy tíz évig adtam elő ezután.

K. A.: Az érték, az esztétikai érték iránti érdeklődése azonban korántsem volt csak teoretikus jellegű, hanem harcokat is kiváltott, sőt tanítványait, közöttük a jelenlévő Görömbei Andrást is ilyen irányú érzékenységre tette fogékonnyá. Milyen értékek föltárása, újrafelfedezése, milyen érték kategóriák használata, bevezetése jellemzi Barta János tanítványának tevékenységét?

G. A.: Barta Jánosnak számos eredményesebb irodalomtörténész tanítványa van, akik sokkal jobban tudnának erre a kérdésre felelni. Én csak a magam példáját tudom elmondani: azt, hogy mit jelentett számomra Barta János értékekre érzékeny irodalomszemlélete. Az irodalomhoz úgy közelítettem, hogy az hasznos és emberformáló legyen, hogy az adott politika igazságtalanságait, tévedéseit az irodalom korrigálja; valami biztos fogódzót kerestem, melyet tisztának, nem ingadozónak tudok. Meg is találtam ezt az irodalomban. Először tehát nevelődni, majd nevelni akartam az irodalommal. Fejlődésemnek ebben a szakaszában voltam, mikor megismerhettem Barta János értékközpontú és életközponú irodalomszemléletét. Rá kellett jönnöm, hogy csak az a mű lehet igazán nevelő hatású, amelyik esztétikailag igazi érték. Vagyis értéktelen művekkel lehetetlen nevelni. Persze lehet manipulálni a közönséget, az olvasókat úgy, hogy értéktelen alkotásokat népszerűsítsenek, de igazi erőt, tartós hatást ezek nem jelentenek; mély, emberformáló erőt sugározni csak az igazán értékes művek tudnak. Először ennek felismerésében volt nagy hatással rám Barta János. Éppen nevelő célzatú irodalomszemléletem következtében indulásom idején a XX. századi és az élő irodalom értékelésében sok hiányt tapasztaltam. Számomra az egyik legfontosabb kérdés a népi irodalom értékelése volt. Nagy modellt, példaképet láttam a népi írókban. Az értelmiségivé emelkedés, a népsors iránti elkötelezett felelősség példái voltak számomra. Élő példát jelentettek arra, hogy áttörhetők a bűvös osztálykorlátok, a parasztságból is vezethet út a szellem régióiba.

Egyre nagyobb szellemi értékek birtokba vételét ígérte a népi irodalom tanításának, eszmeiségének követése. Meglepett, hogy a népi írók kiemelkedő értékű alkotások mellett rengeteg elnagyolt művet is írtak, éppen ezért különösen fontos vizsgálódásaink során az értékszempontra érvényesítése. Ellenfeleink szívesen rágalmazták a népi írókat és híveiket; nekünk el kell különítenünk az igazán értékeset mindattól, ami nem az. Így kerültem én tulajdonképpen kapcsolatba Sinka István életművével, melyben különösen meg lehet figyelni, hogy miként kerül egymás mellé a zseniális meglátás a felszínessel, miként jellemzi egymás munkáját a szemléleti elhibázottság, a lélektani defekt, és ezek miként rontják le a tehetségek legteljesebb eredményeit.

Amikor komolyan kezdtem irodalommal foglalkozni, Barta János tanulmányait sorban olvasva, gondolkozva rajtuk, rájöttem, hogy ő tulajdonképpen egész korszakának irodalomszemléletét megváltoztatta. Más lett nekem Jókai, más lett Mikszáth, Tolnai Lajos — akárki, akiről csak írt. Ez belső összeszedettségre sar-

kalló fölismerés volt; arra a pontosságra ösztönzött, hogy ne tévedjünk. Megtántott arra, hogy mindig az egész életművet kell néznünk, állandóan figyelünk az esztétikai értékekre. Kor és személyiség összefüggéseiben gondolkozunk, tárjuk föl a filozófiai jellegű mondanivalót és indítékokat. Barta János a társadalmi jelenségek meghatározó szerepét sem tévesztette soha szem elől. Ezek a szempontok, alapelvek különösen egy másik kutatási területen, a Romániában, Csehszlovákiában, Jugoszláviában, a Szovjetunióban élő magyarság irodalmának vizsgálatában voltak jól használhatók. [...] Amikor a csehszlovákiai magyar irodalom átfogó történeti vizsgálatára szántam rá magam, egyik feladatomból az volt, hogy [...] megpróbáljak saját értékrendet kialakítani [...].

Talán tanulságos arról is beszélni, hogyan hasznosítottam — más területen és konkrét elemzésben — a Barta Jánostól tanultakat. Amikor Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című munkáján töprengtem, arról gondolkoztam: tanítványaimnak hogyan tudom ezt a regényt esztétikai értelemben továbbadni, tolmácsolni? Ekkortájt olvastam Barta János Arany-tanulmányait, az *Arany és az epikus perspektíva* címűt például, és annak elméleti eredményeit Sütő regényére alkalmazva rájöttem: Sütő legfontosabb esztétikai bravúrja az, hogy a legkülönbözőbb perspektívákat egy nagyobb egységen belül alkalmazza, így lehet, hogy ez a regény kis terjedelme ellenére annyi mindent magába sűrít, nagyobb belső erő fogja össze, mint számos hasonló alkotást — ezért remekmű. A különféle dimenziói, bármennyire távol esznek egymástól, egymást is megvilágítják. Az Arany-tanulmány hasznosítása annak ellenére vált lehetővé, hogy Sütő és Arany között semminemű párhuzam nincs. [...]

K. Á.: A Barta Jánosnál, az ő műhelyében tanult irodalomtörténészek egyik jellemzője a sokrétűség, az irodalmi művek, alkotó személyiségek sokrétűségének vizsgálata. Arról nevezetesen, hogy nem egy szempontból, egy megközelítésből vizsgálják tárgyukat, és éppen ezért lényegükben, mélyrehatóbban látják másoknál az irodalmi jelenségeket, mint azok, akik csupán egyetlen szempontot tartanak fontosnak. A dogmatizmus, a preconcepciók mindenkor elkerülték Barta János tanítványait. Sajátságos különben, hogy a „sokrétűség”, melyet itt, Debrecenben következetesen megvalósítanak, a mostanában lefutóban levő irodalomtörténész-dívat kulcsszava volt. A rétegzettség elemzéséről beszéltek a strukturálisták. Ez a szempont érdekes módon Barta János régebbi és újabb tanulmányaiban is föl-fölbukkan, így a legfrissebb *Studia Litteraria* kötetében megjelent Kemény-tanulmányában is.

B. J.: Magam a művészeti alkotások, sőt az emberi élet egészének többszintűségét, rétegzettségét, többsíkúságát már pályámnak az elején fölfedeztem, számon tartottam. Önkritikusan, ösztönit be kell vallanom azonban, hogy nem magamtól láttam meg. Ingarden meglehetősen nehézkes *Das literarische Kunstwerk* című műve annak idején talán nem került volna kezembe, de én 1931 nyarán Münchenben összeismerkedtem egy ottani irodalmárral, aki fölhívta rá a figyelmemet. Mellekes, hogy én átveszem-e egészében a koncepcióját, vagy csak részben hasznosítom a sokrétűségről vallott nézeteit. A korábban emlegetett Scheler is többszintűséget, sokrétűséget tételezett az érzelmi élet, a karakter vizsgálata során. Ezek szinte a legkülsőtől a legbelsőig áthatják a vizsgált jelenségeket, és egymásrahatásuk, összefonódásuk alkotja tulajdonképpen őket. Nézeteim kialakulásához hozzájárult Hartmann esztétikája, mely a magyar fordítás előtt jóval korábban ismert volt itt nálunk, németül. Nála is a több szinten, többrétűen látott irodalmi mű volt a központi kérdés. Persze, ezt nem nevezhetjük strukturálistáknak, de a szintekben, sokrétűségben, összefüggésszerekekben gondolkodás végigkísérte egész pályámat; mindent egymásra épülő rétegekben látok. A fiataloknál és középkorúaknál ez időben általános divatos strukturálistusról Görömbei András többet tudna beszélni.

G. Á.: Mikor jött a strukturálista láz, mely bennünket is elérte, nagy buzgalommal kezdtek olvasni a szélsőséges próbálkozásokat is. Éppen Barta professzor volt az, aki figyelmeztetett bennünket az olyan próbálkozások sekélyességére, melyek a művészi alkotásokat, irodalmi műveket alkotójuk személyiségének, lelkiségének kizárásával, mellőzésével próbálják vizsgálni. Tulajdonképpen a lényegről mondanak le, elveszve a külsőségek boncolgatásában. Jól tudom, hogy a strukturálisták szavakban a mélyebb elemzés hívei, eredményeik azonban lélektelen „szelvények” csupán, néhány kivételtől eltekintve. Mi — éppen Barta professzor óvásának köszönhetően, akik annak idején megjegyezte, hogy ez a divat nem fog még egy évtizedig sem tartani — nem váltunk buzgó követőivé, híveivé rövid időre sem a strukturálistáknak.

K. Á.: Volt-e ideje, módja néhány évvel ezelőtt, a nagy fellendülés idején követni az élő irodalom fejlődését?

B. J.: Érdekelni érdekelt, követni azonban a szó teljes értelmében már nem tudtam, de minden év legkiemelkedőbb alkotásait elolvastam, Némelyiket még az egyetemi intézetben meg is vitattuk. Például Déry néhány könyvét, vagy a *Jó estét nyár, jó estét szerelmet*, a *Rozsdatemetőt*. A vitát is többnyire én vezettem. Most, hogy meggyengült a látásom, keveset tudok olvasni, csak néhány órát naponta, így nem nagyon jut időm a kortárs irodalom követésére. Természetesen Tamás Attilának, Fülöp Lászlónak, akiknek ez a kutatási területük, más a helyzetük, de ők se nagyon győzik. Mindenképpen úgy vélem, hogy túl nagy a mai termés, „túl van kurbilizva“ a magyar irodalom. Túl sok írónk van, és a könyvkiadásban a meg-alapozott kritikát sem veszik figyelembe.

K. Á.: Talán mégsem ennyire reménytelen a helyzet.[...] Görömbei András főleg a fiatal és középnemzedék kritikuskaként sokat tett egy egészséges értékrend kialakítása érdekében. Mennyire sikerült és mennyire lehet az irodalomtörténet-írásban hasznosított szempontokat, a debreceni iskola módszereit bevezetni az élő irodalom megítélésébe, a napi kritikába?

G. A.: Lehetne érvényesíteni ezeket az igényeket a mai irodalom megítélésében, sajnos azonban, sok más szempont zavarja ezt. Például ha elismerően nyilatkozol valakiről, az annak az írónak nem jelent többet jóérzésnél, de ha véletlenül megbírárod, úgy itélik meg, hogy tönkreteszed, az egzisztenciájára törsz stb. Noha a könyvkiadás tényleg nem veszi tekintetbe az irodalmi sajtóban megjelenő kritikákat. Az ötvenes évekből maradt ránk ez az örökség: a bírálatot némelyek támadásnak nézik. Terminológiánk is ilyen „harci“: ledöfi, agyonszúrja. Ezért válik egyre általánosabbá a „baráti méltatás“ a tárgyilagos kritika helyett, melyet nem lehet egészen komolyan venni még akkor sem, ha pontos. Sajnos, nincs egyetlen olyan szerző sem, aki csak kritikussal lenne, aki hivatásának tekintené a szigorú bírálatot, saját maga által kialakított eszközökkel, mércével mérne. [...]

K. Á.: Kanyarodjunk vissza az irodalmi termelés áttekinthetelensége területére. Várható-e a helyzet javulása? Lehet-e bízni, reménykedni valamilyen rendteremtő erő megjelenésében? Például vannak-e fiatal kritikuskok, akiktől remélni lehet az elvszerű, szigorú állásfoglalást?

G. A.: Több olyan fiatal kritikust ismerek, aki a rendteremtés igényével következetesen próbálja az értékmegmutató kritikát megteremteni és elutasítani az értéktelenséget. Nem könnyű a helyzetük, mert nincs saját fórumuk. Pontosabban: olyan sok folyóirat, kritika jelenik meg Magyarországon, vidéken és Budapesten, hogy végső soron a közönség nem tud tájékozódni a sokféleségben. A közönség nem képes számon tartani a következetes kritikuskok eredményeit sem, mert ezek szava elvész a sokszólamúságban. Folyóiratainknak irányzatok szerint, viszonyulások szerint kellene csoportosítaniuk az írókat, kritikuskokat. [...] A mai teljes széletszórtságban, 20-30 fórumon beszélők hangját nem lehet elkülöníteni. A névsorolás mindig nehéz dolog, de én saját nemzedékemből Kis Pintér Imrét említem meg; egyrészt azért, mert rendkívül nyitott szemléletű, másrészt vállalkozik a különböző nemzedékekhez, a különböző ízlésirányokhoz tartozó alkotóműveinek bírálatára; egyaránt ír Mészölyről és Csoóriról. Szerencsés volt, a közel-múltban megjelentethette egy kritikakötetet is, melyből kirajzolódik irodalom-bírálnói arcéle. Szerencsés volt, mert 40 évesnél fiatalabb kritikuskoknak kötete nem igen szokott megjelenni. Esszé- és tanulmánykötet még meg-megjelenik, kritikagyűjtemény azonban ritka fiatalabbak tollából. Ez a helyzet azért is hátrányos, mert nagyon sokan bizonyos idő elteltével abbahagyják a kritika írását, például Kiss Ferenc, Béli Miklós. A nálunk idősebbek közül is sokkal kevesebb bírálatot írnak, mint egykor. Kivétel is akad egy-kettő, így Pomogáts Béla, akit csodálok, hogyan győzi. Másoktól is remélni lehet, hogy változtatnak ezen az áldatlan helyzeten. Alföldy Jenőt említem, Könczöl Csabát vagy Kulcsár Szabó Ernőt és másokat, a debreceniek közül Márkus Bélát, Imre Lászlót, Balogh Ernőt, Bertha Zoltánt. Nehéz kérdés ez, nem az egyes személyiségeken múlik, hogy a jelenlegi helyzetben nem látok egyelőre kibontakozást.

A kritikának segítenének az írók, ha nagy, jelentős műveket publikálnának, ezeken lehet igazán lemérni a kritika teljesítményét. Az utóbbi időben azonban elsősorban a szomszédos országok magyar irodalma „termelt“ ilyeneket. Hol, mikor jelent meg nálunk olyan regény, mint a *Kő hull apadó kútba*, vagy olyan dráma-tetralógia, mint a Sütő Andrásé, vagy mint a Gion-regény. A mi irodalmunk pillanatnyilag egy folyamat lezáródását mutatja, a hatvanas évek fellendülésének lezárulását. A hetvenes évek mintha csupán a hatvanasok folytatása volna. Csak a fiatal prózáirók körében látszik szemléletváltozás, Nadas Péter, Balázs József, Esterházy munkáiban, melyek nagy vitákat kavartak. Ezek a viták mindenképpen hozzájárultak az irodalmi értéktudat kialakulásához, tisztulásához. Arra is alkalmasak voltak, hogy mindenki észrevegye: mennyire elkülönülnek az egyes csoportok.

tok, milyen izlésirányok állnak egymással szemben. Ez egészséges folyamat, mely az irodalmi élet jelenlegi struktúrájának ellenében folyik, bontakozik ki. Ezek a csoportok akkor lennének igazán hatékonyak, ha lenne külön saját fórumuk. [...]

K. Á.: Az irodalomtörténet és irodalomelmélet, esztétika területén milyennek tűnik a jövő? A hatvanas évek irodalomszemléletének a változása óriási jelentőségű volt. Vajon várható-e az előrelépés, a változás kiteljesítése?

B. J.: A mai változásokat nem tudom eléggé figyelemmel kísérni, mert leköt a saját munkám, eröm is csökkenőben van. A magyarországi irodalomtudomány jelenlegi helyzete nem mondható rossznak, egymás után jelennek meg komoly, igényes alkotások, például Kiss Ferenc Kosztolányi-könyve. A *Bánk bán* körüli vita is, mely még nem zajlott le, azt bizonyítja, hogy a magyar irodalomtudomány komolyan veszi feladatát. Meg kell mondanom azonban, hogy van egy állandó panasz: kevés az átfogó monográfia, és sok az apró cikk. Vannak terjedelmes szintézisek, melyek évtizedeken keresztül sem készülnek el. Például Bodnár Kaffka-monográfiája vagy Béládi Illyés Gyulája. [...]

Nemcsak a kisebb írások és a nagyobb összefoglaló jellegű szintézisek igénye kettős irodalomszemléletünkben, hanem az értékelés, az irányulás is az. Nevekhez kötve, a Czine Mihály és a Nagy Péter szemléletének kettősségére lehet utalni, arra az elűtő képre, amelyet a XX. századi magyar irodalom fejlődéséről kialakítottak. [...]

K. Á.: Hogyan látja professzor úr: az előítéletektől független fejlődés lehetősége, a módszertani megújulás mennyire remélhető? A hatkötetes akadémiai irodalomtörténet, mely az 50-es, 60-as évek állásfoglalásait, ítéleteit összegezte, mikor lesz egészében meghaladható, mikorra várható hasonló igényű, de friss szemléletű szintézis elkészítése?

B. J.: A fiatalok egy része szemléletben, módszerben modernizálódik, korszerűsödik, mélyül, értékesebbé válik, mint az előttük járó generáció volt, de a közép-generációhoz tartozó irodalomtörténészeink között is számosra ugyanez mondható, így tudományunk jövőjét nem féltém. [...]

MÁTYÁS B. FERENC

PILLANATKÉP

Arcod rombadőlt város,
kipusztult belőle minden élet,
tekinteted elhaló kiáltás,
visszhangzik, de fel nem éled,
mintha temetnél, lényed csupán
a távozó hült helye maradt,
ahogy üszökre sűrű pernye,
hull homlokodra hajad,
bőröd remeg,
mint helyezkedő homokszemek —

Hangod tört dallamára
nem perdül bolondos táncre szó,

sem vidám, sem haragos,
sem pedig vigasztaló;
gyöngyös pártát homlokodra
izzadságból ver a kín,
fáradó könyörgés verdes
ujjaid szép szálain.

(íme a kávéd, cigaretta,
s míg mennem kell, hünyd be szemed,
a láz csökken,
tán elalszik hajnalra gyermeked.)

A versszerűségről

A versszerűség kritériumai a XX. századi magyar költészetben ugyanazok, amelyek a XIX. század költészetének a kritériumai is voltak; a XX. században a versről vallott felfogások semmi lényeges vonásukban nem különböznek. Azaz: ma is azt tartja versnek a magyar költészet és az irodalmi köztudat, amit a XIX. században. S itt akár be is fejezhetném, hiszen *A magyar nyelv értelmező szótára* címszavára hivatkozva lehet-e mást mondani, mint amit ott találunk meghatározásként? A „vers a nyelvi előadásnak kötött, ritmikus, ütemekből (verslábakból) álló formája; sorai rendszerint szabályos lejtésűek, gyakran rímeselek és általában versszakokat alkotnak“. A kézikönyvek ugyancsak azt mondják, amit idézett definíciónk az értelmező szótárban — Benedek Marcelltól (a vers „ritmikus kifejezés“ — *Irodalomesztétika*. 1936. 31.) az *Estétikai kislexikonig* (1969), amely szerint a „vers: kötött akusztikai formában írt szöveg“ (387.). Horváth János a verset „a ritmikus beszéd egyik fajtájának“ tartja (*Rendszeres magyar versstan*. 1969. 15.), Hegedűs Géza „a nyelvben levő hangtani elemeknek észlelhető törvényszerűség szerint való visszatérését“ emlegeti vers-definíciójában (*A költői mesterség*. 1959. 15.), Gáldi László is a ritmust tartja verssé tevő tényezőnek, legyen szó énekversről vagy szavalt versről, s Berzsenyi Dánielt idézi: „A vers nem egyéb, mint az ének vagy tánc természetéből következő beszédforma.“ (*Ismerjük meg a versformákat*. 1961. 9.) A legkategorikusabban Szabédi László fogalmazott: „Hogy a vers ritmikus beszéd — az kétségbevonhatatlan ténymegállapítás, nem pedig elméleti tétel. A verselmélet sarkkérdése nem ez.“ (*Kép és forma*. 1969. 111.), s hivatkozik mind Arany Jánosra („Ritmikus az, mi a versidom lényegét teszi...“), mind Négyesy Lászlóra („A vers rhyvoltát eléggé megmondjuk azzal, hogy ritmikus beszéd...“). Szerdahelyi István költészetesztétikájában frappánsan ezt mondja: „a vers: hangtani ritmus“ (*Költészetesztétika*. 1972. 20.) s felvonultatja a magyar verstani irodalom nézeteit e kérdésről, és a nagyvilágét is.

Minket nem az árnyalati különbségek szembesítése érdekel most, s nem is akarjuk a vers új, a mi nézeteink szerint egyedül üdvözítő meghatározását adni. Azért emlékeztetünk rájuk, hogy a versszerűség kérdését felvethessük — most még nem hozva kapcsolatba sem a költészet problematikájával, sem pedig a „jó“ vagy „rossz“ vers kérdésével. Értelmezésem szerint ugyanis, amikor a versszerűség kérdését, mi több: kritériumait veszem vizsgálat alá, tulajdonképpen a versen inneni és túli szövegterületekre kell lépnem, amelyeken a versről vallott elméleti és gyakorlati közfelfogás érvényét veszíti, illetve ahol problematikussá vált. Eleve feltételezzük tehát, hogy vannak a XX. századi magyar költészetnek olyan szövegei, amelyek versszerűek ugyan, de nem „versek“, illetve versek ugyan, de nem látszanak verseknek, vers-voltuk valamilyen oknál fogva kétségeket támaszt. Nem is kell messzire mennünk azért, hogy ilyen találjunk: Szerdahelyi István idézett költészetesztétikájában arra tett kísérletet, hogy bizonyítsa, a „szabadvers lényegét tekintve nem sorolható a vers fogalma alá“. (20.)

S Czöbel Minka mintha Szerdahelyi Istvánt igazolná, amikor a XIX. századi versfelfogásokat megkerülni akarásában bizonyos (főképpen bölseleti) mondani-valói megfogalmazását „ritmikus prózának“ minősítette. Alighanem Czöbel Minkának ezekkel a műveivel adott jelt a XX. századi magyar költészetben a versszerűség problémája, ami — történetileg nézve — a magyar szabad vers kérdésévé nőtt, s még századunk nyolcadik évtizedében is vita tárgya. Szerencsés helyzetben vagyok, Czöbel Minkának éppen e műveivel kapcsolatban egészen friss dolgozatból idézhetek, amely az ő „ritmikus próza“-szövegeit is érinti. „Szamba véve Czöbel »rhythmicus próza«-szövegeit, láthatjuk, hogy a legnagyobb tudatossággal fordult e beszédforma felé — írja Danyi Magdolna —: tartalom és forma egységét keresve talált rá, s bölcselkedő hajlamának engedhetett benne szabad teret. Közvetítőként bizonyára a költői meditációba átvadódó német filozófiai szövegek szerepeltek, s hihetőleg a francia irodalom »költői-prózái« is.“ (*Czöbel Minka*. 1980. 51.) A dolgozat írója megállapítja, hogy a költőnő a ritmikus prózában „par excellence intellektuális beszédformát látott“. Ebből kiindulva állítja, hogy Czöbel Minka szövegei alkotói szándékukban térnek el a szabad vers Füst Milán- és kassáki „elgondolásától“. Igaz, hogy a dolgozat szerzőjét az foglalkoztatja többek között, hogy a szabad vers *szabad-e*, de leírása szempontunkból lényeges mozzanatokat tartal-

maz: „Czóbel megvallotta a gondolati tárgyra, a konkrét Esmére összpontosít, a költői szubjektivitás, az érzéketlenség ennek a szolgálatában áll. A kifejtés eszköze. Ez a konkrét eszmére összpontosítás és a szubjektivitás, valamint a képi érzéketlenség alárendeltsége a logikai kauzalitásnak az, ami a legélesebben ellentmond a szabad vers alakulástörvényeinek. A szabad vers belső logikája felől Czóbel szabadvers-kísérletei nem szabadok.“ Majd hozzáteszi: „A *Sugarakhoz* dikciójának merész ívelésében, átszellemültségének nemes pátosában, versmondatainak a partalanság illúzióját keltő hőmpölygő áradásában a magyar nyelv eddig aligha hallott ritmusa, zenéje lüktet. A versbeszéd nyelvi megszervezettsége tekintetében szabadok Czóbel Minka ritmikus prózái, és »szabadosságuk«, valamint az ebből adódó újszerűen ható költőiségük elemzésre vár...“ (51.) Czóbel Minka „ritmikus prózájának“ a „versnyelv felszabeditása terén elért eredményei“ — érzékelhetjük — a versszerűség XX. századi értelmezéséhez kétségtelenül támpontot kínálnak, de azt is jelzik, hogy a magyar versről alkotott felfogást hajszálpedések futják be, s a versideál is megkérdőjelezett, függetlenül attól, hogy Czóbel Minka kortársai, majd utódai ezt tudomásul vették-e vagy sem.

Az „új dal“ születését kísérő görcsöket jelzik a problematikussá váló versszerűség tünetei már a századfordulón, amikor Czóbel Minka „ritmikus prózájában“ azt érzékeljük, hogy a versszerűség kérdése azért időszerűsödött, mert új mondani-valók akartak alakot kapni, méghozzá költői közegben. Azt is leszögezhetjük, hogy a versszerűség kérdése akkor vetődik fel, amikor a költő elégedetlen a rendelkezésre álló verstárral, ami természetszerűen magával hozza a versről alkotott felfogás változását is. S kirajzolódik a két ösvény, amelyen a magyar költészet járt — a magyar vers fogalmának ártértékelésében is.

Ez a verstár pedig a szó legszorosabb értelmében korhoz kötött, s egy-egy időszaknak a versről alkotott nézetéről vall, legyen szó ritmus- és harmóniavilágról vagy formakísérletről. S amikor ezt mondom, azért teszem, mert a versszerűség problémakörébe akarom vonni az általam nem szívesen „nagy Nyugat-nemzedéknek“ nevezett költők „újításait“ is. Aligha tévedek, ha azt állítom, hogy Adyék „új versének“ vers voltát legádázabb ellenségeik sem vonták kétségbe, az ő költeményeik versszerűségét lényegében nem kérdőjelezte meg senki. A versszerűség problémája azonban ebben a költészetben is adott, ha azokra a formákra gondolunk, amelyeket a XX. század első két évtizedének a magyar költészet mintegy felújított — kihívásként a múlt század második felének formatárával szemben, a „régit“ változtatva „új dallá“. A szonett e kori „divatja“ az egyik példája lehet a versszerűség felfogásában lejátszódó változásnak, de hivatkozhatnánk Ady Endre *Sappho szerelmes éneke* című versére éppen úgy, mint Kuruc-verseire, a Babits Mihály költészetében is felcsillanó forma-pávatollakra, a Tóth Árpád „nibelungizált alexandrin“-jára, nem utolsósorban pedig Füst Milán *Változtatnod nem lehet* című kötetének (1912) ódáira, epodaszaira, kardalaira és elégiáira, nem beszélve az *Aggok a lakodalmon* című sorstragédiájáról, amely igencsak rokona Babits *Laodameiájának* (1911). Nevezük, ha tetszik, szelíd kihívásnak az ilyen verseket, s ha nem is voltak versellenes nyilak (mert ismert, de nem használt formákról volt szó), de a versszerűség kérdését mindenképpen napirenden tartották. Azt sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a költők szempontjából művészeti kérdéssről volt szó, s a költői bravúrt is célozta, a közizlés szempontjából azonban a versszerűség kérdéseként is felvetődhetett: a már általánossá vált népies-nemzeti költészeti ideálnak mondott ellent (amely különben a népizésben vert szinte kitéphetetlennek tűnő gyökeret: a mai „naiv“ költőnek s a „népnek“ a verskritériumát ez elégíti ki még mindig!), mint ahogy majd Erdélyi József az újnepies verset szegezi szembe, a versszerűség kérdését újra napirendre tűzve, a *Nyugattal* s általában a XX. század első két évtizedének verseredményeivel, tagadni akaró szándékkal. Hadd emlékeztessenek itt, hogy a régebbi korokban népszerű, majd a XIX. század második felében háttérbe szoruló, a nyugatos költészetben újra feltámadó formavilágnak a versszerűség szempontjából csak ott és akkor volt újításámba vehető karaktere és funkciója, de ilyen funkciója nincs már például sem Radnóti Miklós harmincasnegyvenes években írott eklogáinak, sem Szabó Lőrinc szonettjeinek a *Tücsökzenében* vagy Weöres Sándor bravúrjainak egészen a *Psyché*-versekig, főképpen pedig nincs az elmúlt két-három évtized magyar lírájában az ilyen jelenségeknek, noha az ez időszakot annyira jellemző költői formaéhség szinte áttekinthetetlenül szaporította a formaváltozatokat és formakísérleteket, olyannyira, hogy most az egész magyar költészet formái múltja mintegy feltámadni és összegeződni látszik.

A versszerűség kérdésének igazi krízisét azonban a „másik“ ösvényen járó Kassák Lajos élte ki. Czóbel Minka „ritmikus prózája“ nem keltett figyelmet, *A Tettben* közölt szabad versek már egy Babits Mihályt provokáltak, s a szabad versről akkor megkezdődött vita a jelek szerint máig sem ért véget. Babitsnak a

Ma, holnap és irodalom (Ars poetica forradalmár költők használatára) című 1916-os vita-tanulmánya a versszerűség kérdését is érinti. Szögezzük le nyomban, Babits Mihály nem vonta kétségbe Kassákék prózaversének, illetve szabad versének versszerűségét, noha terminushasználata még ingadozó. Ő azzal támad, hogy az újak s mi több: a *forradalmian újak* tartott szabad verset — az ő nemzedékére jellemző módon — *réginek* nyilvánítja:

„Semmi sem új a nap alatt, vagy inkább: minden csak egy kicsit új. Forradalmár költőink egyike maga említette egyszer Vajda Péter nevét, akinek ritmikus prózája nem mindig ellentétes a mi ifjaink prózaversével, s világot betekintő kozmikussága valóban szembeötlő. Vajda Péternek az ifjú Jókai, Petőfi (ki *Az apostol-át*, *Az őriült-jét* és a *Felhők-et* szintén szabad versekben írta) és főleg Vajda János egyenes tanítványai gyanánt tekinthetők, Vajda Jánostól Adyn keresztül ismét egyenes vonal vezet a mai ifjúságig.“ (*Esszék, tanulmányok* I. 1978. 440.)

Meg kell hagyni, Babits mesterien vív, s nem rejti véka alá azt sem, hogy nem sokra becsüli a szabad verset — „egyelvűnek” tartja, amely szerinte formai feladatot nem ró a költőre, mert megkerülheti a „komponálásnak mindig heroikus erőművét” is. „S a legújabb irányok írói ösztönyszerűleg kerülnek is az olyan műfajokat, melyekben erre volna szükség. Líra — éspedig komponálatlan, egy végbe nyúló líra a műfajuk, nyúló és tagolatlan, mint maga a Szabad Vers.“ (444.) Mentése csak Kassák számára van, aki „nem elvszerűen választotta” a szabad verset, hanem mondanivalójának engedelmességgel, „egy erős demokratizmus és industrializmus hangulatában”. Tanulságos Kassák válasza is, „A rettenetes nagy hamu alól” Babits Mihályhoz cím alatt. Ennek két tétele érdekes szempontunkból. „A laikus által úgynevezett szabad versforma szerintünk a legkomplikáltabb forma — a lényeg formája. A szabad vers formáját éppen a belső struktúra adja, az addó téma, életdarab tudatos centrumba lökése alakítja a vers szemmel látható külsőségeit!” — írja (*Csavargók, alkotók*. 1975. 17.). Még érdekesebb, hogy Kassák, mondván, hogy ha a verset „a sorok mértéke, az ütem egyöntetűsége, a melodika finomsága, a rímek pontos glédába állítása és más ilyen verklábe-foghatóságok” jellemzik, akkor nevezi ő a maga szabad versét *költeménynek*, lemondva a versminősítésről.

Az „új” vers az 1910-es évek végén, főképpen pedig az 1920-as években a *szabad vers* és a *prózavers* lett, harmadikként pedig hozzájuk kapcsolhatjuk még a *képverset* — látható formáiként annak az értelmi és érzelmi destrukciónak, amit a magyar avantgarde minden szakaszában vallott és hirdetett. Versszerűségük kérdése természetesen adott és (ha hamu alatt is) parázsló volt. A kopjatörések azonban főképpen az „új” vers „újdomsága” vagy „régisége” körül zajlottak le, ezt vitatta már Babits Mihály is, de amikor Kassák Lajos 1927-ben az új versről értekezik, azoknak ad leckét, akik az ő „új versének” versszerűségét vonták kétségbe verstani megmondolások alapján. „Az új vers alapeleme a megkötetlen érzés, kifejező eleme a ritmus és a szó” — adja meghatározását. Am hozzáteszi: „A róza nem azért róza, mert illata van, s a vers nem azért vers, mert ritmusa van. De mégis. A rózsának illata is, a versnek ritmusa is van.“ (*Csavargók, alkotók*. 1975. 408—409.) Jól látható tehát, hogy Kassák a hagyományos versfelfogás kerítései között akar maradni versével, a versszerűséget alapvetően biztosító ritmuskritériumot ő is elismeri. Voltak természetesen olyanok is, akik ezt nem tartották elégségesnek. Tudunk egy olyan, 1928-ban lezajlott levélváltásról, amely ehhez a kérdéshez szolgált adalékot. Kosztolányi Dezső Pintér Jenőnek magyarázta „hatásos érveléssel a szabad verset”, s a Kosztolányi-hagyatékban fennmaradt Pintérlevél erre a válasz:

„Kedves Dezsóm!

Leveledben olyan hatásos érveléssel írtál a szabad verselésről (amelyről, hogy van: az én stilsztikám és poétikám tájékoztatta először a magyar középiskolák diákságát, a jövőndő íróit és tudósait), hogy ennél meggyőzőbb védelmet nem is lehet felsorakoztatni az új verselés mellé. Azonban annak ellenére is, hogy nem vagyok makacs ember, sőt a könnyen meggyőzhető egyike, ezúttal ellentmondok álláspontodnak, mert a szabad versről csak annyit vagyok hajlandó elismerni, hogy az ritmikus próza, de nem vers.“

Majd vág is egyet Kosztolányin: „Te különben is már olyan író vagy, hogy értékelésednek nem árt a szabad verselés s ez a legnagyobb elismerés, amit adhat egy irodalomtörténetíró egy költőnek.“ (*Levelek Kosztolányihoz*. Közreadja Dér Zoltán. 7. Nap, 1980. 16.) Dér Zoltán, e levél közzétevője szerint Kosztolányinak *Meztelenül* című kötete volt az előidézője ennek a nézet-konfrontációnak.

Nem nagy, látványos vagy drámai összeütközések szintere volt tehát a XX. századi magyar költészet a versszerűség kérdésében. A költők, ha szabad verset vagy prózaverset írtak, versként írták meg, s a kritika és a közönség nagyjából

versként is olvasta őket. A lényegesebb összeapásokat más, főképpen eszmei kérdések robbantották ki, akkor is, amikor a versszerűség időszerűsége aktívabb volt, mint manapság. Ezért történhetett meg, hogy amikor Déry Tibor 1970-ben *A felhőállatok* című verseskötényében közreadta az *Ébredjétek fel!* című, 1929-es prózai művét, a kritika, a nagyközönség megrázkódtatások nélkül vette ezt tudomásul. Mintha beigazolódt volna Gáldi László tétele a próza és a szabad vers dilemmájával kapcsolatban, hogy „végeredményben egyedül az író szándéka az irányadó: először és utoljára is mindig azt kell kérdeznünk, prózát vagy verset akart-e írni a szerző”. (187.)

Riádtan nézhetünk hát a versszerűség kérdésével szembe: egyfelől ott a vers-tan a maga tudományos kritériumaival, amelyeknek segítségével tudni véli, hogy mi a vers, elizigantani próbál a versszerűség kapcsán jelentkező feltételezések között is, másfelől ott van immár száz esztendő költői gyakorlata, amely már-már semmiféle kritériumot nem ismer el, s „parttalanítja” a versfogalmat. E szélsőségeket mutató jelenség okait azonban sejteni véljük, s nagy merészen hadd állítsuk, hogy kérdésünk gyökerét az irodalmi világfolyamatokban kell keresnünk. Azt szeretnénk emlékezetbe idézni, mert közhelyről van szó, hogy a XX. század irodalmát, a magyart is, a vers és a lírai költészet szoros kapcsolatának fellazulása s egymástól való elszakadása jellemzi. Ezzel a „költészet” határai kitértek, s a vers csak egyik, de nem egyetlen megjelenési „helye” lett. Erthetőek tehát azok a költői kutatások, amelyek megtalálását célozták a versen kívüli „világban” is. A költőt immár nem a vers, hanem a költészet kérdése érdekli és foglalkoztatja, s mindent elfogad, ami a költészet megjelenését biztosítani látszik, s kész akár egy magánzándékú magánlevelet is költői dokumentumként értékelni. Fontos lenne az olyan magyar teóriákat tehát nyomon követni, amelyekben ez a gondolat mozdul. Mi csak most Déry Tibor, Illyés Gyula, Németh Andor, Kassák Lajos az „új versről” vallott 1920-as évekbeli nézeteire hivatkozunk, és Sinkó Ervin költészet-felfogását említjük.

A köztudatban, az irodalomban is, mákaesul tartja magát a vers és a líra szoros egységének a képzete, elannyira, hogy a kettőt nemcsak kiegyenlíti, hanem felcserélhetővé is teszi egymással. A félreértések ebből adódnak. Tapasztalhattuk már (az Ady-versek körüli viták fényes bizonyosságok e téren éppen úgy, mint a magyar szürrealista vers körüli dilemmák), hogy amikor a versszerűség kérdése merül fel, tulajdonképpen nem verstani, hanem ideológiai aggályok kapnak hangot, a verssel kapcsolatos kifogások mögé az eszmei, a költői tartalom ellen irányuló bírálat rejtőzik. S nem tudatosan mindig!

Kérdésünk azonban még mindig nyílt kérdés. Már csak azért is, mert mi most a vers felől közelítettük meg a problémát, holott meggyőződésünk, hogy cél-szerűbb lett volna a *poézist* választani kiindulási pontnak. Ha ezt tesszük, a vers-szerűség kérdése abban a formájában, ahogyan mi értettük és értelmeztük, fel sem merülhetett volna. A kritériumok felsorolásával ugyanakkor mindenképpen adósak maradtunk. Nem akartunk és nem mertünk a „vers—nem vers”, sem a „még nem vers—már nem vers” kérdésének a mélyvizeire evezni. De annak vizsgálatára sem vállalkoztunk (objektív és szubjektív okok miatt), hogy a magyar olvasóközönség és kritika mit tudott az elmúlt száz esztendőben versként elfogadni s mit nem.

Végezetül azt a sommás megállapítást tenném, hogy a szemlélt korszakban a költők a verssel szembeni lehetséges kritériumok mindegyikét tagadták már, együtt az *egészet* azonban nem. „Aknamunkájuk” a részletekre irányult. Ezzel magyarázható, hogy valódi kenyértörésre a versszerűség kérdésében nem került sor: a küzdelmek más jellegű csatatereteken zajlottak le.

Debreczeni László grafikája

A magyar vers fordításának lehetőségei, útjai

A fordítás az emberek közötti kommunikáció alapvető, elkerülhetetlen aktusai közé tartozik. Az irodalmi fordítás azonban, amit a magyar nyelv a „műfordítás” szóval jelöl, már problematikusabb — az a kétely merül fel vele kapcsolatban, s ezt nemegyszer írók, művészek, tehát szakmabeliek hangoztatják, hogy lehetséges-e egyáltalán, át lehet-e menteni az egyik nyelv szigetéről a másik szigetére azokat az értékeket, amelyek az irodalmi alkotást (s különösen a verset) műalkotássá teszik. Egy nyelv szellemét nem lehet lefordítani, hiszen minden egyes nyelv szellemében kölcsönösen kizárja a másikat. S egy-egy irodalmi mű átültetése közben a fordítónak szüntelenül latolgatnia kell, mit tartson fontosnak, illetve fontosabbnak, mit kell majd „elárulnia” a megmenthető, a csonkítatlanul lefordítható gondolat, a tolmácsolható metafora kedvéért. Egy német költő, Matthias Claudius szerint „wer übersetzt — der untersetzt”. Magyarul tréfásan azt szoktuk mondogatni: „fordítani annyi, mint ferdíteni.” S hogy az angol, pontosabban az amerikai vélemény se maradjon ki, idézzük Robert Frostot: „A költészet az, ami elvész a fordításban.” Vagyis a költői mű tökéletes fordítása lehetetlen.

Lehetetlen, de meg kell próbálni. Egyébként ez a paradoxon áll minden művészi tett, az alkotás minden kísérlete mögött: még ha el is éri saját pillanatnyi optimumát, a művész sohasem számíthat végtelen hatásra, igazi öröklétre. Bár Gautier szavaival „a népet túléli a szobor”, a szobrot, az emlékművet s vele a dinasztiát és a birodalmat is túléli és elemésztí a természet; a sivatag akkor is sivatag, amikor Ozymandias temploma már régen leomlott. Az alkotás aktusában a művész mégis megcélozza az örökkévalóságot; de mit céloz meg a műfordító? Az eredeti versnek a befogadó nyelv közegébe átemelt lehető legjobb változatát. Hogy ezt elérje, kétszeresen vállal lehetetlent: nemcsak mint alkotó, hanem mint közvetítő is. Hiszen aligha vonhatjuk kétségbe, hogy aki az idegen mű szellemét kívánja közvetíteni, annak a saját szavaival, de a más hangján kell megszólalnia. De ami a műfordítás lehetetlenségét illeti, hadd idézzem meg ezzel kapcsolatban George Steinert, aki az *After Babel* című könyvében a következőket mondja: „A fordítás — lehetetlen, írja Ortega y Gasset. — De a gondolat és az élőbeszéd tökéletes egybeesése ugyancsak lehetetlen. Valamiképpen minden pillanatban legyőzzük a lehetetlent.”

Itt mindjárt föltehetjük a kérdést: mi szükséges a jó fordításhoz? Kell-e például hozzá fordításelmélet? Anélkül, hogy lebecsülném az elmélet fontosságát általában, az a gyanúm, hogy nem lehet és nem szabad preconcepciókkal közelíteni egyetlen lefordítandó költői műhöz sem. Mindössze bizonyos *alapfeltételeket* vizsgálhatunk fel magunknak (még attól is tartózkodom, hogy alapszabályoknak hívjam őket), s ezek az alapfeltételek nyelvről nyelvre változnak, az adott nyelv és irodalom sajátos hagyományaiból adódnak, azokkal függnek össze. Ezek a magyarban (és úgy hiszem, az oroszban is) merevebben vannak megfogalmazva, mint mondjuk az angolban vagy a franciában — az előbbi két nyelvben az ideál a teljesen formahű fordítás (ezt megközelítendő tesz olykor a fordító engedményeket a költői kép, illetve gondolat rovására), míg a másik két nyelvben más a helyzet. Jóllehet azt, hogy a költői mű fordításának voltaképpen csak három fajtája lehetséges, már John Dryden, a XVII. század ünnepeit angol költője megállapította. Dryden szerint ez a három lehetőség a „metafrázis”, az „imitáció” és a „parafrázis”; e fogalmakon ő részben mást ért, mint mi — a „metafrázis” nála a szó szerinti, szolgai, mindent másolni igyekvő fordítás, az „imitáció” pedig az eredetit csupán alapanyagként tekintő, attól messze elrugaszzkodó átköltés. Mi ezt az utóbbit, az átköltést szoktuk parafrázisként nevezni, Dryden viszont ezen az aranyközéputat érti, ami szerint a „translation with latitude”, vagyis a rugalmas, széles mozgástérrel rendelkező fordítás, ahol „a szerző szellemét át lehet ültetni”. Saját Vergilius-fordításának 1697-es kiadásában Dryden elmondja, úgy próbált fordítani, ahogy maga az *Aeneis* költője szólt volna, ha történetesen angolnak születik.

Tehát már John Dryden megfogalmazta az igényt, miszerint a jó műfordításnak két célt kell elérnie: egyrészt a lehetőségekhez képest hűnek kell maradnia az eredetihez, másrészt meggyőzően, otthonosan kell hangzania a befogadó nyelven is. Ha magyar olvassa ezt, tüstént azt gondolja: ezek szerint Dryden a formahű fordítás híve volt! Pedig ez így nem igaz: Dryden Horatius egy alkaioszi verszár-

kát például keresztrimes angol hangsúlyos versben fordítja, nagy utódja, Pope pedig a kor ízlésének megfelelően ugyancsak rimes versben tolmácsolja Homéroszt. Vagyis a teljes formahűség követelménye még azoknál az angoloknál sem merült föl, akik általában az „arany középút” hívei voltak. S talán innen ered az a hagyomány, hogy számos angol versfordító még ma sem azt írja átültetése alá, hogy „translation” (pontosabban: „translated from X language”), hanem azt, hogy „English version”.

Hosszú időn át az „imitáció” nagy népszerűségnek örvendett angol nyelvterületen, részben talán Ezra Pound kínai vers-átültetéseiének a hatására. Ennek a felfogásnak ma már jóval kevesebb híve van; szinte elképzelhetetlennek tartom, hogy (mint ahogy ez tizenöt évvel ezelőtt egy magyarországi konferencián megtörtént, lásd az *Arion* akkori számát) egy amerikai költő követendő példaként idézze Robert Lowellnak azt az eljárást, amellyel *Imitations* című kötetében két Paszternák-versből „szabott” egy harmadikat. Az azóta eltelt évek, részben a *Modern Poetry in Translation* című folyóirat működésének következtében, részben a sorra megjelenő színvonalas fordításkötetek hatására, jelentős változást hoztak az angol-amerikai fordítói gyakorlatban. Ma már nem szégyen szorosan az eredeti szöveghez igazodva fordítani. Ezzel kapcsolatban hadd hivatkozzam egy igen érdekes vitára; ez nemrégien zajlott le a vitáktól általában tartózkodó *World Literature Today* hasábjain. Utolsó fázisát Keith Bosley esszéje jelentette; Bosley egyike a legjobb angol fordítóknak, több mint negyven nyelvből fordított (természetesen magyarból is), a többi közt egy kötetnyi Mallarmét a Penguin Kiadónak. Bosley ahhoz a vitához kapcsolódott, amely Yves Bonnefoy és Joszif Brodskij között dúlt a „helyes” fordításról. Az Amerikában élő orosz költő, Brodskij egy cikkében elmarasztalta mindazokat az angol-amerikai fordítókat, akik nem formahűen próbálták Mandelstamot angolra átültetni; Bonnefoy erre saját francia fordítói praxisára hivatkozva válaszolt — ő Shakespeare-t nem az eredeti versmértékben fordította, de meg van győződve arról, hogy megoldása jobban megfelel a francia nyelv szellemének, s hogy művészileg őt igazolja. Bosley véleménye erről az, hogy míg az adott esetben igaza lehet Bonnefoynak, ugyanakkor túlzottan általánosít. S ez nemcsak azért van így, mert az angol nyelv szókészlete és variánslehetőségei sokszorosan meghaladják a franciáét, hanem azért is, mert bizonyos szerzőket franciára is formahűen lehet és kell fordítani. Yeatsot például — csakúgy, mint Mandelstamot — nem lehet hitelesen életre kelteni szabad versben; s az a tény, mondja Bosley, hogy Mandelstamot mindeddig senkinek sem sikerült költői formában átűtő erővel fordítani, nem jelenti azt, hogy ez a vállalkozás eleve lehetetlen.

Eddig a versfordítás, főképpen az angolra való versfordítás általános módairól beszéltem, de most szeretnék áttérni olyan gyakorlatibb kérdésekre, mint a *mit* és a *hogyan* problémája. A „mit”, vagyis „kiket” fordítsunk kérdésében beszélhetünk két végtelen állásponttól: az egyik mennyiségileg maximalista (protokoll-esztétika), a másik mennyiségileg minimalista (és minőségileg leszűkített módon ultraszelektív). Nem hiszem, hogy lenne értelme bizonyos, általunk esetleg kedvelt, de merőben helyi jelentőségű (illetve konjunkturális jelentőségű) műalkotásokat ráerőltetni egy más nyelvre. Tudom, hogy egyes államok közt vannak egyezmények, amelyek előírják a nagy tömegű kulturális cserét, de nem látom be, miért jó, ha mondjuk a macedón nép gyermekei anyanyelvükön olvashatják Tompa Mihályt és Fodor Józsefet, s ezért mi cserébe kapunk egy rutinosan fordított macedón Tompát és Fodor Józsefet. De még náluknál jóval kiválóbb költőink sem mindig nyerik el a nyugati olvasó tetszését — Petőfit például sokat és bizonyára jól fordították oroszra, lengyelül is beleilleszkedik egy bizonyos hagyományba, de már angolul nem hangzik meggyőzőnek, s ez nem mindig a fordítók hibája. Talán Petőfi szemléletének bizonyos egysíkúsága, formanyelvének (egy Keatshez, egy Victor Hugóhoz, de még egy Mickiewiczhez hasonlítva is) viszonylagos egyszerűsége miatt nem talál az eddiginél lelkesebb fogadtatásra egyes országokban. Általában nem állítanám, hogy egy költő forradalmisága miatt nem fogadnak el az angol olvasók — ellentmond ennek az utolsó 20-25 év Brecht-kultusza a szigetországban. Atyval sem az a probléma, hogy világnézetében és művészi módszereiben „nyugati” elemek keverednek sajátosan magyar elemekkel — a kérdés az, hogyan fordítják, miként találják az angol-amerikai olvasónak. (Edmund Wilson, az ismert amerikai kritikus például nagyra tartotta Adyt.) Az eddigi Ady-fordítókból hiányzott vagy a tehetség, vagy a következetesség. Anton A. Nyerges például megpróbált költői formában írt Ady-verseket szabad versben fordítani — elrettentő eredménnyel. Ha ugyanis Adynál lemondunk a rimekről, a vers ritmusát kell olyan módon erősíteni, olyan sajátos angol versritmust kell kidolgoznunk, hogy az valahol adekvát legyen a magyarral. Ady angolra fordításához olyan költő kellene, aki mindkét nép hagyományában otthonos (*muta-*

tis mutandis a Jakab király bibliájának a nyelve hasonló szerepet játszik az angolban, mint a Károli-féle bibliafordítás nyelve a magyar irodalom fejlődésében), s akinek angol nyelvérzéke tökéletes; aki szigorúan megválogatná, mi az, amit Ady-ból érdemes lefordítani. S hogyha Ady szövege túl történelemreszerelten idiomatikus, feltehetjük a kérdést: mi jobb, a jegyzetelés vagy az „áthonosítás”, megengedhető-e például, hogy a „Dózsa György unokája vagyok én” sort mondjuk úgy fordítsuk, hogy „I issue from Wat Tyler's blood”, vagy ez már az eredeti hűtlen kezelésének számít? Ady angolul, úgy érzem, már határeset; kétséges, hogy talá-lunk-e rá eléggé odaadó s eléggé kiváló nyelvérzékű fordítót. Viszont más nyelvekre még fordítják, s azt hiszem, elég jól Adyt — nemrég jelent meg Krakkóban Egy Ady-válogatás, a *Złoto i krew*, amelynek fordítógárdájában olyan lengyel költőket találunk, mint Białoszewski, Ilakowiczówna, Tadeusz Novak és Tadeusz Rózewicz, hogy csak pár nevet említek.

A fentebb említett minimalizmus szerint csak a legmodernebbeket érdemes fordítani. Néhány éve részt vettem egy nyugati magyar konferencián, ahol a műfordítás kérdéseiről vitakozva elhangzott a nézet, hogy franciára egyetlen magyar költőt kell csak fordítani — Kassák Lajost. (Megléhet, az illető azóta megkegyelmezne még Tandorinak s másoknak, de akkor is: véleménye a magyar líra eredményeinek olyan sommás tagadásán s így a lehetőségek olyan leszűkítésén alapul, hogy nem is érdemes vitázní vele, csupán jelezni szerzetném létezését.)

Az én véleményem szerint klasszikus költőink fordítását szorgalmazni ugyan lehet, de külföldi sikerükre számítani nem tanácsos.* Huszadik századi költőink elvben mind fordíthatók, még akkor is, ha nem Magyarországon éltek vagy élnek. Megközelítésként jobb az egyéni, mint az antológia-módszer. Születhetnek ugyan igen jó antológiák — a Gara-féle francia nyelvű vagy a lengyel PIW Kiadó Jastrun főszerkesztői nevével fémjelzett 1975-ös antológiája —, de jobban járunk vele, ha egy-egy jó külföldi költőt sikerül „hozzáédesgetnünk” valakihez — ahogy Gillevic és Rousselot rákapott József Attilára, Tony Connor Nagy Lászlóra, Ted Hughes Pilinszkyre, Miron Białoszewski Weöres Sándorra —, hogy csak néhány általam ismert példát említek, úgy még számos más idegen költőt rávehetünk arra, hogy hungarofil érdeklődését és esetleg személyes baráti kapcsolatait műfordításokban realizálja és kamatoztassa. Ha már itt tartunk, hadj mondjam el, hogy a nagy magyar költészet más nyelveken való megismertetéséből jelentős részt vállaltak (különösen az utolsó évtizedek folyamán) azok a külföldön élő magyar anyanyelvű, de többnyire más állampolgárságú, kétnyelvű költők, akik a befogadó ország kultúrájának közelebbi ismeretében közvetlen kapcsolatot tudtak teremteni egy-egy kitűnő ottani költővel, társfordítóval.

Persze még az idegen költő, társfordító optimális megválasztása sem garantálja egy-egy kiadvány sikerét. Igen sok függ a kiadó jóindulatától, hiszen nem elég kiadni egy könyvet, terjeszteni is kell; a recenzensek érdeklődésétől, s attól is függ, hogy „divatban van-e” egy-egy ország s irodalom. Angliában néhány évvel ezelőtt megjelent egy kötet Illyés-vers — szinte teljesen visszhangtalan maradt. Szép kritikai sikere volt a Ted Hughes-féle Pilinszkynek, de viszonylag keveset adtak el belőle. Az oxfordi egyetemi kiadó gondozásában megjelent Nagy László-kötetnek (amelyet Kodolányi Gyulával együtt szerkesztettünk 1973-ban) közönség-sikere is elég jó kritikai visszhangja is volt. Viszont az Edwin Morgan fordította Kassák-válogatást, amit eredetileg a Penguin Kiadó rendelt tőle, most már, úgy látszik, végleg elsüllyesztette a kiadó — megszűnt ugyanis a sorozat, amelynek keretében kiadásra került volna.

A versfordítás sarkalatos problémája azonban mégsem a „mit”, hanem a „hogyan”. Mint korábban (a Brodskij—Bonney vita kapcsán) jeleztük, itt nyelvenként és korszakonként eltérnek a vélemények. Francia nyelvterületen például, úgy tetszik, a lényeghű Gara-féle módszer valóban újdonságot jelentett, noha kérdéses, egy-egy vers legjobb fordítását valóban az a versszintézis jelentette-e, amit Gara néhány esetben több egyéni fordításból összeállított. Radnóti-kötetének (*Marche forcée*) fordítói előszavában Jean-Luc Moreau elmondja, hogy az eclogák fordításában különféle módszereket alkalmazott: amikor a hetedik és a nyolcadik eclogát fordította, még elég ködös fogalma volt csak magáról a hexameterről, csak később érezte s értette meg, milyen „csodálatos, hajlékony és rugalmas” lehet ez a versmérték magyarul, értő költő kezében. De — ez ezt érdemes idéznünk — azon a napon, amikor megértette a magyar hexametert, megértette Vergiliust is. Egy másik francia költő, Paul Chaulot Kassai Györggyel folytatott beszélgetésében (*Atelier I*, Paris, 1967) elmondja, hogy a hexametert ő esetenként, a vers

* Más nyelvű filológusok számára persze készíthetünk kis példányszámú fordítást klasszikusainkból is — tudommal az ilyen vállalkozásokat az UNESCO is támogatja.

ritmusától függően, más- és másképpen fordítja: van, amit 14 és van, amit 15 verslábbal (*pieds*) — ha a hexameter szabályos, azt tizenöttel, de például Petófinek Aranyhoz írt költői levelét tizennégygel fordította. A rimeket Chaoulot feláldozhatónak véli, kivéve az olyan különleges eseteket, amikor az eredeti lényege a rimekben van. Ugyanez Giullevic véleménye, aki még pontosabban is megfogalmazza ezt a magyar fülnek egyáltalán nem evidens tételt: „minél gazdagabb a költemény képekben... annál könnyebben nélkülözi a fordításban a rimet.” (*Arion*. Bp., 1966.)

Hasonló véleményekkel találkozhatunk az angoloknál is — Donald Davie szerint „a rimes versek fordításában a rimet lehet legelőbb elhagyni, utána pedig a versmértéket”. Ami a rimek elhagyását illeti, ez sem lehet szabállyá, hiszen például Pilinszkynél egy négysoros szakaszban csupán a páros sorok rimelését el lehet hagyni az angolban nagyobb károsodás nélkül (ahogy azt Ted Hughes tette), de már egy hatsoros szakaszban vagy egy nyolcsorosban (mint a *Francia fogoly*) négy rim elhagyása a verset sokkal lazábbá, szétesőbbé teszi, mint eredetiben. A versmértéken is lehet változtatni, ha a fordító nem tud megbirkózni az eredetivel, de csak akkor, ha megfelelő, adekvát új formát tud rá találni, nyelve szellemével egyezőt. Például hexameteres verset szabad versben fordítani angolra — oktalan-ság. Radnóti Miklós verseinek angolra fordítása közben kiderült, hogy van ennél sokkal jobb megoldás: angol társfordító, Clive Wilmer egy olyan kevert verslábú angol hexametert választott, amelyre Thomas Hardy hosszú sorai is hatottak, s így a verssor néhol a hatütemű hangsúlyos angol versre emlékeztet. (Némileg hasonló megoldással, hexameteres fordítással kísérletezett Radnóti összes verseinek amerikai fordítója, a magyar születésű Emery George is, jóllehet néha túlságosan erőlteti a szabályos hexametert és sorvégi enjambement-jai sem mindig szerencsések.)

De nézzük, hogyan hangzik Clive Wilmerrel közösen készített fordításunkban a *Száll a tavasz* című Radnóti-vers első három sora. Először magyarul:

*Csúszik a jég a folyón, foltosra sötétül a part is,
olvad a hó, a nyulak meg az őzek lábnyomán már
kis pocsolákban a nap csecsemőnyi sugára lubickol.*

Angolul:

*Ice glides down the river; the bank darkens, blotched with thaw.
The snow is melting. Now, the infant sunbeams paddle
In the small puddles that form in the tracks of roebuck and hare.*

Ha már Radnóti fordítási problémáinál tartunk, érdekes sorba vennünk, hogyan fordították különböző nemzetiségű fordítók más és más nyelvre a *Hetedik ecloga* két nagyon sajátosan magyar sorát. Ezekről van szó:

*Ékezetek nélkül, csak a sort sor alá tapogatva
úgy írom itt a homályban a verset, mint ahogy élek*

Mivel a franciában vannak az ékezetnek megfelelő jelek, Jean-Luc Moreau-nak ezzel nem volt különösebb problémája:

*Sans les accents, griffonnant simplement vers après vers a l'aveuglette,
j'écris ce poème dans le noir, à l'image de ma vie*

(*Marche forcée*, 111.)

De már Radnóti egyik lengyel fordítója, Aleksander Nawrocki így próbálta megkerülni a kérdést:

*Bez znaków przestankowych, linia za linia, w półmroku
wiersz pisze, tak jak yje, na oślep*

Mivel a lengyel nyelv nem ismeri az ékezetet, Nawrocki „írásjelek nélkül”-re módosította az első sort. Igaz, hogy nemcsak ez vész el fordításában, hanem a „sort sor alá tapogatva” fordulatból a tapogatás tévovasága is; a szótagszám-különbségről nem is beszélék, mert a lengyel mint nyelv, nem nagyon alkalmas a szabályos hexameterre. De nézzük az angol változatokat; a számos fordítás közül csak kettőt idézek, Emery George-ét és a miénket a *Forced March* kötetből. George így fordítja a fenti sorokat:

*No diacritics. Just one line under another line: groping,
barely, as I am alive, I write my poem in half-dark*

(*The Complete Poetry*, 269.)

Az ékezet angolul valóban „diacritics“ vagy „diacritic marks“ — de hányan tudják ezt az olvasók közül? Vagyis le lehet magát a fogalmat szótárilag helyesen, de lényegileg mégis pontatlanul fordítani. Mi ezt a következőképp próbáltuk megoldani:

*Without putting in the accents, just groping line after line,
I write this poem here, in the dark, just as I live*

(Forced March, 17.)

Ez a változat közvetíti ugyan a sor értelmét, de egyszersmind idézőjelbe is teszi; az angol nem jelöli sem a hangsúlyt, sem az ékezetet, de mivel a legtöbb művelt angol tud valamit franciául, a szöveg kontextusából fogalmat nyerhet arról, mit hagyott le verséből a sötétben körmölgető Radnóti.

A versfordítás számos más, megvitatásra érdemes kérdése közül hadd szóljak még röviden kettőről. Az egyik a magyar rímek angolra fordításának a problémája. Különösen foglalkoztatott ez a Nagy László-versek fordítása közben. Nagy László tiszta rímeit, illetve jól összecsendő asszonáncait nehéz volt adekvát módon átültetni angolra. Az angol ugyanis rímnek hall a magyar fülnek még asszonáncnak is bajosan beillő hangzásokat is. Minthogy az angolban nem a magánhangzó, hanem a mássalhangzó a lényeges (a legtöbb magánhangzó amúgy sem tiszta), az angol rímnél a távoli összecsendés is megteszi. Tony Connor például nemcsak az ágat, a „bough“-t rímelteti a „rainbow“-ra, de gyenge vagy félrímeként használja a „stones — veins“, „good — bird“, sőt „bear — shore“ szópárokat is. Nagy Lászlónál a rímek részben a népi, a népköltészeti hagyományhoz való ragaszkodást hangsúlyozzák, de Connor fordításaiban ez a hagyomány képileg annyira érvényesül, hogy a gyengébb rímelés nem hat zavarólag.

Egy másik probléma a túlságosan helyi jellegű utalásokból, illetve a nyelv olyan fordulataiból adódhat, amelyekre a befogadó nyelvnek nincsen megfelelő szava. Így például a *Deres majális* című Nagy László-vers nyitó soraiiban le kellett mondanunk a fröccsről: „Vadmeggy virágzik álomban / Hol a sör, a bor, meg a szóda?“ Itt a bor meg a szóda magyar, de nem az angol majális jellegzetes italai, s lett a sorból Tony Connor kezén a következő: „My dreans foam cherry blossom / but where are the pots of beer?“ S hasonló okokból lett a *Ha döng a föld* című Nagy László-versben a „fehér lóból“, a magyar népmonda Fehér Lovából Mari Lwyd, a walesi népmesék Fehér Kancája. Ezt ugyan meg kellett magyaroznunk jegyzetben, mert a walesi mitológiát majdnem olyan kevésbé ismerik az angolok, mint a magyart, de úgy érzem, a költői transzmutáció elve itt jól működött.

A nehezen fordítható nyelvi fordulatra jó példa a „tündér nevetés“ József Attila *Ódájában*. Az *Ódának* mindeddig nincs adekvát angol fordítása; de a két rendelkezésünkre álló, önálló kötetben megjelent fordítás, Anton A. Nyergesé és John Bátkié egyben egyetért: a nevetés elől egyszerűen elhagyja a „tündér“ jelzőt. Nem úgy Kabdebó Tamás, aki *One Hundred Hungarian Poems* című antológiájában maga fordítja le az *Ódát*, s akinél ez a sor így hangzik: the fairy laughter spouts out on your teeth.“ Csakhogy a probléma pontosan az, hogy a „fairy“ jelzőt Tennyson még alkalmazhatta ebben az értelemben, de ma már enyhén komikus mellékíze van. Hamarjában nem is tudnám megmondani, mi lehetne a legjobb mai angol megoldás. Talán ahhoz hasonló, amit József Attila lengyel fordítója, Wiktor Woroszyński alkalmaz, aki a már említett PIW-antológiában „cudotwórca śmiech“-et, varázslatos nevetést fordít: „wytryska, widze to znów, na kamieni / biały szeregu / (na twoich zebach) cudotwórca śmiech“ *Antologia poezji węgierskiej*, 392.).

A versfordítás részletkérdései után térjünk vissza a mindenkit érdeklő alapkérdéshez: mennyire van jelen a modern magyar költészet a világban? Angol-amerikai viszonylatban sokkal inkább jelen van, jobban számon tartják, mint eddig bármikor, évről évre szaporodnak a gondos, a figyelmes, a költőiséget el nem sikasztó fordítások. A Tomlinson szerkesztette *The Oxford Book of Verse in English Translation* 1980-as kiadásában líránk három verssel van jelen, egy hosszabb Weöres-versszellett és két kisebb Pilinszky-verssel. Nem sok, de jelzi a jelenlétet. S az elkönnyvelhető eredményeknél jobban kell hogy érdekeljenek bennünket a feladatok; még igen sok a tennivalónk, ha azt akarjuk, hogy a magyar költészetet ne csak udvariaságból dicsérjék, hanem ugyanolyan természetesen olvassák külföldön, mint más kis lélekszámú, de jelentős irodalommal büszkélkedő népek irodalmi műveit.

Szerелеm és humánúm

Szeget szeggel — Szentivánéji álóm

A shakespeare-i életmű egyik fontos témája a szerelem. Sok darabban központi helyet foglal el, de a költőnek vannak nem szerelemcentrikus művei, sőt olyanok is, amelyekben szerelemről szó sem esik. Néhány nagy tragédiában mélységes szerelemből bomlik ki a tragikus konfliktus; a vígjátékok cselekményszálaiba mindig beleszövődik a szerelem, de nem mindig a főhősök szerelmesek; ugyanez érvényes a színművek sorára. Ahogy a szerelem elválaszthatatlanul hozzátartozik az élethez, úgy a műhöz is. Sokszor ír róla Shakespeare, és sokféleségét mutatja be: mint az élet színpadán, az öven is sokarcú, körülményeiben, fejleményeiben és következményeiben kimeríthetetlen a szerelem.

... a szerelem oly változó,
Oly dús, hogy ő a képzelet maga (1:773.)

— mondja a Herceg a *Vizkeresztben*¹. Ám a költő kimeríthetetlen képzelete e tekintetben is a kimeríthetetlen valóságra támaszkodik.

Shakespeare felfogása a szerelemről szerves része ember- és társadalomfelfogásának, magán viseli a reneszánsz-humanizmus jegyét. Az emberi élet teljessége igényében fogant, a szó legjobb értelmében modern felfogás ez, amely lényeges vonásaiban máig érvényes eszményt, az olyan mélységesen perszonalizált szerelem eszményét hordozza, amely a társadalmi lényként kiteljesedő személy emberi integritásához tartozik.

A reneszánsz-humanizmus — s azon belül Shakespeare a legmagasabb fokon — tudatosította a szerelem emberi értékét, eltérően az ókorban uralkodó felfogástól, amely az erotikára szűkítette le. Fellépett ugyanakkor a középkor testtelen, éterivé desztillált szerelemeszménye ellen is. A reneszánsz felfogásban a szerelem nem redukálható a nemiségre, de magában foglalja ezt mint a teljes emberi élet-től elidegeníthetlent. A nemi vonalom — a maga irracionálisával — a szerelem alapja, de a szerelmi beteljesülés több, mint különmemű egyének egymást kielégítő kapcsolata. Több tehát, mint élettani lényünkben rejlő, a természet parancsainak alávetett hajlamaink rugózára járó viselkedés. Ha csak annyi volna, a másik nem bármelyik — biológiailag (külsőleg) valamelyest is elfogadható — egyedébe szerelmesek lehetnénk. A reneszánsz-humanizmus, jelesen: Shakespeare felfogásában a szerelem erősen perszonalizált, meghatározott személyhez kötött vonzalom. A shakespeare-i hős szerelme egész személyéhez, nem csupán nemi tulajdonságaihoz kötődik, tehát teljes emberként szereti őt, ragaszkodik kiválasztottjának — a nőiséget, illetve férfiasságot magában foglaló, ám arra nem redukálható — emberi értékeihez. A perszonalizált szerelemnek a nemiségen kívül esztétikai, etikai, értelmi és ezek alapján mély érzelmi komponensei vannak. Az ilyen szerelem minél összetettebb, annál magasabb fokon humanizált, és annál inkább személyhez kötött, más egyénre változtatlanul át nem vihető érzés. A szerelmesek emberi értékei határozzák meg a köztük létrejött szerelem emberi értékét.

Mint összetett, az érintett személyek emberi teljességét involváló kapcsolat, a szerelem nem „vegytisztán” jelenik meg a shakespeare-i életműben, hanem mindig konkrét — és éppen ezért mindig más és más — társadalmi összefüggésben, azoknak a társadalmi viszonyoknak az összefüggésében, amelyekben az adott személyek élnek, mozognak, küzdenek. Épp ezért sokféle, ezerarcú a szerelem. Széles távlatban, súlyos következményeik minden terhével együtt tárulnak fel ezek az összefüggések a tragikus szerelemk esetében, de érvényesül ez a látásmód a vígjátékok könnyedebb hangvételében is. Shakespeare a szerelem öntörvényűségét hirdeti, minden esetben fellép a benne megnyilvánuló emberi értékek elidegenedése, külső, kényszerből vagy számításból eredő meghamisítása ellen.

Szerelmed jobb nekem, mint ősi vér,
Ruhánál gazdagabb, kincsnél nagyobb,
Sólymoknál és lovagnál többet ér... (2:199.)

— vallja a költő XCI. szonettjében². A szerelem nem rendelhető alá rangnak és vagyonnak. Sokszor és sokféleképpen küzdenek hősei a szerelmük útjában álló társadalmi akadályok ellen, a rang és vagyon, a politikai és az anyagi érdek, az

előítélet és az önzés állította korlátok ellen, a szabad párválasztásért, a szerelem tisztaságáért. Férfi és nő tartós egyesülése, a házasság nem alapozható az érdekre, és nem szabad üzletként, szerződésileg létrehozni:

*A házasság sokkal fontosabb annál,
Hogy ügyvéd útján kelljen nyélbeütni*

*Mert mi a kényszer-nász, ha nem pokol,
Pörpatvar és örök vizsály kora?
Az ellentéte meg áldást jelent
S az égi béke mintaképe lesz.³ (3:110—111.)*

A kényszer-nász ellentéte: az őszinte érzelemre, az öntörvényű szerelemre épülő házasság, amely a teljes élet, az emberi megvalósulás — bár nem egyetlen, de — elsőrendű fontosságú feltétele.

A pusztá nemi vonzalom a pillanat rabja, lángja hol erre, hol arra hajlik. A mélyen perszonalizált, igazi szerelem állhatatos, mert a személy azonosságához tartozik:

*A szerelem nem az Idő bolondja,
Bár romlás rabja arc és rózsa-ajk,
Szerelmet nem merit ki hét vagy óra,
Itéletnapig szilárdan kitart. (2:224.)*

A CXVI. szonett vallomásának mély igazságát hirdeti a halhatatlan shakespeare-i szerelmespárok minden megpróbáltatást kiálló, siring tartó, a halállal is szembezálló szerelme.

A szerelemnek szentelt shakespeare-i színdarabok közül a *Rómeó és Júlia* méltán a legnépszerűbb. A két fiatal két egymással ellenségeskedő család sarja. A családok közötti „rozsdamart vizsály”, amely ismétellen véres torzalkodásban tör ki, szerelmük útjában áll. Rómeó és Júlia szerelme az újkori szellemiség jegyében töri át a hübert felfogás korlátait, szembeszáll a konvenciókkal, a szabad párválasztás elidegeníthetetlen jogát hirdeti. A konvenciók azonban még túlságosan erősek, az okatlan gyűlölet még túlságosan virulens, így a szerelem nem juthat el a boldog kifejeletig; Rómeó és Júlia szerelme pedig oly mély, hogy nem ismerhet megalkuvást. A kollízió tragikus. a két szerelmes meghal, szerelmük halálukban győzedelmeskedik.

Mint a Rómeóé és Júliáé, Antonius és Kleopátra szerelme is mélységes és tragikus, halálig tartó és halált okozó szerelem. A római államférfi és az egyiptomi királynő szerelme azonban más arcú, a veronai fiatalokétól sok mindenben különbözik. Rómeó és Júlia szerelme — serdülőké, akiket éppen a szerelmükért vívott küzdelem érlel felnőtte. Antonius és Kleopátra érett, felnőtt emberek. A szerelmi kapcsolat mindkét drámában széles társadalmi összefüggésben jelenik meg, ám esetenként másként és másként; Antonius és Kleopátra esetében a politikai szerep, a közéleti felelősség összefüggésében.

A féltékenység is a szerelemhez tartozik. A féltékenység a szerelem torz arca; ezt az arcot is ismételtlen — olykor tragikus, olykor szelídebb vonásokkal — ábrázolja Shakespeare.

Mindezekre részletesebben, sajnos, nem térhetek ki itt. A továbbiakban csupán két shakespeare-i művel foglalkozom röviden.

Társadalmi tilalmak tisztának *majdnem* a halálba két egymást szerető fiatal a *Szeget szeggelben*⁴ is. Claudio és Júlia őszintén szeretik, sőt „tisztas kötés alapján” már férj-feleségnek tekintik egymást, házasságuk „csak éppen nincsen kihirdetve még” (3:355.), és már útban a gyerek. Angelo, Bécs hercegeinek ideiglenes helytartója mintavárost kíván faragni Bécsből (olyasformát, mint Calvin csinált Genfből), olyat, amelyben a szigorú erkölcs és önmegtartóztatás súlyos büntetés terhe alatt államilag kötelező. Példát akar statuálni: a közérkölcset ért sérelemért halálbüntetést ró a fiúra. Mindvégig, öt felvonáson át a két szerelmes a börtönben, Claudio a halál árnyékában él; csak a darab végén oldódik a feszültség, amikor Vincentio, a herceg — aki álruhában mindvégig jelen volt, és részt vett a cselekményben — tisztét ismét nyíltan betöltve megkegyelmez nekik. Angelo a szélsőséges erkölcsi szigorot képviseli: minden könyörgésre, közbelépésre hajthatatlan marad. De maga is bűnbe esik: beleszeret Isabellába, Claudio húgába, aki könyörögni jön hozzá bátyja életéért. Beleszeret? Érzékei lángolnak fel. Isabella nemcsak szép, de erényes is: éppen apácaesküjére készül. Éppen a leány szűzies erénye ingerli Angelót oly ellenállhatatlanul (10:380.). S a teljhatalmú úr visszaél hatalmával: előbb a törvény személytelen szigorára hivatkozva

rendíthetetlennek mutatkozik, majd hangot vált, s felajánlja Claudio életét Isabella szüzességéért cserébe. A törvény öre kész érzelmi parancsára megszegni a törvényt, elkövetni ugyanazt, amiért mást halálra ítél; zsarolja az őt felháborodottan visszautasító Isabellát; ráadásul, mikor — úgy hiszi — megkapta, amit anynyira kívánt, megszegi szavát, és nem kegyelmez Claudiónak, hanem sürgős kivégzésére ad parancsot, hogy várható bosszújának elejét vegye. A közerkölcös feddhetetlennek mutatkozó öre maga is vétkezik tehát, vétke nem egyszerűen paráznság, tette valóban — s többszörösen — becstelen. Ráadásul a magát feddhetetlen erkölcsűnek mutató Angelo évekkal előbb jegyben járt egy őt még most is szerető leánnyal, Mariannával, de a leány bátyja és vagyona a tengerbe vesztet, hozomány nélkül pedig Angelo már nem akarta elvenni. Kiderül, hogy az erkölcs öre a házasságot üzletnek tekinti.

Angelo alakjában tehát a hatalommal való visszaélés, a zsarnokság álszentséggel, erény képében mutatkozó számítással és feslettséggel párosul. (Egyébként neve is jelentőségteljes, képmutató: jelleme a legkevésbé sem *angyal*.)

Claudio bűne viszont *alig*-bűn: normális emberi cselekedet. Többben, ismételteten mondják a darabban: amit mindenki tesz, nem tartható büntetendőnek, erkölcsstelennek sem. Az apácájelölt Isabella érvel így:

*Ó, nagy jó uram,
Gondold csak meg: ki halt meg már e bűnért?
Pedig be sok követte el! (3:377.)*

A Porkoláb is ugyanezt gondolja:

*Szegény fiú! Hisz semmiség a bűne.
Vétkezik asszony, ember, ifjú, vén —
S épp ő haljon meg? (3:373.)*

A testi kapcsolat a természethez, az egészséges szerelemhez tartozik, nem bűn tehát. S ne feledjünk egy már említett mozzanatot: Claudio és Júliája szilárdan elhatározták, hogy házasságra lépnek. Nem futó kapcsolatban, felelőtlenül nemzetek gyermekeit, már férjnek és feleségnek tekintették egymást, „bűnük“ csupán megelőzte a házasság *formaságait*; s ezt Shakespeare különösen bocsánatosnak tartja. Vincentio, a herceg — aki többször szónokol a szigorú konvenció nevében — úgy oldja meg, vigjátéki modorban, a tragikus kifejtett fenyegető bonyodalmat, hogy a sötétség leple alatt Mariannát, Angelo elhagyott menyasszonyát küldi Isabella helyett a kéjsóvár helytartó ágyába. És így nyugtatja meg Marianna lelkiismeretét:

*... leányom: egy csöppet se félj!
A férjed ő régiebb kötés alapján.
Így összehozni benneteket — dehogyan bűn! (3:412.)*

Marianna és Angelo is majd a nászéjszaka után házasodik össze, a kielégített erkölcs és törvény nevében. Claudio Júliával él majd boldogan... És ráadásul Vincentio, az erényes herceg megkéri és elnyeri Isabella kezét: az apácájelölt sem mond le az egészséges, normális szerelem és házasság örömeiről:

*A fiatalság örök joga ez:
Rózsája soha nincs e túske nélkül,
Ez vérünkben s az bennünk csörgedez.
A természet is ott legigazabb,
Ahol a szenvedély a legvadabb.⁵ (4:253.)*

Más Shakespeare-darabból, a *Minden jó, ha vége jóból* idéztük Rousillon grófnő szavait. Az álszentség és prudéria, az aszketikus morál elvetése, az egészséges nemiség elismerése következetes kifejezést nyer az egész shakespeare-i életműben. A fokozatosan elembertelenülő puritanizmusnak mintegy előlegező bírálatát olvashatjuk ki ebből az életműből, s a *Szeget szeggelből* különösen.

A vigjátékok sorában témánk szempontjából a *Szentivánéji álom* kétségtelenül megkülönböztetett figyelmet érdemel, nem csupán szerelemközpontúsága miatt, hanem mert szinte másról sincs benne szó, mint a szerelemről, és mert a szerelem sokféleségét, változatosságát fejezi ki.

A darab többemeletes építménye is a téma bonyolultságát sugallja. Több cselekményszál fonódik benne egybe, és mindegyik más színben csillog. Theseus, Athén ura és Hyppolita egybekelése adja a játék *keretét*; az ő szerelmük komoly, érett, nyugodt, magabiztosan révbe érő szerelem. A négy athéni fiatal: Lysander és Hermia, Demetrius és Heléna szerelme kanyargós utakon csapong, csapdákat rejtő útkeresztződéseken át halad célja felé. A tündérvilágban szövődik — az

emberi érzelmek mintájára — Oberon és Titánia szerelme. Mindezek mellett ágálnak a mesteremberek, akik a nagyúr esküvőjének tiszteletére színjátékot készítenek elő. Darabjuk Pyramus és Thisbe tragikus — ám előadásukban groteszkké torzult — szerelmét mutatja be. A derék kézművesek maguk nem szerelmesek; de lám, egyikük — Zuboly — önkéntelenül, kölcsönarccal válik — ideiglenesen — Titánia szerelmének furcsa tárgyává.

Mint a költő több más vígjátékában, a konfliktus expozíciója egyáltalán nem vig, sőt komor hangon folyik. Lysander és Hermia szerelme — majdnem úgy, mint a Rómeóé és Júliáé — az apai önkénytelenségkel szembeállni. Egéus, a lány apja Demetriusnak szánja Hermiát; magántulajdonának tekinti lányát, és nem hajlandó annak érzelmeit tekintetbe venni:

*A lány enyém; azért
Demetriusra átruházom őt. (5:388.)*

Lysander avval érvel, hogy az ő szerelme a Demetriusénál „gazdagabb” (13:388.), mivel *viszonyt*, és éppen ez jogosítja fel a lány kezére. Hermia a szabad párválasztás elvének nevében lázad apja határozata ellen:

Ó, kész pokol! szeretni más szemével. (5:389.)

Sajnos, Athén törvényei szentesítik az atya döntési jogát, és a törvényt, legjobb akarata ellenére, még Theseus, a város ura sem szegheti meg.

Szorult helyzetükből Lysander és Hermia oly kiutat talál, amelyhez hasonló Rómeónak és Júliának nem jutott eszébe. Szó szerint *kiutat*: el akarnak szökni Athénből, „hét mérföld” távolságra, oda, ahová „Athéne zord törvénye” (5:390.) már nem ér el. E célből éjjel kiosonnak a város melletti ligetbe, ott találkoznak, és elindulnak az erdőn át egy más, számukra biztonságos vidékre.

A veronaiaknak, mint mondtam, az együttes eltávozás mint lehetséges megoldás nem is jut eszükbe. Tisztaban kell lenniük ugyanis azzal, hogy nem menekülhetnek oly messzire, hogy családjuk keze és városuk törvényeinek ereje el ne érje őket. Ahol az élet konfliktusai a maguk súlyos komolyságában jelennek meg, mint a shakespeare-i tragédiákban, fel sem merülhet, hogy ki lehetne lépni a társadalmi rendszerből; magától értetődik, hogy az adott rendszer ellen annak körülményei között, azon belül kell kinek-kinek megvívnia harcát. A *kilépés* komolytalan, tehát vígjátéki, elképzelhető, de nem valószínű fordulat, a *jó* befejezés előkészítő lépése; maga a jó befejezés, természetesen, a kellő időben történő *viszszatérés* után, ismét csak a rendszeren belül lehetséges.

Demetrius, Lysander vetélytársa elhagyja Helénát, régi jegyesét, mert szíve Hermiához pártolt át. Heléna, nyíltan eltaszítatva, továbbra is szereti Demetriust; szerelme alázatos, önkínzó, reménytelen, de állhatatos:

*... én követlek, s menny lesz a pokol,
Ha majd kezedtől szívem haldokol. (5:405.)*

Hermia megszökik Lysanderrel, Demetrius követi Hermiát, Heléna Demetriust, így mind a négyen az erdőben bujdosva és időnként megpihenve töltik az éjjelt. Ezen az éjszakán gabalyodnak össze az eredetileg párhuzamos szerelmek szála. Az erdő ugyanis tündérek birodalma. A szó mindkét értelmében *bűbajos* mesealakok népesítik be az éji erdőt, és avatkoznak be — alapjában jóindulatúan, bonyodalmakat okozva, majd oldozva is — a halandók szerelmének alakulásába. A történet ismert: Oberon, a tündérkirály oly varázsszer birtokában van, amely, ha alvó szemébe csöppentik, lángoló szerelmet kelt az illetőben az első élőlény iránt, akit ébredéskor meglát. Oberon elsősorban Titániát, tündérkirálynőjét kívánja megtréfálni, pontosabban: megzsarolni e módon, „házastársi” veszekedés, egymást bosszantó torzalkodás után. Az erdőben próbálják darabjukat a mesteremberek is. Puck, Oberon csintalan „inasa” számarfejet varázsol Zuboly mester nyakára; Titánia ébredésekor éppen őt látja meg elsőnek, és szerelmes lesz a számárba. Oberon ugyanakkor szerével Demetrius szívét kívánja Heléna felé hajlítani; ám Puck — akit a végrehajtással megbíz — tévedésből Lysander szemébe csavarja a varázsos folyadékot, aki így — Helénát pillantva meg ébredésekor — hirtelen elhidegül Hermiától, kétségbeeszt, aki hű hozzá, és afelé fordul, aki nem őt, hanem Demetriust szereti. Így tehát Demetrius mellett most már — ki-ki a maga módján — Lysander és Titánia is a szerelem *tévútjain* bolyong. A lényeg: a szerelemnek *tévútjai* is vannak.

Láttuk fennebb: a szerelem, ha nem is merül ki a pusztá nemiségben, ha nem is szűkíthető le a másnémi lény iránt érzett, biológiai motívált vonzalomra, ezt a vonzalmat feltétlenül magában foglalja. Ez a vonzalom pedig nem tartozik az értelem uralma alá, így tehát a szerelemnek irracionális összetevői is vannak; hogy mennyiségileg milyen mértékben — ez aligha meghatározható. Ezen

irracionális összetevők emberi természetünkhöz, élettani mivoltunkhoz tartoznak, abból fakadnak, hogy magunk is a természet termékei s egyben részei vagyunk.

Shakespeare hősei a városból az erdőbe, a civilizációból a természetbe futnak; az erdő, ténylegesen és szimbolikusan is — a természet maga. Az erdőben a természet törvényei uralkodnak, és ezek a törvények a szerelem irracionálisitásának, az ösztönös indulatok gátlástalan feltörésének kedveznek. Az éji sötétség pedig még hatványozza az irracionális viselkedésre ösztönző tényezők erejét. Az éji, erdei tündérvilág — meseszerű, a költői képzelet szüleménye. A költő azonban ezt a világot a természethez tartozónak, egyidőben emberinek és természetinek festi meg. Oberon, a tündérkirály varázsszere zavarja meg — és simitja helyre később — Lysander és Titánia érzeit. De mi is közelebről Oberon varázsszere? Valamely virág levét csavartatja az alvók szemébe. Sem mágius ráolvasásról, sem mesterséges keverékről nincs szó, egy vadon termő, a természet adta virág csupán — s általa a természetet maga — az, ami az érzékekre oly látványosan tud hatni.

A szerelem tévtűjairől szoltam, most kiegészítenem, pontosítanom kell e gondolatot. Nem egyszerűen a biológiai valókban gyökerező nemi inger feltörése vezet tévtűra a szerelmet. Ez sokszor jó útra vezeti azt; tévtűra csak akkor, ha az érzékek szembefordulnak a humanizált és humanizáló szerelem követelményeivel, ha a célba vett egyén személyi értékeitől vagy éppen értékei hiányától eltekinteni kényszerítik az embert. Ezt jelzik a darabban Heléna szavai:

*Sok tárgyat, ami hitvány, nemtelen,
Naggyá, dicsővé tesz a szerelem;
Nem szeme lát, csak szíve — s ez okon
Festik Cupidót szárnyal, de vakon;
Elméje van s balul ítél vele:
Szárny, szem nélkül: ez a hóbort jele. (5:393.)*

Hóbortos szerelem a Titániáé a becsületes, ám számárfejú takács, Zuboly mester iránt. A számár, tudjuk, az ostobaság szimbóluma, a költő korának köztudatában azonban a bujaság szimbóluma is volt. Méltatlan szerelem ez, amelyben az értelmet elfojtó irracionális, az ősi, póre nemiség az egyeduralkodó. Hóbortos szerelem az is, amelyet a varázsszer ébreszt Lysanderben Heléna iránt, hóbortos, mert az új bájok egycsapásra feledtetik vele Hermia szépségét és erejét. Tündérkirálynő és athéni ifjú egyaránt esik a megzavart érzékek áldozatául: az ismétlődés sugallja, hogy nem ritka kivételről, hanem gyakori esetről van szó. „...ész és szerelem mai napság tartanak együtt” (5:418.) — böleskődik a számárfejú takács. *Nem mindig tartanak együtt* — ez derül ki a darabból. És még az is, hogy a humanizált, teljes szerelemben együtt tartanak.

A szentivánéji álom hajnalban véget ér. Előbb — még hajnal előtt — azonban a varázsos beavatkozás helyesbitőleg megisméltődött, mintegy önkorrekciót hajtott végre, így mindenki a jó útra tér. Titánia tündérkirályával vonul el, Lysander visszatér Hermiájához, Demetrius most már jó szemmel nézi Helénát. S mivel így Demetrius már Hermiát nem kívánja, a lány apjának, Egéusnak döntése tárgytalanná válik, a fiataloknak nem kell már menekülniük, semmi sem áll boldogságuk útjába. Hármassal lesz: Theseusszal és Hyppolitájával egyszerre állhatnak az ifjak oltár elé. Érzelem és ész együttes erővel köti mindhárom párt.

A szerelemnek sokszor, sokféleképpen kell külső, a társadalmi rend által emelt akadályal szembeszállnia: erről szól — láttuk — a költő sok műve. A humanizált és humanizáló szerelemnek a belső buktatókat, az emberi természet elmentmondásosságában gyökerező csapdákat is el kell kerülnie, külső és belső akadályokon egyaránt diadalmaskodnia kell — ezt sugallja a *Szentivánéji álom*.

Részlet egy nagyobb tanulmányból.

JEGYZETEK

1. *Vizkereszt, vagy amit akartok*. Fordította Radnóti Miklós és Rónay György. In: *Shakespeare Összes Művei* (továbbiakban: *SÖM*) III. Bp., 1961.
2. Fordította Szabó Lőrinc, In: *SÖM VII. Bp.*, 1961.
3. *VI. Henrik I. rész*. Fordította Vas István. In: *SÖM II. Bp.*, 1961.
4. *Szeget szeggel*. Fordította Mészöly Dezső. In: *SÖM VI. Bp.*, 1961.
5. *Minden jó, ha vége jó*. Fordította Vas István. In: *SÖM VI. Bp.*, 1961.
6. *Szentivánéji álom*. Fordította Arany János. In: *SÖM III. Bp.*, 1961.

Spengler és a nemzetiségi magatartás

A múlt hazai gondolkodástörténetének egyik szembetűnő (és természetes) jege, hogy legnagyobb részét a tekintélyes vagy kevésbé tekintélyes bölcséleti rendszerek *árnyékában* a legkülönbözőbb eszmehatásoknak kitéve alakult, s csak kivételes esetben érte el a viszonylag önálló „bölcséleti rendszer” szervezetségi szintjét. A mostoha társadalmi körülmények között ennél többet aligha várhattunk el filozófus elődeinktől.

Ennek az általános jelenségnek van egy paradoxonba torkolló összetevője: az erdélyi gondolkodók — kevés kivétellel — *saját szemükkel* látták és láttatták az ihletforrást, igyekeztek ide címzett mondanivalót kiolvasni a nem sajátosan nekünk szóló teóriákból, minek következtében még az egyetemes eszmetörténetben erős fenntartásokkal jegyzett áramlatokból is ki lehetett hámozni (kritikai-elutasító és asszimiláló szándékkal) a nemzetiségi gondolkodást termékenyítő elemeket. Az erőter megváltoztatásának s ezzel együtt az értéktranszformációnak ez a jelensége arra figyelmeztet, hogy az árnyalást nem ismerő besorolás vagy a „követettek” ráolvasott szentenciák áthelyezése a „követőkre” szükségképpen szimplista jellemzést ad. A hazai magyar szociáldarwinisták, a természeti jog hívei, a földrajzi determináltságot előnyben részesítők, az egzisztencializmussal rokonszenvezők stb. — nem is beszélve a filozófia klasszikusait gyakran századok után újjáélesztők népes csoportjáról — nem bírálhatók el kizárólag csak az ősforrás immanens érdemei és balfogásai alapján, figyelembe kell vennünk azt a bizonyos hangnemváltoztatást is, melynek következtében (a bíráló alapállás miatt) a ballasztok súlya csökkenhetett, sőt az egyébként „bűnnek” nyilvánított eszmék, így-úgy, kelesztő hatásúvá válhattak.

Ezt a bölcséleti kultúránkban nem kivételes korrelációt szerelnők a továbbiakban egyetlen, paradigmaticusnak érzett példával szemléltetni, azzal, hogy a húszas években hódító Spengler-féle kultúrpeszimizmus — Tavasz Sándor transzponálása révén — miként töltődött fel a nemzeti kisebbségi gondolkodást serkentő energiákkal.

Oswald Spengler kultúrkör-elméletéről a haladó gondolkodók világosan megfogalmazták elmarasztaló álláspontjukat. Az ilyen értékelésben visszatérő mozzanatok: a német idealista filozófus az imperializmus korszakának válsághangulatát kifejező teóriájával a „porosz junkerek” ideológusává vált, szálláscsinálója a fasizmusnak, istenítője a militarizmusnak, a háborúnak, a rugalmasan determinista állásponttal egy pesszimista-fatalista felfogást állított szembe, megtagadta a fejlődést, fölnagyította a megszakíthatóságot a művelődésben, abszolutizálta a kultúrák körforgásában az ismétlődést, és így tovább. Jogos a kérdés: mi köze lehetett egy ilyen, Nyugaton fogant művelődélméletnek a romániai magyar kisebbségi gondolkodáshoz, s ugyan milyen fénytörésre volt szükség ahhoz, hogy — Tavasz kritikai-elutasító, de ugyanakkor befogadó közvetítésével — a nemzetiségi magatartásban árnyékokat oszlatóvá váljanak az önmagukban egyáltalán nem „világító” spengleri eszmék.

Kezdjük talán a „mi köze?” kérdés megválaszolásával. A spengleri alkony-szemlélet egy jól érzékelhető válságállapot terméke; más összetevőkkel, de a kisebbségivé vált magyarság létviszonyaiban is a válság jelei mutatkoztak a húszas években, így Tavasz a *válságos lét* és annak *tudati reflexiója* közötti viszony szempontjából megtalálhatta az analógiákat a merőben különböző társadalmi meghatározottságú válsághelyzetek és a hozzájuk kapcsolódó gondolkodásmód közötti.

Erdély egyesülése Romániával — a főhatalom megváltozása — alapvető módosulással járt együtt az erdélyi magyarság helye, szerepe, életéjele s e célok elérését elősegítő eszközök tekintetében. Ez a szerepváltás — amely az első világháború utáni helyzetre volt jellemző — rányomta bélyegét a történelmi események mérlegelésére. Tudatosodott egy tény: a hurrá-optimizmus, a társadalmi konfliktusokat önámítással kendőző „minden rendben” hangulat alaptalan volt, gyökeresen át kell értékelnünk a múlt tudatát. Ugyanilyen sorsra kellett juttatni a nemzeti érzés régi koncepcióját is, hiszen a történelem igazolta: egy soknemzetiségű birodalomban a nemzeti tudat felhevítése szükségképpen élvezet magának az államstruktúrának a széteséséhez, amikor is a kisebbségivé vált népcsoportnak egyszerűen nem adatott meg az a lehetőség, hogy a régi módon és eszközökkel

tartása életben a felfokozott nemzeti öntudatot. A meghasonlás a múlt biztosnak hitt eszméivel szemben, az addig szilárdnak tudott értékek devalválódása, az önmagunk megtartásához már hozzá nem járuló eszközök félreállítására és a létezés állandóságát biztosító új eszközök keresése valóban *válságos helyzetbe* juttatta az itt élő magyarságot.

A krízist nem enyhítette az sem, hogy a kezdeti bizonytalanság után kikristályosodott az egyedül helyes perspektíva, a *Kiáltó* szó meghirdette alternatíváját: Romániában magyarnak maradni, aktivizálódni, részt venni az új állami szervezkedésben, nem pedig elmenekülni vagy feladni régi mivoltunkat. A Kós—Zágoni—Paál-féle felhívás helyes és igaz volt, de nem vágta el a gordiuszi csomót, a gyakorlat ugyanis nem akart hozzá igazodni. Különösképpen az akkor középosztálynak nevezett értelmiség érezte, hogy a bekapcsolódáshoz szükséges jó szándék és a tényleges beépülést fékező objektív társadalmi gyakorlat egymásnak fordul. A kisebbségi válsághangulat tehát a kiút tudatában is tovább élt. E bonyolult helyzetet tükrözte Tavasz, analógiákat keresve Spenglerrel.

„A válság filozófiájának” nevezhető Tavasz-felfogás első, már sokoldalúan kiépített formája 1923-ból való.¹ A könyv alcíme — *Kritikai útmutató* — jelzi, hogy itt bizonyos irányú gondolatvezetés megalapozására törekedett. Egyébként ezt az írását a maga számára is útmutatónak szánta, a kor válságjelenségeit számos más közleményében ennek szellemében mutatta be.

E könyvében pontosan meghatározza a válsághelyzetet: „történelmi válság alatt a szellemi élet fejlődésének ama veszedelmes fordulóját értjük, amelyek új etapokat vezetnek be s amelyek ennélfogva a kultúránk eddigi eredményeit teszik kérdésessé, illetőleg a kultúránk mindenkori eredményeit a lét vagy nemlét kérdése elé állítják.” (2.) Ebből kivethető, hogy az alig hat évvel azelőtt papírra vetett elképzelése, mely szerint „az emberiség életében életének semminemű alkotása el nem vész, minden fennmarad”², átalakult, az új helyzetben már látta a nihilista megsemmisítés veszélyét. Az alig néhány évvel előbbi optimista művelődéstörténeti lelkesedése lanyhult, a kontinuitás és diszkontinuitás a maga ellentmondásosságában mutatkozik meg előtte. S mi tagadás, az egyenesvonalúságba vetett alaptalan hitnél jóval rokonszenvesebb a mostani tépelődő viszonyulásmódja, s ami a legfontosabb: ez az álláspont jobban felszínre hozza az egyetemes gondolkodástörténet akkori tényleges dilemmáját. Így jól érzékeltette, hogy az európai kultúrát ebben az időben a nagyfokú differenciálódás jellemzi, s ezen belül egyes szellemi irányzatok a kizárólagosság igényével lépnek föl. A folytonosság megszakítását célzó ilyen próbálkozás valós fenyegetés volt, s amikor Tavasz erre az abszolutizálás bűnét olvasta rá — jogosan járt el. Jó megérzés az is, hogy a szellem sokfélesége megköveteli a szintézist — tehát a kultúrát meg kell menteni a teljes széteséstől —, de azt a kételyt is egyetértséssel fogadhatjuk, hogy az ilyen összegezési kísérletek akkor aligha hozhattak teljes sikert.

Tavasz nem elégedett meg az általános történelemfilozófiai elvek mérlegelésével. A nyugati szellemi válságot boncolgató spengleri írásokból kiemelte a tényeket, s ezeket — néha a filozófiai perspektívák módosításával — összevetette a kisebbségi magyar művelődés valóságával. Eppen ezért a tényregisztráló Spengler gyakran többet mondott neki, mint a válságfilozófus. Az erdélyi gondolkodó helyesbítései is leginkább a spengleri *bölcséleti* értékelésre, s nem annyira a következtetések levonására szolgáló valós *jelenségekre* vonatkoztak. Áll ez különösképpen a spengleri végkövetkeztetésre, a nyugati kultúra szükségképpeni pusztulására utaló kiáltalanságoszmére, amelyet a *Der Untergang des Abendlandes* szerzője fennen hirdetett. Tavaszynál ugyanis különvált két dolog: egyfelől a nyugati művelődésben eluralkodó dekadencia ténye, másfelől annak meghirdetése, hogy ezt nem lehet új indításokkal meghaladni.

Jól összegezi Tavasz álláspontját a következő mondat: „Mi egyáltalán nem osztjuk Spengler rosszraértékelő megítélését a nyugateurópai kultúra jövőjét és közelgő alkonyulatát illetőleg, de azt valljuk, az ő szelleme szerint, hogy miután dekadenciába jutott, új indításokra és megtermékenyülésre van szükség.”³ Ennek alapján szemmel lehet kísérni: a hanyatlás, a válság milyen *tényeit* fogadja el a valóságoknak, illetve milyen *bölcséleti értékelésekkel* ért egyet vagy sem, hiszen ennek megfelelően lehet a legjobban érzékelnünk az itt élő kisebbség kultúrájára kifejtett Spengler-hatást.

Tavasz asszimilálta azt a spengleri meggyőződést, hogy a kultúra áthelyezése a civilizációba lehetőségyszerűen magában rejti a szellem elsorvadását, s ennek tipikus megnyilvánulása az „világvárosi élet”, amikor is elszellemtelenednek az emberek, elidegenednek egymástól, bezárkóznak egyedi létükbe. Egyetértés mutatkozik meg a nyugat-európai kultúra fausti jellegének megítélésében, ami azt jelenti, hogy ebben a művelődésben tényszerűen kimutatható az „örökbecsű” fogalmának elér-

tétkelenedése, a természetlen kételkedés, a vajdó, de semmit sem szülő nyughatatlanság, a nihilizmus. Egyszóval: „A nyugateurópai kultúra a világvárosok megkövesedett, a »vidék«-től elszakadt, tehát a háttér és talaj nélküli civilizáció sekélyes állapotába jutott.”⁴ — állítja Tavaszy a tényeket lajstromozó Spenglerrel egyetértésben.

Nem kevésbé érdekes a spengleri *társadalombölcselettel* szembesülő Tavaszy-nak a véleménye sem. Szemléletes, akárcsak felsorolni is, milyen pontokon jelentkezett a taszitóerő az alkonyteóriával szemben. A pesszimista német bölcslőnél a kor válságának egyik tünete az, hogy, úgymond, lezárult a rendszeres filozófia kora, s átvette helyét a szkepticizmus. Tavaszy viszont továbbra is bizott a bölcselet rendszerezőképességében (ez áttételesen kihatott nemzetiségteoretikusai minőségére: a kisebbségi élet szellemi válságának egyik tünetét abban látta, hogy nem rendelkezik átfogó világnézetként működő rendszerezett filozófiával); Spengler lényegében megtagadta a fejlődést, a *levés és kifejlés* fogalmaival dolgozott, mivel a fejlődés szerinte csak az egységként létező jelenségre érvényes, márpedig ez az egység nem jellemzi a kultúrát — Tavaszy ezzel szemben továbbra is hitt a művelődés fejlődésében, az ő szemében a Spengler feltárta tények a kultúra heterogénne válására nézve igazak ugyan, de nem zárják ki a szintézis felé mutató evolúciót (a nemzetiségi léthelyzetre nézve ez optimista lehetőséget csillantott föl: a válság során a kohéziós erejét elvesztő nemzetiségi művelődést sem jellemezheti a megtorpanás, itt is reális lehetőség a felfelé ivelés). Spengler fejlődésszerűségének egyik alapmotívuma az volt, hogy a gondolkodásban azért nincs haladás, mert ismételten csak a kérdések megoldhatatlanságát állapíthatjuk meg — Tavaszy-nál a bölcseletnek fontos funkciója a kérdések feltevése, de a rákérdezéssel nem merül ki a filozófia szerepe, *meg kell s meg lehet* válaszolni őket (ez a kisebbségi szellemi életben aktivizáló erőként működött, azt a szkepticus nézetet, mely szerint a bölcselet legfeljebb a dilemmák *jelzéséig* juthat, behelyettesítette a saját, nehez körülmények között élő népcsoportja létproblémáinak *megválaszolására* irányuló igyekezettel). A spengleri felfogás a sorsszerűség eszméjében csúcsosodik ki, a német kultúrtilozófus szerint ez a fátum azért hat, mert minden, ami végbemegy, a kiszámíthatatlan véletlennek alárendelve történik — Tavaszy megérezte a spengleri determinizmuselmélet ellentmondását, azt, hogy a véletlenszerű felfokozásával nem lehet a mostani kultúrát a régebbi kultúrák analógiájára szigorúan meghatározott sorssal felruházni. Ez a gondolat is áttevődött a nemzeti kisebbségi létre: Tavaszy a maga módján, teológiai megfontolásokból, nyilván a predestináció híve volt, s mint ilyen végső fokon a mindenképpen-bekövetkezés gondolatkörében mozgott, de filozófusként az isteni eleve elrendelés dogmáját jól össze tudta egyeztetni a tudatos sorsalakítás — ez alkalommal nem teológiai, hanem kisebbség-társadalombölcseleti — tézisével.⁵

A Spengler-féle felfogás szerint a kultúra elsődlegesen ontológiai tény, tehát főleg objektívizálódott formában létezik, s ezért van kitéve a romboló kihatásoknak — Tavaszy ezzel szemben azt hangoztatta, hogy a kultúra *alkotó folyamat*, vagyis a művelődés *szubjektumához* kötött axiológiai aktus (ez kivétült a kisebbségi kultúra ápolására: igyekezett tudatosítani, hogy a kultúrán kívüli tényezők lehetnek ugyan művelődést megfojtó vad erők, de a szellemi javak életben tartása végső fokon mégis az *alanytól* függ, attól, hogy mennyire sikerül, még a legmoshatóbb feltételek között is, kinevelnünk azokat az alkotókat, akik gazdagítani tudják szellemünket). Spengler szigorúan elkülönítette egymástól a természetet és a történelmet, ez elsősorban gnoszeológiai megkülönböztetés volt, ugyanis nála a természetet *meg lehet ismerni*, a társadalmat viszont nem, ez utóbbiba csak az *intuitív átélés* nyújt betekintést, a történelmi *megismerés* helyett legfeljebb *történelemszemlélet*ről beszélhetünk — Tavaszy nem tesz ugyan egyenlőségi jelet a transzcendentális *megismerés* és az intuitív *megérzés* közé, de sohasem zárja ki a társadalom *megismerésének* lehetőségét (ez megint visszhangzott a kisebbségi társadalmi életben, gondolkodónk nem spengleri módra szorgalmazta a nemzetiségi tudat egyik fontos velejáráját, a történelemvizsgálatot, Spenglert követve ugyanis elegendő lett volna a történelmi tényekkel kapcsolatos *élmények* megidézése, Tavaszy-nál viszont a múlt történelmi eseményeinek *megismerése* is *szerves* része a kisebbségi művelődésnek).

Ami most már a Spengler-féle kultúrteóriával való azonosulást illeti, filozófusunk e tekintetben is követhetett: az elfogadott gondolatokat is a kisebbségi élet-szemlélet szemszögéből akarta gyümölcsöztetni. Az eredmény hasznosnak is, kétesnek is bizonyult. Egy alapvető spengleri eszme talált egyértelmű megértésre benne: az, hogy a kultúra *helyhez kötött*, ha úgy tetszik, „*vidéki*“ abban az értelemben, hogy „a kultúrák arculatát (fizionómiáját) a vidék adja meg, amelyhez minden kultúra úgy hozzá van kötve, mint a növény a talajához”⁶. Volt ebben a

helyhez kötésben ésszerűség (ha eltekintünk a főnagyítás lehetőségétől, ami a művelődésnek *kultúrákra* történő széteséséhez, az egyetemesnek elikkasztásához vezetett). Ez a pozitív tényező: a művelődés helyhez kapcsolt *sajátosságainak* felismerése. Mondanunk sem kell, hogy ez a kisebbségi szellemi kincsek megbecsülése szempontjából egyáltalán nem volt elhanyagolható. Igen ám, csak hogy a spengleri „vidékiség”-nek volt egy vezérmotívuma: a nagyváros és a leszűkített értelemben vett vidék közötti különbségtétel annak alapján, hogy a világvárosok kultúrájára rátelepszik a züllesztő környezet ballasztja, ezzel szemben a vidék (elsősorban a falu értelmében) mentesül ezektől a káros befolyásoktól. Tavaszra hatott ez a spengleri sugallat, s a falu felé fordulásába számos misztikus elemet kevert. A spengleri elgondolás, miszerint a világváros „elszakad a kozmikus léttől”, s emiatt „öli a kultúrát”, később Tavaszynál — Imre Lajossal egyetértésben — a kozmikus létezéssel azonosuló falu bizonyos fokú misztifikált-idealizált szemléletébe torkollott.

Van azonban a vidékhez (mint nagyobb tájegységhez) kapcsolódó kultúra spengleri jellemzésében egy építő meditációkra serkentő indítók. Hazai bölcselelnk szemében a helyhez kötöttség nem azonos a „röghöz kötöttséggel”, feltételezi a művelődési értékek cseréjét. Nála a vidékhez kötődés nem zárja ki az egyetemesebb egységbe tartozást, az ozmózt az adott nagyobb struktúra részeként működő művelődés és más vidékek kultúrája között. Ennek közvetlen kihatása a hazai kisebbségi művelődésre egészen kézenfekvő. Tavasz beállításában a romániai magyar kisebbség kultúrája egy és ugyanazon időben szerves része a nyugat-európai kultúrának — ezt a minőségét nem befolyásolja az új államszervezet kialakulása —, de ugyanakkor folytatása az egyetemes népi és nemzeti magyar kultúrának. Sajátos vidékhez kötött volta miatt különleges hivatása van: közvetíteni, mégpedig Kelet és Nyugat felé egyaránt, megelni a találkozási pontokat és az egymást befolyásolás felületeit a román művelődéssel.

Íme tehát egy mélységesen pesszimista művelődésdoktrina kritikai fogadtatása miként serkenthetett egy szűk vidékhez kötött, elnyomott kultúrát. A spengleri ösztönzés, illetve a vele szemben támasztott ellenérzés alkalmassá vált arra, hogy Tavasz az erdélyi magyar művelődésen belül megpróbálja kijelölni a válsággócokat. A kultúra helyhez kötöttségének a képzetét tovább vive, eljutott a kisebbségivé vált művelődés elbizonytalanodását igazoló egyes jelenségek bemutatásához (sokkal kevésbé azonban a bajok valóságos orvoslásához). Mivel a specifikumot a mi tájainkhoz kapcsolta, a válságjelenségeket abból vezette le, hogy kultúránk ennek a „rárótt” különleges hivatásnak a megváltozott körülmények között nem tud eleget tenni. Becsületére legyen mondva: azt a bizonyos sajátosságot nem kizárólag *nemzetiségi* specifikumnak fogta föl, hanem — a különböző népek erdélyi együttlétezésének *közös történetéből* és az őket ért azonos *művelődési hatásokból* kiindulva — amolyan *össz-erdélyi*, az itt élő különböző nemzetiségűekben rokon különlegességet keresett.

Nem nehéz felismerni ebben a transzilvanizmusnak azt a változatát, amely a nemzetiségi elzárkózással szembeállítja az itt lakó népek szellemi harmóniáját, nem elszigetel, hanem kettős értelemben kapcsolatot teremt: egyrészt nyit a többi itt élő nép kultúrája felé, másrészt a saját magát sem tekintni önmagába zártnak, hanem az egyetemes magyar kultúra részének érzi.⁷

Gondolkodónk felismerte az egyetemes magyar művelődéshez történő kötődés egyik buktatóját: az országhatárokat nem ismerő művelődési együvértartozás-tudat könnyen renyhességgé válhat, azt az érzést keltheti, mintha a kulturális feladatokat amúgy is elvégeznék helyettünk mások, s saját államukban élők, s nekünk csak ehhez kellene igazodnunk. Ez a válságba sodró veszély tényleges lehetőség volt a húszas években. Tavasz jól megfigyelte, hogy az itt élő németeknél ez már nem is annyira lehetőség, hanem valóság. Ennek kapcsán arra, a kihatásaiban később megrázkódtatásokhoz vezető jelenségre figyelmeztetett, hogy az erdélyi németek példásan megszervezik ugyan politikai, gazdasági életüket, de a művelődésben hajlamosak a birodalmi németek után igazodni. Tavasz hangsúlyozta: a kulturális valahova tartozás nem mentesít az alól, hogy eleget tegyünk a csak általunk elvégezhető feladatainknak. Aforizmatömörséggel: „a mi magyar kultúránk nem lehet más, csak *erdélyi* magyar kultúra.”⁸ A kiemelés a maga módján transzilvanista mentalitású Tavasztyól származik, aki nem feledkezett meg az aláhúzott szó jelzői minőségéről.

A társadalombölcselet szólalt meg benne akkor, amikor a művelődési válság veszélyét egy szemléletes ellentmondás meglétében is felfedezte. Szerinte annak a bizonyos „erdélyi léleknek” van egy jeles tulajdonsága: befogadóképessége, s emiatt mind összetételében, mind pedig „saját maga-magát érvényesítő” (Tavasz) funkciója révén rendkívül telített. Másfelől azonban e gazdagság gyarapításában és kinyilvánításában a külső tényezők akadályozzák. Így alakul ki aztán a lehetőség

és valóság ellentéte, az erdélyi lelkeknek „folytonosan érezniök kellett és érezniök kell, hogy a rendkívüli gazdagság jórésztben csak lehetőség, de nem aktuális valóság”⁹.

Jó starthelyzet volt ez ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket lehessen levonni belőle. A spengleri kultúra—civilizáció korreláció alapján — a civilizáció kultúráit elsekélyesítő vagy egyenesen megfojtó jellegű hirdető válságteóriával összhangban — a kultúra művelését részesítette előnyben, s ezt a nemzeti kisebbség sorshelyzetében egyenesen a fennmaradás fő feltételének tartotta. „Egy nemzet legmagasabbrendű önfenntartása megy végbe az ő kultúrájában” — hirdette.¹⁰ Ilyen léptéket alkalmazva, a sajátos nemzetiségi művelődés fölkarolása, illetve az ezt akadályozó társadalmi gátak között feszülő ellentmondás feloldása (vagy legalább enyhítése) távlatilag nemcsak a kritikus helyzetből való kijutásnak, de egyáltalán a túlélésnek vált szükségképpeni előfeltételévé. Mivel a civilizációban felhalmozódott, a kultúrára nézve veszélyt hordozó tényezők elhárítása egy kisebbségi nemzetiségi közösségnek nem lehetett feladata — hiszen ez a spengleri ábrázolásban is világméretű probléma —, a fő figyelmet a művelődést fenyegető másik tényező, a társadalmi viszonyok felé kellett fordítani. Innen aztán egyesek út vezet e konfliktus feloldását vagy inkább csak tompítását célzó feladatok felé. Ilyenformán a válságfilozófiát közvetlen hid kötötte össze az akcióprogrammal, a Romániában élő magyar kisebbség önkonzerválásért folytatott harccal. Az iskolapolitikát érintő, a nemzetiségi nyelven folyó oktatás kereteit szűkítő intézkedések elleni fellépés ekképpen egy társadalombölcseleti megfontolás konkretizálása volt, akárcsak a békeszerződésben feltüntetett kötelezettségek betartásának szorgalmazása, vagy az egyik tanulmányának a címében megfogalmazott követelmény: *A szellemi szabadság tisztelete a kultúrpolitikában.*

A kör sugara nőtt, Tavaszó odáig jutott, hogy a konkrét romániai társadalmi szerkezetben felismerhető jelenségeket a tőkés társadalom általános vonásainak egyedi megmutatkozásaként kezelje, s így végül is a válsághelyzet egyik fő determinánsát magában a polgári berendezkedésben keresse. Nem túlzás állítani: Tavaszó elérkezett a kapitalizmusellenességhez, anélkül azonban, hogy a helyzet meghaladásának lehetőségét látta volna. Sőt a reális társadalmi megoldást hozó folyamatot — a szocializmusért folytatott harcot — ugyanúgy elítélte, mint azt a jelenséget, amely ellen maga is harcot hirdetett. Felemás felfogása a magántulajdon védelmének alapján álló kapitalizmus ellenzójének álláspontra.

A szellemi válságot kapcsolatba hozta a tőkés társadalom elidegenítő—elembertelenítő következményeivel. A spengleri nyomok itt felemás eredményhez vezettek: egyrészt sikerült felismernie a kapitalizmus egyént, egyéniséget, szellemet bénító számos jelenségét, másrészt nem sikerült megértenie a mögöttük munkálkodó igazi okokat. Gondolkodóink jól látta, hogy a termelés gépesítésével „gépiessé vált a munkás lelke és élete”, a dolgozó nem látja saját munkáját tárgyiasulni, nem okoz neki lelki örömet a munka — ez volna a leírt *jelemég*. Ami azonban annak meghatározottságát illeti, itt már a spengleri szellem uralkodik: a civilizáció — vagyis a művelődés eredményeinek objektívalódása, akár a gépekben is — általános okként lesz a lelki élet elsatnyulását determináló tényező. Most már nem a társadalmi viszonyok, hanem valamilyen általános tendencia kerül a bűnök lajstromára: a termelés differenciálódása, a részműveleteket végző gépek alkalmazása és így tovább.

Ugyancsak általában a gépesített ipart marasztalja el amiatt, hogy meghatározza (ez a determináltság—sík) a munkások otthontalanságát, eltünteti a kézműipar idején honos családiaságot, bérkaszárnnyává vagy egyenesen börtönné alakítja a munkahelyet, s ez áttevődik az ipari munkások lelki életére, békétlenséget, elégedetlenséget szít, válságba sodor (ez a jól megelevenített jelenség szint). És így tovább, a jelenség és a meghatározó okok leírásában az értékkülönbségek szemmel láthatók — az előbbi javára.

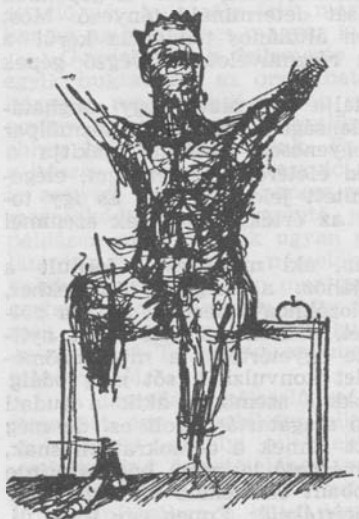
Azt a gondolkodót tiszteljük tehát Tavaszóban, aki megértéssel fordult a szellemi válság szubjektumainak bizonyos csoportjához: a dolgozó tömegekhez. (Azért hangsúlyozzuk, hogy bizonyos szubjektív „hordozókhoz”, mert jól látta a polgári gondolkodásba betörő egyes áramlatok veszélyét, s ezek szóvivői iránt nyilván nem fejezte ki rokonszenvét.) Tavaszó érezte egyetértését a munkástömegekkel, hiszen ezek éltek át leginkább a szellemi élet konvulzióit, sőt még odáig is eljutott, hogy jogosnak tartotta a fellépést azokkal szemben, akik a tudati élet elnyomorításáért felelnek. A térden állva lázadó magatartása volt ez, de még így is lázadás maradt, kiállítás az elnyomottak mellett. Ennek a demokratizmusnak, mi több, szolidaritásnak a jelentősége a folytatáson mérhető le, azon, hogy szerinte a kisebbségi létforma kialakulásának kezdetén kirobbant önértékelő válságtünetek eloszlásának egyedüli módja: a népre támaszkodó *átértékelés*. Eppen egy ilyen új,

nem arisztokratikus, hanem a nemzeti kisebbségek tömegei számára funkcionális bölcséleti világnézet meghonosításán fáradozott a harmincas években, maga mögött hagyva most már a spengleri inspirációt.

Íme az egyetemes gondolkodás történetének európai mértékrendű egyik eszméáramlata — a Toynbee-ben és másokban napjainkig tovább élő, Spengler-féle történelemszemlélet — mily módon csapódott le a hozzáértő, de ugyanakkor bizonytalanlankodó közvetítéssel a nemzetiségi tudatban. S ha mintapéldának tartjuk ezt a Spengler—Tavaszy viszonyt, biztos állíthatjuk: ehhez hasonló közvetítéseket bőven találunk hazai gondolkodástörténetünkben, s e néha furcsa relációk további kutatásával árnyaltabbá tudjuk tenni nemzetiségi eszmevilágunk alakulásának értékelését.

JEGYZETEK

1. Tavasz Sándor: *A jelenkor szellemi válsága*. Kvár, 1923.
2. Tavasz Sándor: *Az emberiség életének filozófiája*. Bp., 1917. 5.
3. Tavasz Sándor: *Az erdélyi magyar kultúra kérdése a Spengler filozófiáján át nézve*. In: *Világnézeti kérdések*. Torda, 1925. 133.
4. *I. m.* 131.
5. Ez jogosítja föl e sorok íróját arra, hogy fenntartsa Tavaszynak nem filozófiai, hanem izig-vérig teológiai eleveelrendelés-tanával szemben kifejtett bírálatát (*A predesztináció*. Buk., 1978), de ugyanakkor elismerje a filozófusként hirdetett sorsformálás-eszme pozitívumait.
6. Tavasz Sándor: *A nyugateurópai kultúra sorsa Spengler filozófiájának tükrében*. In: *Világnézeti kérdések*, 120.
7. A „nyitást“ így jellemzi: „Az erdélyi magyar kultúrának kapcsolatot kell keresni a román népi és balkáni népi és nemzeti kultúrákkal s az azokban levő sajátos értékek felismerésében, a nyugateurópai kultúra érdekében és számára, elől kell járnia.“ (*Világnézeti kérdések*, 133.)
8. Tavasz Sándor: *Az erdélyi magyar protestáns kultúra kibontakozása és eszménye*. In: *Világnézeti kérdések*, 140.
9. Tavasz Sándor: *Az erdélyi magyar szellemiség*. In: *Világnézeti kérdések*, 129.
10. Tavasz Sándor: *A kultúra lelke*. In: *Világnézeti kérdések*, 61.

Domokos Péter rajza

A szellem tükrében

KEZESSÉG

Öt esztendő telt el Constantin Ţoiu nagy művészi átütőerejű regénye, a *Vadszólólugas* megjelenése óta. Ţoiu nem termékeny író, ami persze mellékes mozzanat volna, ha nem érzékelnők minden sorában a különleges műgondot, építkezésében a bonyolult struktúrák csiszoltságát, regényalakjai tudatvilágának mélyrétegekig menő hitelességét, a sokszoros áttűnéseket az előtér és a háttér között, melyek révén a tárgyszerű képsorok jelképerdejűvé válnak. A *Vadszólólugas* a végtelen beszélgetések, viták, eszmecserék regénye, Ţoiu alakjai, értelmiségiek lévén, hangosan gondolkodó lények, de az írónak gondja van arra, hogy ezek a szövegek — valóságos kis esszék — ne váljanak könyvzivűvé, hogy fölforrósítsa őket az élőbeszéd lüktetésével, de egyben meghagyja elvontságukból fakadó szövevényességüket, és érzékeltesse azt a partatlan folyamszerűséget, amely az intenzíven gondolkodó emberekre oly jellemző. Vagy megfűszerezze őket a csevegés — majdnem azt írtam: társalkodás — sokszínű fordulataival, humorával. A kritika nem tévedett, amikor a *Vadszólólugas*ról írván Thomas Mann-t emlegette. Valóban, a *Varázshegy* intellektuális fűtöttségének hangulata jellemző Ţoiu regényére, persze nem mint után-érzés, hanem mint modell, regényteremtési lehetőség.

A *Vadszólólugas* az ötvenes éveinket újraelemző kortárs román regényirodalom egyik úttörő, termékeny fordulatot jelző műve. Az értelmiségi környezet, a főhős értelmiségi mivolta nem szűkíti le a korszak jellegzetes ellentmondásait egy sajátos társadalmi réteg belterjes világára. A regény nagy erénye, hogy egész megmódolásával érzékletessé teszi azt a történelmileg bizonyossá vált következtetést, miszerint a társadalmi lét végzetes ellentmondásai, torzulatai nem haladhatók meg torzult eszmék és az azokból háramló torz ethosz révén. Ţoiu kitűnően ért ahhoz, hogy a mindennapi élet szürkének tetsző eseményeit oly módon peregetse, hogy azok „vágásai“ magától értetődően áttűnjenek az életképeket sosem illusztráló, de azok szubsztanciáját fölszívó tekervényes vagy csattanós beszélgetésekbe, eszmecserékbe, vitázó szóváltásokba. A létszerű nála mindig eszmék alakját ölti, de ez a gondolatiság mindig visszacsatolódik a létszerűségekbe, minthogy az eszmék világa maga is sajátos létszerűség. Ţoiu beszélgető hősei valójában értelmezve mesélnek önmagukról és adott világukról, olyannyira, hogy a cselekmény, a történések zilált vonalú folyamata is ezekből a beszélgetésekből rajzolódik ki. A cselekmény pedig lényegében annyiból áll éppen, amennyit és ahogyan a beszélgetők expli cített, önmaguk és társaik számára világosan megfogalmazva érthetővé változtatnak, kimondanak. A kimondás szelíd vagy szenvedélyes kényszere az öniszere, nagy kalandjára vállalkozó ember szabadságaként nyer ábrázolást Ţoiunál.

Illyen értelemben most megjelent új könyve, az *Insofitorul* (A kíséző) öt évvel ezelőtti regényének folytatása. Egyébiránt nem az ötvenes évek, hanem a hetvenes évek vége felé járunk, és a színhely is jórészt megváltozott, néhány fejezet kivételével falun vagyunk. Az alakok többsége azonban ismét értelmiségi, csak-hogy közöttük most már föltűnnek a mutációk során alakuló újabb típusok is, úgynevezett mezőgazdasági értelmiségiek, a nagyüzemesített mezőgazdaság mérnökei, ügyintéző tisztviselői, közigazdászok, társadalmilag megnövekedett szerepű és hatáskörű pedagógusok. A regény agronómus főalakja az Akadémia tagja, aki nemcsak kutatásaival foglalkozik, de vállalja egy állami gazdaság főagronómusának minden ügyes-bajos dolgát. Ide csöppen be egy műkedvelő együttessel az utolsó éves egyetemi hallgató (meteorológus), akit a magányosan élő tudós némi rábeszéléssel ott tart magánál néhány napig. Egy éjszakai viharban beállítanak az öreg mezőgazdász barátai, akik a tengerről jövet nem mernek kocsijukkal továbbhajtani a zegernyeges felhőszakadás miatt. És megkezdődik a beszélgetés...

Egy különnek mondható cselekményszál vezet ehhez a pompás szimpoziumhoz. Tudósunk — becenevén Mega — ugyanis egy az étkezde konyháján dolgozó, meg-erőszakolt lány ügyében a maga számlájára keresi meg a bűnöst, és önhatalmúlag rója ki rá a büntetést. Mindennek tanúja a fiatal meteorológus is, aki talán éppen azért marad ott vendégségben, mert lenyűgözi ennek az öreg embernek a mind-ent vállaló erkölcsi ereje. E történet mögött egy másik húzódik meg, látszatra

szabványos házasságtörés, melynek következményei már fiatalemberünket is belekeverik a dolgok további fejleményeibe. Mindez azonban élményként jelentéktelen ahhoz képest, hogy tanúja lehet annak a hosszú éjszakai beszélgetésnek, amelynek rituáléja szerint minden részt vevő barátnak el kell mondania egy-egy jellegzetes történetet. Az újrarahallott sztorikhoz azonban rögtönzött értelmezések, eszmetársítások fűződnek, s végül óhatatlanul nézetek ütközésére kerül sor. Jellemek ütközésére is. A fölszabadult és pajkosan barátságos hangulat ellenére ezek az ütközések különleges erővel pergetik előtérbe a szétválasztó mozzanatokot. Makacsul beidegződött előítéletek, cinizmus, formalizmus, alakoskodás, karrierizmus, jól fűsült maradiság, hatalmi mámor ölt szellemtestet a történetekben és értelmezésekben, hogy azután ismét magára öltse a baráti, a játékszabályok szerinti csevegés konvencióit. A házigazdának egy tanítványáról és munkatársáról kell beszélnie, aki éppen Amerikában jár tanulmányúton. E nyomába lépő fiatalember tengerentúli kalandjai — mint regény a regényben, mint központi fejezet egy új Dekameronban — alighanem válasz is mindarra, ami elhangzott, elmondott, s ami mögött közvetlen mindennapjainkban észlelhető magatartások, viselkedések érzékelhetők. Az öreg tudós és fiatal tanítványa a megküzdött, mindennel számoló, a valóságot józanul és szépítés nélkül fölmérő alkotómunka szenvedélye révén kerül szembe egy ellentett magatartással. Toiu nyilván nem a fekete-fehér sarkításának technikájával él. Sőt, állandóan keveri a legszélsőségesebb árnyalatokat is, mert nem valami eszményt szembesít a valósággal. A kimondottság nála korántsem azt jelenti, hogy nyilvánvalóságokat vagy óhajtott nyilvánvalóságok káprázatait állítja egymással szembe. Egy sajátos és meghatározott fáziseltolódottság alaphelyzetéből kiindulva, a történetek és a ráindázó értelmezések mindig erre az alaphelyzetre utalnak vissza az ellentett magatartás-alakzatok természetességével. Ezt szolgálják a mai román köznyelv argotikus fordulatai, jellegzetes műszavai, a mindennapjainkat visszhangzó tréfák, bemondások is.

A regény központi alakja minden moralizálástól mentes külön, akinek szenvedélye a dolgok gondolati felmérése (és Toiu ugyancsak ért ahhoz, hogy gondolatokat ábrázoljon), de egyben a cselekvés, a beavatkozás, a beleszólás megszállottja. Mesélőkedvét a leplezetlenül mohó kíváncsiság is táplálja, imádja a pletykát, és kajánul terjeszti, azzal a nem titkolt céllal, hogy a közvetlen világában élő emberek sorsán változtasson. Afféle alkotó intrikus, aki néha nevetésgesen melléfog, de vállalja tévedéseit, fölénye ugyanis abból a felismerésből fakad, hogy az emberközi viszonyok torzulatai elfogadhatatlanok számára. Ez a bogaras kisöreg csakis úgy tud élni, mint aki mindent tud, de nyilván nem képes mindent meggyőződése szerint megoldani a maga világában. Esendősége tudatában sztoikus humorral vonja meg cselekvési lehetőségeinek határvonalait, de állandóan áthája őket, ha látja: kockázatai kudarcba fulladnak. A kísértésnek mégsem tud ellenállni. Minthogy a regényben lényegében minden körülötte összpontosul, az ő tudatában szűrődik elrendező gondolat: nyilvánvaló, hogy semmi sem merevülhet szentenciává. E tudatvilág egyébként is állandóan keresi a szembesítést a másokkal, és ebben a konfrontációban ismeri föl tévedéseit, következtetéseinek viszonylagos, mindig javításra szoruló jellegét.

Egyszóval nem egy moralizáló ítélőszék előtt vagyunk, hanem a dolgok természetük szerint alakuló forgatagában, csak éppen e forgatagnak sokfelé szögbe visszautkrözött, gondolatilag koncentrált képét kapjuk. Először a hosszú éjszakai beszélgetés, másodsor egy bukaresti találkozás alkalm szerű helyzetében. És több ízben is, amidőn Mega kifoghatatlan történeteit meséli fiatal vendégének. Kár azonban, hogy Toiu ez egyszer szabványosan regényes fordulatok egész sorával szükségtelenül hűtlen a maga regénytípusához. Egyik hősét havasi hóvihar, az öreg tudóst pedig a földrengés öli meg. Amerikában járó fiatal agronómuska végignézi egy öngyilkos szekta tömeges harakirijét. Ezek a fordulatok funkciótlanak. Indokolatlan, túlságosan is durva csomók és szálak a finom szövetben.

A Bárágon nyári izzása, az új lakosaitól zsúfolt utcájú Bukarest, lakások tárgyi világa és hangulata, és persze, a beszélgetők meg a beszélgetések bősége sen kárpótolnak a látványos regényességek rövidzárlataiért. Elgondolkozhatóan szép magyarázatot kap a regény végén a sokáig homályban hagyott cím: jó ideig nem értjük, miféle kísérőről van szó. A bukaresti beszélgetéskor derül ki, hogy cselekedeteinket, történéseinket megőrzi valamiként az egyetemes emberi emlékezet, s annak szelleme kísér végig mindannyiunkat életünk végéig. Talán ezért mesélnék és mondanak el oly sok mindent Toiu hősei, hogy hallhatóvá tegyék a mindent megőrző, egész életünket végigkísérő igazság szelleme számára mindazt, ami történik velünk, amit gondolunk és érzünk. E kísérő szellemnek mondja tollba az író a maga és embertársai történetét. Úgy is tettem le a könyvet, mint az egyetemes emlékezet színe előtt elmondott tanúvallomás művészi jegyzőkönyvét.

Megkésett távirat Molter Károlynak

Adósságunkat akartam bejelenteni — ám a címzett, fájdalom, időközben el-távozott. Igaz, a törlesztésre, elég sokáig várt (91 évet!), s hogy nem volt tovább türelme, ezért aligha tehetünk neki, szemrehányást. Magunknak annál inkább. Né-hány éve ugyan már nem értek fel hozzá az elismerő újságcikkek, a születésnap-i köszöntések, talán a tisztelgő látogatások sem, de ezzel nem nyugtathatjuk lelki-ismeretünket. Főképp azért nem, mert valójában nem is Molter Károlynak volt szüksége rá, hogy beszéljenek róla (nem csupán anekdotákban!): a romániai ma-gyar iredalom, közéletünk szegényítette önmagát a hallgatással. Holott semmi sem volt idegenebb Moltertől, mint a hallgatás. S ahogy ő beszélt — cikkeiben, novel-lákban, regényben, drámában — a húszas, harmincas, negyvenes években, arra ma is érdemes figyelni. A kisvárosi (marosvásárhelyi) eseményekből s a hazai és világgkultúra hagyományaiból vagy újdonságaiból ugyanúgy a lényegre tudott kö-vetkeztetni, a humor bölcs fölényével, olykor viszont kifejezetten pátosszal. (Egyet-len példát, *Madách és Goga* című, 1935-ös írásából: „Hohó, a könyveknek megvan a saját sorsuk! S az egyesült Madách és Goga a színpad politikai szószerékén erő-sebb és tartósabb hatást lesz minden *Univerzuálnál* és *Tara Noastránál*. Ha nem is mindjárt, ha nem is buták és gonoszak fülében, de vannak a népek életében mind-unatlan világos percek, mikor önmaguk fölé emelkednek s elkezdnek a szűkös népi önimádás helyett népközi bölcsességgel rendelkezni sorsuk fölött.”)

Adósságunkat említettem, és közben saját adósságomra gondoltam. (Annak el-lenére, hogy Domokos Géza a vásárhelyi ravatalnál 1981. december 2-án mondott búcsúbeszédében a pályakezdő fiatalokat apostrofálta.) Az adósságtörlesztés ha-laszthatatlan voltára, ugyanis épp az elmúlt évben döbbsentem rá. Egy *Horizont*-könyv, a kiváló Gion-regény utószavához készülődve, szükségszerűen jutottam visz-sza a *Tibold Mártonhoz*, most fedezve fel igazán, hogy milyen fontos kezdet a mi tájaink Molternek ez a regényes önvallomása. Az európai gondolkodású és ran-gú, de a honi talajon biztosan álló szerkesztő, Kuncz Aladár örökségében tallózva, a kritikák és levelek ugyancsak Molterhez vezettek — aki Marosvásárhelyről fi-gyelte Európát. És nem csupán az *Erdélyi Helikon* érdekében. Aligha véletlen, hogy a *Korunk*-alapító Dienes László (egy harmadik európai) többek közt Mol-ter Károlyra akart támaszkodni a kolozsvári társadalomtudományi-művelődési fo-lyóirat elindításakor... (Gaál Gábor folytatni szerette volna ezt a kapcsolatot 1929-ben.) Ám Európának ebben a — sokszor nem alaptalanul vidékinek érzett — zugában Molter igenis tudta, hogy mit kell, mit érdemes „vallani és vállalni”. És ő, Molter volt az, aki a húszas évek végén úgy beszélt Kassákról a marosvá-sárhelyi munkásotthonban, hogy Marxot és Lenint emlegette, de korántsem doktri-nér módon: az osztályelnyomást s a nemzetiségi problémákat józanul kapcsolta össze.

Azon is érdemes tovább gondolkozni — akár ehhez az életraíró, eszmei moz-zanathoz kapcsolódva —, hogy valójában mit is jelentett Molter Károlynak a kis-város. Csupán mocsaras-hínáros állóvizet, amely lehúz, vagy mégis a tisztább leve-gőt, amelyben könnyebb megkülönböztetni az értéket, az embert?

Egy ilyen — ráadásul megkésett — (gyász)táviratba nem férnek be termé-szetesen a „korlátok”. Egyébként is az a véleményem, hogy túl sokáig korlátoztuk magunkat. A mából visszatekintve, mondjuk a „Vallani és vállalni” idejére, Molter jó alkotó éveire, ez már egyértelműen korlátoltágnak tűnik...

A szebb szóért

Evek óta figyelem, hogyan beszél a felnövő fiatal nemzedék, s ha most végre írásban próbálok megfogalmazni tapasztalataimat, nem valami, a korábbiaktól eltérő élmény váltotta ki belőlem, hanem a szülő elkeseredettsége, aki hiába próbálja saját sokkal jobb környezetében megváltoztatni gyermeke és annak baráti köre beszédkultúráját. De nemcsak egy család, egy iskola küszködik ilyen gondokkal; a beszédromlás széles körű, legfeljebb nagyon elzárt, nagyon kis falvak nagyon idős lakosai mentesek tőle, akiknek nyelvéből viszont épp legközkeletűbb civilizációs kifejezéseink hiányoznak, s akiknek a beszéde épp ezért nem lehet irányadó értékű. Próbáljunk tehát együtt gondolkodni, s ha lehet, tenni is valamit, mert anyanyelvi beszédkultúránk végső soron a legnemesebb értelemben vett közügy.

Tapasztalataim szerint beszédkultúránk hibái három sávban jelentkeznek: gondjaink vannak a szókincs, a mondatfűzés, a helyes ejtés területén, beszűkült élőbeszéd-használatunk, és nem állítunk normatív beszédmoddelt a felnövő nemzedék elé. Beszéljenek a tények. Póra Ferenc annak idején egy polgári iskola diákjaival íratva össze 1907-ben megjelent színonímaszótárának szövegeit. Néhány szavát vezérszökevényként kiemelve, hat-nyolcadikos gyerekekkel megpróbáltam összeállítani hasonló szövegeket. Harminc-negyven százalékos vérszegény eredményre voltak képesek csupán, pedig kísérleti alanyaim igényes iskola élosztályának jó tanítónőjétől, majd szépen beszélő, írásban és szóban egyaránt sokat követelő szaktanárától tanulták anyanyelvük normáit. Ugyanezt figyeltem meg élőbeszédünk szókészletének statisztikai elemzése során. Oldalnyi változatos, igényes szóhasználatú szöveget kellett többszöri elolvasás után saját szavaikkal elmondaniuk — s ennek során az irodalmi igényű szavak helyét jobbra szabványkifejezések, töltelék-szavak vették át; a szövegben előforduló mintegy száz szóból ötvenet ha tudtak természetesen használni élőbeszédben. Mondatfűzésükről jobb nem beszélni; ha az oxfordi beszédmódról szóló anekdotát valóságnak fogom fel — miszerint az oxfordi diák mondatserkezése annál jobb, minél több *aaa*, illetve *ööö* van benne —, akkor diákjaink tökéletes „oxfordi magyarsággal” beszélnek. Mondataikból hiányzik az állítmány, sokszor az alany, félmondatokban, mondatrészletekben próbálják kifejezni gondolataikat; egészséges, kerek mondatokat legfeljebb akkor fogalmaznak, amikor főmondatokban beszélnek. Végül a helyes ejtéssel kapcsolatban csak annyit, hogy hadarás, lepeggés, seppégés, kényeskedő hanglejtés, a hosszú hangok rövid ejtése, a hosszú és rövid hangok fordított ejtése egyaránt előfordul diákjaink beszédében.

Hasonló gondokkal nemcsak mi küzdünk. A román sajtó már mintegy fél évtizede jelezte ugyanezeket a gondokat a román élőbeszédben, Bárczi Géza pedig *Nyelvművelésünk* című remek könyvében tételesen is felvázolta aggályait. Szakemberek számára tehát megállapításaim korántsem újak. Épp ezért nem is térek ki a nyelvhasználatunkkal kapcsolatos „felnőttkori bűnökre”. Tény, hogy a felnőttek szókincsa sem bővebb a gyermekekénél, egyes vidékek tájnyelvében teljességgel ismeretlenek bizonyos huszadik századi fogalmakat jelölő magyar szavak. Gondoljunk csak a *zöldpaprika*, *paradicsompaprika*, *befőltésüveg*, *pótkocsi*, *személyi igazolvány*, *hajtási jogosítvány* köznyelvi megfelelőire: arra, hogy e kifejezések előtt értetlenül áll a Székelyföld egyik-másik kistájegységének beszélője, aki csak az „árdé”, „gogos”, „borkán”, „remorka”, „buletin”, „permisz” formákat ismeri; hogy a szakkifejezések, a mozgalmi nyelv stb. közkeletű szavai sokszor még sajtóinkban is eltorzítva jelennek meg stb. Az ifjúság zagyva beszédéért tehát első sorban mi, felnőttek vagyunk felelősek. A kisgyerekek igyekszik nevén nevezni a tárgyakat, a jelenségeket, de ha ezt az igényt beszédkörnyezete nem elégíti ki, nem táplálja tudatos módon, akkor szókészlete megállapodik a leggyakrabban használt szavak szintjén, s a finom árnyalatokat többé nem is próbálja megközelíteni. Akulturizálódás ez a javából. Másfelől észre kell vennünk, hogy a hagyományos családon túli közösségek felbomlása, az iparosodó társadalom életritmusa a gyereket hovatovább saját szűk kortársi közösségébe zárja: az óvoda, az iskola, a sportpálya, a szórakoztató intézmények diktálta — tehát nem felnőttek közvetítette tananyagtól megszabott — belső normák viszont korlátozott értékűek, mivel egy zárt csoport normái. Ha egy gyermekközösség nagy átlaga nyelviileg műveletlen rétegből kerül ki, az igényes nyelvhasználatú gyerekek kis csoportja előbb-utóbb feladni kényszerül saját normáit, mert ha nem, perifériára szorul társas kapcsolataiban. Hatéves kor után tehát az egyetlen igazán hatékony beszédkészség-alkotó tényező a szervezett oktatás lehet: az az iskola, amelynek pillanatnyilag az igényes tanár egyéni erőfeszítésein túl semmiféle eszköze nincs erre.

Felreértés ne essék, nem a tantervi előirányzatokra vagy a magyar nyelv- és irodalom szakos tanárok magányos erőfeszítéseire gondolok akkor, amikor iskoláink lehetőségeit latolgatom, bár rajtuk is múlik egy és más — például tanterv szerint is több beszédképzés-fejlesztő óra kellene, gyakrabban eshetne szó a „beszélni nehéz“ témakörrel, memoritert is többször kellene feladni s számon kérni a diákoktól, mert csak olvasással-írással nem lehet beszédképzést fejleszteni. Számon kérném magyar szakos tanárjelöltjeink képzésétől a beszédtechnika-tárgy hiányát, talán azon is gondolkodhatnánk, hogy „elírásbeliesített“ felvételi rendszerünk ellensúlyozására legalább egy beszédképzés-vizsgáló kizáró próbát kellene beiktatni a nyelv- és irodalom szakosok számára, kiszűrendő a súlyosabb beszédhibákkal küszködőket. Dadogó, selypegő, pöszén beszélő tanárnak éppúgy kevés keresnivalója van a nyelvi-irodalmi katedrán, mint testi hibásnak a sportoktatásban.

A nagy kérdések azonban nemcsak az anyanyelvet és irodalmat tanító tanárok kapcsán vetődnek fel, hanem az iskola egészének nyelvi szintjét illetően is. Tankönyveink fordítások — ezt az egységes iskolarendszer teszi szükségessé —, milyenségük azonban már rajtuk múlik; szolgai voltak, a nyelvi sablonok átvételéig terjedő igénytelenségük több mint meggondolkoztató. A szaktantárgyakat oktató tanárok anyanyelvi pallérozatlanágát nem mentheti az, hogy reál tárgyakat tanultak, vagy hogy szakmájukat nem anyanyelvükön tanulták. A múlt század közepéig-végéig értelmiségünk latinul, németül szerezte oklevelét, mégis Meliustól és Pázmánytól errefelé szónokok, írók, közírók, tudósok százai anyanyelvükön is tökéletesen szolgálták szűkebb szakmájuk terjesztésének ügyét. Vagy idézzek román példát? Victor Babeş magyar és német tanulmányok, magyar szak- és közírás után és mellett anyanyelvű előadóként, szak- és közíróként egyaránt tökéleteset alkotott. Bárcai Géza idézett könyvében írja: „Hiába oktat maga is jó példát mutatva a magyartanár helyes, izes magyarságra, világos, szabatos fogalmazásra, szép beszédre, ha más órákon a tanulók az ellenpéldák változatos sokaságával találkozhatnak; amit nekik a magyartanár súlyos hibának ró fel, azt más tanáraiknak a szájából a katedráról hallják. Az eredmény: zavar, bizonytalanság. A tanuló szemében a magyartanár magas mércéje, nyelvi igényessége könnyen okvetetlenkedésnek, komikus vaskalaposságnak látszik.“ Kérdés, hogy mit lehet tenni ez ellen. Véleményem szerint míg minden tanárjelölt számára nem tudjuk biztosítani az egyetemen — kártól, szaktól függetlenül — az egységes nyelvhelyességi-beszédgyakorlati órákat, bár a véglegesítő vizsgákon, a továbbképzéseken, a fokozatok megszerzésénél iktassunk be kötelező jelleggel ilyen vizsgát. Anyanyelvünk nem játék, kötelezettségeit vállalni kell.

Nyelvromlásunk harmadik nagy pázmáját, sajnos, épp az érvényes, hatékony ejtési normarendszer hiánya határozza meg. Írott beszédünket elvi szabályozás, a helyesírási szabályzat egységesíti. Az elhangzó szóra nincsenek kánonjaink; bizonyosság erre tévedásunk, rádióstúdióink műsora. Egy-egy nyelvművelő rovat beiktatása e műsorokba — kevés. Tisztelet a szép szó ellen nem vétőknek, de nincs sok olyan tévés, rádiós szerkesztőnk, akinek elhangzó szövege ne lenne tele írott újságjaink sajtónyelvi fordulataival, aki, ha rögtönöz, ép mondatokat fogalmazna. „Az utca emberét“ se lehet megszólaltatni bármikor, mert beszéde — ismét tisztelet a kivételeknek — nem alkalmas példának. Aránylag még színészeink beszélnek a legszebben, az utóbbi idők néhány sajtóvitája azonban arra enged következtetni, hogy a felnövekvő színésznemzedék beszéde körül sincs minden rendben. Ilyen körülmények között a leghatékonyabb tömegkommunikációs eszközök és nyilvános beszéd fórumok nemhogy meghatároznák a helyes ejtést, a szép beszéd normáit, hanem a „ki ahogy akar, úgy beszél“ példát szaporítják. Tudom, hogy szelet vetek, de megoldást erre is csak az hozhat, ha a magyar nyelvű hangos tömegkommunikációs eszközök munkatársait éppúgy beszédtechnikai képzésre kötelezzük, mint színészeinket, és szakvizsga igazolná, hogy nem műkedvelő, de bár jó iparoshoz illő szinten beszélnek a nyilvánosság előtt, ha már a szókincsük szintjét nem érik el. Élőbeszédünk ejtési normáit csakis hangos tömegkommunikációs eszközeink képesek bevinni a köztudatba, az iskola elvégzése után az egyén egyedül hozzájuk és a színpadról elhangzó szóhoz viszonyíthatja saját beszédét.

Szóvá tehetnék természetesen egyéb „apróságokat“ is: hogy közéleti személyiségeink anyanyelvüket átlagember-szinten beszélik, a nyelvhelyesség ellen éppoly gyakran vétének, mint az utca embere, holott munkájuk — a hatékony politikai nevelés — érdekében nélkülözhetetlen lenne számukra is a szép beszéd elsajátítása. Ugyanilyen bántó a köztisztviselőkké nyelvhasználat. Mindezek azonban ugyanarra az okra vezethetők vissza: kivélpfokú és felsőfokú oktatásunkból kiszorult az élőbeszéd, az írásbeliség túlburjánzása elsatnyította amúgy is hiányos anyanyelviségünket és beszédkulturánkat.

Körképet próbáltam felvázolni, egyes tüneteire már felfigyeltek közíró-társak; ez a jegyzet legfeljebb összegyűjtötte mindazt, ami jelzés formájában már napvilágot látott. Akinek füle van, hallhatja, hogy is áll előbeszédünk ügye — tegyünk hát arról, hogy a helyzet megváltozzon. Az archimedesi pont keresőinek pedig figyelmükbe ajánlanék valamit: pillanatnyilag egyetlen beszédtechnika-szakemberünk van, Szabó Csaba, a marosvásárhelyi Színművészeti Főiskola tanára. Hasonlóan nagy szükség volna szónoklástani szakemberre is egyetemünkön, főiskolánkban, vezetőképzőinken egyaránt. Hogy ideiglenes megoldásként nyugdíjas színészeinkhez is fordulhatnánk? Hogy egyetlen nyári továbbképzés már kilendítene holtpontjáról az ingát? Hogy egy — ifjúsági lapjaink, rádióstúdióink, televíziós adásunk közös erőfeszítésével szervezett — helyes ejtési, szép szövegmondási verseny, tantárgyolimpiánk írásközpontúságának részleges feloldása már több lenne a semminél? Remélem, ezen majd már közösen gondolkodunk.

Kovács Neve

Mit adhat ma az iskola?

Válaszfele a Korunk 1981. 9. számának
„Mit kaptam az iskolámtól?“ kérdésére

Ez a kérdés bármikor időszerű, de különösen az napjainkban, amikor az iskola iránt támasztott követelmények egyre nagyobbak.

Meggondolkoztató és figyelmeztető az a válasz, amelyben volt tanítványunk csak a szakmai felkészítést tudja kiemelni diákmúltjából mint egyértelműen jót. Kétségtelen, ma is úgy látom, hogy az oktatás az elsődleges; de nem kizárólag az a döntő, hogy mit és mennyit tanítunk, hanem az is, „hogyan“. És ebben az egyetlen szóban már ott lappanganak a nevelési tényezők is. Amikor például arra törekszünk, hogy a tanuló jókedvvel, szinte játékosan szokjon hozzá az értelmes munkához, akkor már nevelünk is. De igaza van annak, aki azt vallja, nem elég csak munkára nevelni. Végül is mit próbálunk hát, mit szeretnénk nyújtani tanulóinknak? Nagyon sok mindent:

— Az osztályünnepélyek, iskolai művelődési versenyek útján bevonni a tanulókat, sőt a szülők tömegét hazai művelődési kincseink megismerésébe, értékelésébe.

— A diáklap megjelentetésével az íráskészség fejlesztésén kívül felkelteni a tanulóknak a jogos büszkeséget iskolájuk hagyományai iránt.

— A közös kirándulások, táborozások megszervezésekor nemcsak a szabad idő kellemes eltöltése a célunk, hanem a szülőföld páratlanul szép tájainak a megszerettetése, a múlt iránti tisztelet fölébresztése.

— Az iskolai képzőművészeti kiállítások, a klub-galéria, amellet, hogy lehetőséget teremtenek az otthoni alkotások nyilvánosság elé terjesztésére, alkalmat nyújtanak a „volt diákok“ és a „jelenlegi diákok“ találkozására.

Sorolhatnám még munkaterveink nevelő szándékú célkitűzéseit. Hogy ezek nem mindig váltják be a hozzájuk fűzött reményeket? Ez igaz. Mi az oka? Sokszor éppen a tanárok kényelmessége, a feladat tessék-lássék, formális végzése, amikor épp a lényeg sikkad el. Sokszor a fölös energiavesztés, az egyes szülők távollémaradása, közömbössége okozza az elkedvetlenedést. De nem utolsósorban a volt tanítványok magatartása, akiknek a tehetsége, fiatalos munkabírása annyi bizakodással tölt el, de ahelyett, hogy átvinnék és továbbgondolnák a „mit adhat még az iskola?“ kérdésre a választ, tőlünk nagyon messze akarják gyümölcsöztetni az iskolától kapottakat. Fáj ez az eltávolodás; úgy érezzük, nem sikerült az iskolának tizenkét év alatt tudatosítani azt, hogy itt van a „nagyobb“ családjuk.

Egy mondatban összefoglalva a címben feltett kérdésre a választ, kétségtelen, hogy nem ad eleget az iskola, próbálkozunk hát közös erővel többet nyújtani.

László Jenő

Tamási Áron — három arckép tükrében

Tamási-portrénk végre kezd kiteljesedni. A jeget megtörő 1969-es novella-válogatás (*Rendes feltámadás*, Sütő András előszavával), az eredeti *Jégtörő Mátyás* (1971), az *Abel* (1974), a *Szülőföldem* (1977) után *Zeng a magosság* (1980) címmel immár kétkötetnyi elbeszélés került az olvasóhoz a *Romániai Magyar Írók* sorozatában (Tamási Agota lelkismeretes novella-bibliográfiájával), és készül Tamási Áron két háború közötti publicisztikájának a bemutatása is, ugyancsak a *Kriterion*-nál. (Vígjátékai már korábban polgárjogot nyertek — újra — színpadjainkon.)

Tamási azonban új és új meglepetéseket tartogat számunkra. Meglepetéseket? Amennyiben elhittük, hogy ő csupán „játékos” író, a székely népnyelv tündérszárnyain röpdéső költő. És elfeledkeztünk a Vásárhelyi Találkozóról s arról, ami azt közvetlenül vagy jóval korábban megelőzte. Például a „Vallani és vállalni” vitáról s benne Tamási Áron szerepéről, 1929-es *Helikon*-cikkéről. A József Attila-évfordulón öröm volt fölfedezni, hogy Tamási magatartása, harcos-realista publicisztikája milyen messze kisugárzott: József Attiláig is elért. A Tamási-hagyatékából most előkerült újabb dokumentum — a *Csillag* számára készült, ám az ünnepi alkalomra, a proletárköltő 50. születésnapjára az illetékesektől nem vállalt emlékezés — alátámasztja feltételezésünket, a már régebben ismert kétoldali feljegyzésekből adódott következtetésünket. József Attila nem játszható ki Tamási ellen — és viszont... „Szellemi gépezetük” különbözősége nem zárja ki (legáltalában pályájuk egy bizonyos, talán legjelentősebb szakaszában nem zárta ki) irodalmi és politikai állásfoglalásuk rokonságát („... az irodalom és a politika kérdéseiben lényegileg azonos módon gondolkodtunk...”).

A költői Móricz-nekrológ, amely 1942-ben a *Híd*-ban jelent meg, nem tartalmaz különösebb újdonságot (tárgyilag), de a magyar esszé egyik legszebb darabjaként érdemes ismét hozzáférhetővé tennünk. A Bánffyról szóló eszmefuttatás több szempontból is hézagot pótol; eldugott helyen látott napvilágot, 1948-ban, a *Benedek Marcell* szerkesztette *Irodalmi Diáknaptár*-ban. Társadalmi-esztétikai differenciálásra és irodalomtörténeti igazságszolgáltatásra figyelmeztet.

Noha csak pár év választja el az egyes írásokat, a három arckép mondhatni három korszakot kapcsol össze. Tamási Áronnak e korszakos változások esztendeiben nem kellett lényegesen változnia: demokratizmusa, népszerűtete és értelmiségi felelőssége, értékítészete szinte egyformán tükröződik az itt közreadott íróportrékban.

Kántor Lajos

Móricz Zsigmond

Azt mondják, meghalt.

Aki embert életemben ismertem, azok meghalni mind alkalmasabbnak tünnek előttem, mint ő. Nincsen ráció a világban, vagy mi vagyunk kezdetlegesekek arra, hogy tudjunk és ítéljünk.

Csakugyan meghalt volna?

Egy ilyen ember halála szenvedés lehet magának a világnak is, hiszen erőszakosan kiszakad belőle valami, ami szervesen tartozik hozzá. Nemcsak testileg, hanem lelkileg is! Nem volt tünemény, sem ember gyanánt, sem szellemében; inkább törvényes és szükséges része a világnak, mely az ég és a föld egységében uralkodik. Ő nem az égi tájakon volt látható, mint a felhő; hanem a földi részen, mint a folyó. Emberben valóságos Tisza volt, olyan nagy és igazán magyar folyó. Törvénye is azonos volt a nagy folyó törvényével: tudott megállás nélkül mindig

hömpölyögni, erejében derűt és fényt ajándékozni a tájnak; de tudott megáradva zúgni is, áttörve gátakat!

Ha meghalt, tengerbe folyt.

Az egyetlen tengerbe, amelyen mi magyarok a jobb jövő felé hajóztatunk.

(1942)

Bánffy Miklós

Akinek van bátorsága és ideje, eltűnődhetik azon, hogy milyen különös is az élet és milyen barbár a világ.

Itt van például Bánffy Miklós, akiről írni akarok. S ahogy éppen írni kezdek róla, eszembe jut tréfásan valami, amit azonban komoly célzattal akarok mondani. Vagyis az jutott eszembe, hogy a magyar irodalom számára ki kéne találni egy olyan író, amilyen Bánffy Miklós. Szerencsére tehát, hogy van.

Úgy hallok, ül otthon, kolozsvári házában egy meghagyott szobájában, a legtisztább szegénységben; árván, öregén és bölcsen. Ha az élet értelmén és a halálra gondolkozik, amit fiatalabb korban és könnyebb sorsban is megtesz az ember, akkor bizonyára inkább írni szeretne most is, mint élni. Egyedül ez maradt meg neki: az írás. Nem tudom hirtelen eldönteni, róla emlékezvén, hogy mi az emberi élet meghökkenőbb mozdulata: az-e, amellyel mindenétől megfosztotta őt, ott hagyván száraz ág gyanánt; vagy talán az, hogy benne az írás szenvedélyét éppen most emelte egyedülivé, egy gazdag élet romjai fölött...

A leggazdagabbak közé tartozott, vagonban és rangban egyaránt. De ráadásul a szellemi világ és a művészi képesség gazdagsága is megvolt benne. Nem egyszerű dolog, nálunk magyaroknál különösen, ha valakiben e kétféle gazdagság együtt adódott. Sok volt a könnyű csábítás ilyen esetben, hogy kevés vagy érdemtelen szellemi munkával is be lehet jutni a szellemi „főurak” közé; de nagy volt a veszedelem is, hogy a kimagasló művészi tehetség könnyen szembefordítja saját osztályával.

Egyik esetben műkedvelő lett az illető, a másikban áruló.

Élete folyamán mind a két vád meglegyintette Bánffy Miklóst. „Dilettáns” hírébe, fiatalabb korában főleg, nemcsak azért keverték, mert féltékeny és fölényesen is tudott művész lenni, hanem azért is, mert egyformán és jól értett az írás-hoz, a rajzhoz, a színházhoz; s mellesleg a politikát is folytatta, és nagy hozzáértéssel üzte a gazdaságot, hiszen messze-földön neki volt a leghíresebb ménese.

Mindent tudott.

De ahhoz, hogy tudjon, nemcsak módja volt, hanem érzéke és tehetsége. Nemcsak gróf volt és gazdag ember, hanem szellemileg is fényűző ezermester, ami Erdélyben nem ritkaság. A sok közül azonban, amit nemcsak jól, hanem megmaradó módon tudott, az írással hódította meg azt a tündérkisasszonyt, aki ma is hűségesen a szívében lakik, s aki bátran tehet olyan ígéretet neki, hogy a nevét beleírja a magyar irodalomtörténet könyvébe.

Akárhányszor gondolom meg, magam is biztatni merem az igazságtevő tündérkisasszonyt, hogy csak írja kétség és tartózkodás nélkül. Írja nyugodt lelkiismerettel, mert ha nem írja a maradandó írók közé Bánffy Miklóst, akkor én írom oda, pedig nekem kevesebbet szabad, mint egy tündérnek.

Aki megírta a „Farkasok”-at, az „Erdélyi történet” öt kötetét és megírta a „Nagyúr” című remek színművét, az nem tehet róla, hogy az ítélezők így bánnak vele. Úrnak és cigánynak itt, az irodalomtörténet lapjain egyformán igazság szolgáltatnak.

Mert ha itt sem, akkor utolsó fórumnak a mennyek országa marad.

(1948)

József, a költő

Nem voltunk barátok.

Az idő, mely a két háború között megszabta sorsunkat, nem is adott alkalmat arra, hogy a barátság lehetőségét egymás között megkísértsük. Ő a pesti hamuban parázslott, én pedig Erdélyben éltem. Ha egyszer-máskor úgy adódott, hogy feljöhettem a fővárosba, írói dolgaim és emberi kapcsolataim akkor is ritkán szolgáltak azzal az örömmel, hogy találkozhatnék vele.

Ha találkozásainkra gondolok, s ha felidézem nemcsak személyes alakját, hanem a hangját, a megnyilatkozásainak tartalmát és módját, akkor elszomorít az a kétely, hogy a sűrű együttlét sem tudott volna barátokká tenni minket. S érdekes, ennek az oka ama külsőségeken múlt, amelyek a személyes emberi érintkezésben mindig előtérbe tolakszanak. Vagyis nem lényegi volt, hanem formai. Ilyenkor, az emberi érintkezés alsó fokán, makacs módon s szinte kérkedve érvényesülnek azok az emberi tulajdonságok, melyeket a tudományos szóbeszéd a környezet hatásának tulajdonít. Attila a városi szegénység környezetében csírázott ki, s ebből a nyomorúságos televényből csillagzott fel az égre. Útja alatt, minél jobban és magasabbról világot, annál inkább emlékezett sorsának bölcsőjére. Nyugtalanul szikrázott, gyanakodott állandóan a világra, s még a barátból is szívesen gyártott ellenfelet.

Értelem és idegei az izgalom állandó állapotában voltak; s az én nyugalmas és szóltalan természetem ennek az izgalmi állapotnak nem kedvezett. S bár az irodalom és a politika kérdéseiben lényegileg azonos módon gondolkoztunk, szellemi gépezetünk különbözősége mégis más-más módszert szabott reánk. Hűségből eredt mind a két módszer: hűségből a környezethez, amelyből szakadtunk; s hűségből a hagyományokhoz, melyeket szívünkbe gyűjtötték az ősök.

A falu türelmesebb, mint a külváros.

Mert a falu baját enyhíti a föld és a természet; a külváros nyomorúságát pedig élezi a haladás vívmányai.

De bárhonnán induljon a költő, a szellem és a hűség szárnyán a nemzet égboltjára érkezik végül. Mint ő is, József Attila, aki ragyogva hallgat ott, a többi mellett.

(1955)

Széljegyzetek egy névjegyre

A Bartók-hagyaték legkorábbi Enescu-dokumentuma egy névjegy, kézírásos ajánló sorokkal.¹ Íme a szövege:

Mon cher Enesco, permettez moi de vous présenter Monsieur Béla Bartok (sic!) de Budapest qui vient de me jouer de remarquables compositions qui sûrement vous intéresseront. Il passe quelques jours à Paris et serait heureux d'y faire votre connaissance.

Sentiments sympathiques

Edouard Risler

Magyarul:

Kedves Enescu, engedje meg bemutatnom a budapesti Bartók Bélát, aki figyelemreméltó szerzeményeket játszott nekem, amelyek bizonyára érdeklik. Néhány napot tölt Párizsban és boldogan fog itt Önnel megismerkedni. Rokonszenvező érzelmekkel

A boríték címezése: **Monsieur Enesco**
26 rue de Clichy
Paris

Akié a névjegy volt, aki az ajánló sorokat írta, Joseph Edouard Risler, 1873-ban született Baden-Badenben. 1883 és 1890 között a párizsi Conservatoire növendéke volt, 1906-tól ugyanott tanár. Korának legműveltebb, legsokoldalúbb zongoraművészei közé tartozott, Párizs legtekintélyesebb zenészei között tartotta számon a sajtó és a köztudat.

Aki a névjegyet kapta, akit Risler professzor ajánlott, Bartók Béla, 1881-ben született Nagyszentmiklóson. Korán fölismert zenészsenijének kibontakozását belső és külső akadályok késleltették: gyöngye fizikuma és súlyos gyermekkori betegségei, másrészt korai árvasága és özvegy édesanyjának kényszerű ide-odaköltözései, amelyek következtében hol rossz tanárok kezén, hol zenei irányító nélkül tengődött. 1899 és 1903 között volt a budapesti zeneművészeti főiskola zongora és zeneszerzés szakos hallgatója. Önállóságának első éveiben sikerült Bécsbe és Berlinbe „betörnien”, Párizsba azonban egyelőre nem, ott 1905-ben sikertelenül szerepelt. 1907-ben lett főiskolai zongoratanár Budapesten. 1908-ban alkotta első olyan művét, amely „népzenei és műzenei élményeinek érett, egyéni szintézise” (Ujfalussy), az *I. vonós-negyest*. Radikális újtóként jelentkezett ugyancsak 1908-as bagatelljeiben.

A névjegy címzettje, akihez az ajánló sorok íródtak, George Enescu is 1881-ben született, az egykori Dorohói megye Liveni falujában. 1888-tól 1894-ig Bécsben,

1895-től 1899-ig Párizsban tanították, kora legnagyobb mestereinél. (Abban az évben került külföldre, amikor Bartók árván maradt, akkor fejezte be felsőfokú tanulmányait, amikor azokat évről-évre elkezdte.) A századforduló éveiben nemcsak a korszakos hegedűst, hanem mesterművek alkotóját is tisztelték benne. (II. hegedű-zongora szonátát, amelyet ma is mesterműnek tartunk, 1899-ben fejezte be, Oktettjét, amely szintúgy zseniális, egy évvel később.) Mindmáig legnépszerűbb műveit, két zenekari *Rapszódia*ját 1901-ben véglegesítette. 1905 augusztusában, Bartók párizsi balsikerének az idején harminchárom befejezett opusa közül a 14-est szignálta, az *Esz-dúr szimfóniát*.

Bár a névjegy keltezetlen, aligha kétséges, hogy kézírásos szövege 1909 decemberében vagy 1910 első napjaiban íródott. Bartók — karácsonyi-újévi vakációját kihasználva — másodikban kelt útra, hogy Párizst, amely őt 1905-ben meghódította volt, bevegye. Busoni ajánlólevelével érkezett — és a forradalmian új bagatellekkel tarsolyában. Immár nem szerényen kopogtató kezdőként, hanem kapukat döbgető öntudattal, szinte gögösen. Mondják, s talán igaz is, hogy pártfogója, Isidore Philipp professzor följajánlotta neki, bemutatja Saint-Saënsnak, Widornak, Bartók azonban Debussyt akarta látni, a megközelíthetlent.² D'Indy, akihez Busoni küldte, megalázóan lekezelte. „Enfin! ilyesmikből már elég volt, nem kérek többet”³ — írta, immár Münchenből barátjának, Freund Etelkának. E látogatás levéldokumentumaiban tűnik föl Risler neve, aki — akárcsak mások — „csak amúgy lagymatagon ígérget mindenfélét”⁴, aki magánál tartja — olyan célból, amely a szövegösszefüggésből nem olvasható ki egyértelműen — az opus 1-es *Rapszódia*t.⁵ A névjegy azonban azt mutatja, hogy Risler professzor nemcsak ígérgetett, hanem a maga módján, a kor és a hely bevett szokásainak megfelelően támogatás is a keletéről jött idegent. Ajánló sorokkal küldte tovább Párizs neves zeneészeihez. Már akihez módjában állott küldeni. Nem Debussyhez. De Louis Hasselmanshoz, Camille Chevillardhoz és másokhoz, akik bizony számottevő rangot élveztek a fény városában. És Enescuhoz, aki akkoriban már szintúgy nagyság volt. Nem Risler jóindulatán vagy segítő készségének őszinteségén múlott, hogy az idegen végül csaknem dolgavégezetlenül tért haza. Párizs ostromlója volt ingerült és túl nagyra, lehetetlenre törő: Bartók, aki Debussyt akarta megismerni. Alighanem erre magyarázandó, hogy Risler ajánló névjegyei nem Hasselmans, Chevillard vagy Enescu hagyatékában maradtak fenn, hanem a Bartókéban.

Tudjuk, Enescut szoros kötelékek fűzték Rislerhez. 1899-ben a befutott párizsi művész Cortotval játszotta elsőként a fiatal román mester kétfonórás Variációit. 1910-ben Beethoven valamennyi hegedű-zongora szonátáját játszotta egyszéges sorozat keretében Enescu és Risler kettőse.⁶

Arra azonban semminő bizonyítékunk nincs, hogy Bartók és Enescu találkozott volna 1909 és 1910 fordulóján. Mindazáltal: ez az a pillanat, amikor a zene-történetírás adattárában első ízben szerepel együtt ez a két név. A névjegy tüze-tesebb megtekintése jó alkalom arra, hogy magunk elé képzeljük azt az Enescut és azt a Bartókot, akik 1909-ben is találkozhattak volna — amint kerek negyedszázaddal később, 1924 őszén valóban találkoztak is, Bukarestben.

Vajon: korábban nem?

Bartók harmadízben 1910 márciusában ostromolta a francia fővárost. Egy Festival Hongrois keretében 13 (!) bagatellt játszott, egy korábbi *Abrándot* és a bihari ihletésű, „nagy” *Román táncot*.⁷ Jó volna megtudnunk, hogy ezen a hangversenyen hirneves évről-évre, George Enescu is jelen volt-e.

László Ferenc

JEGYZETEK

1. Jelzete: BH-2149.
2. Demény János írja: „Bartók és Debussy e majdnem létrejött találkozásának esetleg nem hiteles — történetéről Virgil Thomson számol be.” (*Bartók Béla művészi kibontakozásának évei*. In: *Zenetudományi tanulmányok Liszt Ferenc és Bartók Béla emlékére*. Szerkesztette Szabolcsi Bence és Bartha Dénes. Bp., 1955. 356.
3. *Bartók Béla levelei*. Szerkesztette Demény János. Bp., 1976. 157.
4. Uo.
5. I. m. 160., 164.
6. Mircea Voicana és munkatársai: *George Enescu, Monografie*. Buc., 1971. 226., 370.
7. A műsor hasonmása Demény János idézett művének 361. lapján.

Akik „kimaradtak” a Panteonból I.

A *Házsongárdi Panteon* című, az 1980-as *Korunk Évkönyvben* átdolgozva és kibővítve közölt tanulmánynak nem maradt el a visszhangja. A Házsongárd iránt érdeklődő sok-sok kolozsvári vagy innen elszármazott olvasó írásban vagy szóban javaslatot tett a dolgozat bővítésére, figyelmeztetett olyan személyiségekre nevére, gyakran pontos sírhelyére is, akik megérdemelnék, hogy szerepeljenek a panteon nyilvántartásában. Hasonlóképpen felhívták figyelmünket egy-egy elírásra, hibás évszámra is.

Az észrevételek nagy része helytálló, s e sorok írója mindössze azt hozza fel mentségül, hogy az 1972-ben megjelent tanulmány kibővítésére csupán néhány hét állott rendelkezésére, ennyi idő alatt pedig lehetetlen volt rendszeresen bejárni a temetőt, minden sírfeliratot és évszámot összevetni a kilenc évvel korábbi jegyzetekkel. Főleg arra törekedtünk, hogy az 1972 óta elhunyt és a Házsongárdi temetőben nyugvó jeles személyiségek névsorát összeállítsuk, és a sírokat felkutassuk. A régebbi nevezetes sírok eltűnése a térkép készítésekor derült ki — mikor az alapszöveg már a nyomdában volt. Miklósi Sikés Csabával ugyanis minden egyes sírt fel kellett keresnünk, hogy helyét pontosan bejelöljük. A temető vezetősége és fellettes szervei megtagadták, hogy lemásolásra rendelkezésünkre bocsássák a parcellák valamennyi sírhelyét feltüntető térképet. Ezért észlelhető néhány pontatlanság, léptékeltolódás is a térképen.

Többek biztatására javaslatot tettünk a Kriterion Könyvkiadónak egy, a Házsongárdi temetőt bemutató kötet megjelentetésére. A kötet összeállítását alapos terepmunkával készítjük majd elő, parcellák szerint minden sír feliratát elolvassuk, s a bármilyen szempontból érdekesnek tűnő sír feliratát lemásoljuk, számát, helyrajzi adatait nyilvántartásba vesszük. Ezt követi a könyvtári munka, a sírban nyugvó személyiségek életrajzi adatainak összegyűjtése, a jelentősebb emlékművek művészettörténeti jellemzése. Így, remélhetően egységes kritériumok alapján állapíthatjuk meg, hogy mit miért említünk. A kötetet száznál több fényképfelvétel, parcellánkénti térkép és a sírfeliratok gyűjteménye fogja kiegészíteni. Erre szükség van, mert a pusztuló kövek felirata dokumentum. Sokszor az évszámokon kívül művelődéstörténeti szempontból is érdekes sorokat tartalmaz. Különben nemegyszer a lexikonok, névmutatók ismeretlen vagy kérdőjeles adatként tüntetik fel a sírről leolvasható pontos dátumot. Mivel a kötet megjelenésére csak évek múlva kerül sor, a fontosabb javaslatokat, saját újabb „felfedezéseinket” parcellánként alább ismertetjük.

A „kertek” nevű részen a ferencrendi szerzetesek sírja mögött *Posoni Szentmártoni Kálmán* (1879—1968) unitárius gimnáziumigazgató, történész, a román—magyar kapcsolatok kutatójának modern betonsírja látható. Ő volt évtizedeken át a székelykeresztúri művelődési élet vezéregyénisége. A közelben másik tanárember pihen díszes márványsírban: *Bilinszky Lajos* (1868—1940). Ő szervezte és harmincnégy éven át igazgatta a szebeni katolikus tanítóképzőt. A két világháború között magyar és román nyelvtan-, illetve irodalomkönyveiből tanítottak számos iskolában. A nyugati kerítés mellett, a Jósika-kripta alatt megkopott terméskő oszlopon *Esterházy Kálmánnak* (1830—1916), Bem egykori segédtszjtjének a neve olvasható: a szebeni csatában ágyúgolyó roncsolta szét jobb karját. Az Erdélyi Múzeum Egyesület elnöke volt, természettudományi cikkeket írt, felesége, *Bethlen Paulina* (1833—1925) pedig költészettani alapismereteket tartalmazó könyvet állított össze (1878) nők részére. A Jósika-kertben, a bejárattal szemben, Dima sírja mögött feltűnik *Emil Cornea* (1898—1969) festőművész, főiskolai tanár izléses síremléke. A Jósika-kripta előtt két egyszerű fejfával jelölt szomszédos sírban nyugszik *Guncser Nándor* (1886—1963) karikaturista grafikus és *Darkó László* (1924—1970) festőművész, a Szent Mihály-templom freskóinak restaurátora. Szádeczky-Kardoss Gyula sírjával (térkép 122. sz.) szemben bevezető ösvény baloldalán, közel

a főúthoz, kis töredezett táblán *Schilling Lajos* (1854—1921) egyetemi tanárnak a neve olvasható. 1883-tól az egyetemes történelmet tanította, 1902—1903-ban ő volt a rektor. A következő ösvény végénél, a Béli-kripta előtt a neves román nyelv-történész és lexikológus, *George Giuglea* (1884—1967) fehér márványkeresztje hívja fel magára figyelmünket. A Béli-kriptától délre *Diviaczky Rezső* (1876—1971) festőművész, rajzoktatásunk egyik úttörőjének alacsony köve található. Az (a) főúttól nem messze, az 54. sz. sír táján betonlaptól eltakarva még áll *Schilling János* (1791—1859) mérnök és feleségei alig olvasható feliratú terméskő oszlopa. Schilling nagy szerepet játszott Kolozsvár modern városképének kialakításában. A középkapu és a környező várfal lebontása utáni útrendezés, a Felek felé vezető országút tervének készítője. Ő tervezte a zilahi Református Kollégium 1819-ben átadott régi épületét, s irányította éveken át a kolozsvári „kétágú” református templom építési munkálatait.¹ A főútra néz, közel Szabó Dénes (térkép 57. sz.) nyughelyéhez *Hobán Jenő* (1912—1965) modern betonsírja. Lírai költő, újságíró, a Magyar Színház dramaturgjára volt. A közeljövőben jelenik meg gyűjteményes kötet. A Purjesz Zsigmond sírjánál betérő ösvény jobb oldalán, a második sorban díszesen faragott, haranglábra emlékeztető megdőlő terméskő síremléken *Bubeliny Samu* (1894—1930) jónévű műépítész felirata olvasható. Több balázsfalvi és kolozsvári jellegzetes román nemzeti stílusú épület tervezője, közülük említésre méltó a mai George Coşbuc Líceum Petőfi utcai főépülete. Az iktári Bethlen család kriptájának fala mellett, még felirat nélkül, de beton fedkövel jelölve (térkép 64. sz. táján) *Erdélyi Gyula* (1909—1978) pedagógusnak, a képzőművészeti és zeneművészeti főiskolák tanárának sírja található.

Az I. B parcellában K. Papp Miklós sírja szomszédságban *Iuliu Moldovannak* (1882—1966), a biopolitika és az epidemiológia román úttörőjének az emlékműve látható. Hátrább, délebbre a Gámentzy család fekete márványoszlopára *Balogh Arthur* (1866—1951) egyetemi tanár, közíró, kisebbségi jogi szaktekinély, akadémiai levelező tag nevét vették fel. A (b) út felől Kedves István sírja mögött áll *Alexandru Ciura* (1878—1936) író és irodalomtörténész kis márványkeresztje. 1902-ben Budapesten részt vett a *Lucafărul* című, 1906-tól Szebenben szerkesztett folyóirat alapításában, a magyar irodalom román tolmácsolója és kritikus volt. Az (a) úthoz közelebb, Asztalos István sírja mögött régi földbe süllyedt kőoszlopon még kibetűzhető e felirat: „Itt nyugszik *Vogel Károly*, a kolozsvári könyvnyomdászok nesztorja [...], 1848—49-iki honvédi altiszt. Született 1829-ben. Meghalt 1906. nov. 12. E követ emelték a kolozsvári nyomdászok [...].” A térkép 86. sz. sírjától keletre a harmadik kőoszlop alján kis beillesztett márványtábla *Kodrián Kornél* (1886—1953) táj- és portréfestő művész nevét örökíti meg. Fadrusz tanítványa volt. A (b) út mentén, szemben Valentiny Antal sírjával *Mestitz János* (1903—1964) jónévű csellista, a Lakatos-kvartett, majd a Magyar Opera muzikusának kis márványköve látható, mögötte modern betonsíron érdekes felirat: „*Karádi Nagy Ferenc* MÁV mozdonyfelvigyázó 1843—1917, az első Nagyvárad—Kolozsvár utasvonalat vezére 1876. szept. 8-án.” Ugyanebbe a sírba temették *Karádi Nagy Lajost* (1899—1963), a hazai sportújságírás egyik első művelőjét.

Az I. C parcella északkeleti sarkában a református kollégiumi tanárok sírjai között, Török Istvántól nem messze nyugszik szürke márványoszlop alatt *Szathmári Akos* (1855—1927), a fizika és a mennyiségtan tanára, természettudományi író. Északabbra, középtájon a *Hirschfeld* család szépen faragott kőobeliszkjei láthatók. A legnagyobb, első oszlopon a Németországból idetelepedő, dinasztiaalapító *Hirschfeld Frigyes* (meghalt 70 éves korában, 1848. március 4-én) kőfaragómester emléke örökített meg. Többek között a Kendeffy-ház, a Redut épülete és a nagyhid kőfaragó munkálatait végezte. Fia, *József* (1818—1901), a kocsigyártó céh atyamestere sírfeliratát szinte kiolvashatatlaná teszi egy eléje húzott betonsír. A Frigyes sírjától északra fekvő, már ledöntött oszlop alatt nyugodott *József* legkisebbik fia, *Lajos* (1856—1902), a kolozsvári ipartestület titkára, a marosújvári szódagyár, a kolozsvári Lechner-villa, a Polgári Fiúiskola és a Fa- és Fémipari Középiszkola (ma a Műegyetem Szamos felőli épületei), valamint az állomás építész-kivitelezője. Ez utóbbi befejező munkálatai közben érte a halál.² Az (a) út mentén, szemben a Berde-kriptával, a Buteanu-sírtól keletre *Ion Breazu* (1901—1958) irodalomtörténész professzor, a francia—román művelődési kapcsolatok kutatója nyugszik fehér márványkövel jelölt sírban. Keresztben végződő, sűrűn televéssett közeli terméskő oszlop felirata, valamint több kolozsvári polgári ház teszi *Váradi Ferenc* (1782—1861) építész nevét emlékeztetéssé.³ Stephanus Laday sírja mögött, fehér márványoszlop jelöli a romániai és a magyarországi flóra rangos kutatójának, *Iuliu Prodan* (1875—1959) akadémikus egyetemi tanárnak a sírját. A térképen 108. számmal jelölt eklektikus kripták vonalán *Kolosi Nagy Mihály* (1827—1873) „városi polgár és kőműves mester”-nek, s feltehetően fiának, *Kolosi Nagy Ferenc* (1853—1908) „városi polgár

és építőmester"-nek magas, hegyes kőoszlopa vonja magára a figyelmet.⁴ A kripták előtt *Szopos Klára* (1917—1959) festőművésznőnek, a Magyar Színház jelmeztervezőjének egyszerű terméskövet, a kripták fölött, *Groisz Gusztáv* sirja mellett a kolozsvári „Orvossebészeti Tanintézet” tanárának, *Szabó József* (1805—1872) kórházigazgatójának pedig szürke márványzapot állítottak. A Dresler-sírtól keletre a harmadik sorban *Romul Boilă* (1881—1946) alkotmányjog-professzornak kőbe ágyazott fakesztije látható. Az Isac-sírral szemben *Leon Daniello* (1898—1970) tudógyógyász orvosprofesszornak, az akadémia levelező tagjának építettek díszes emlékművet. A Korbuly-kriptával átellenben *Sólyom János* fekete terméskő oszlopa alá temették *Valkai Pál* (1904?—1977) műépítést, felirata még nincsen. *Negrut Fekete* Ioannal együtt tervezte és építette a monostori görögkeleti templomot és a Herbák-vásárcsarnokot. A Jósika-kert kapujának szintjén vasráccsal elkerített telek két neves tanáregyéniség feliratával vonja magára figyelmünket. A központi oszlopon *ürögi Nagy Ferenc* (1804—1876) neve olvasható. A nagyenyedre meghívott *Herei Károly* utóadaként foglalta el a kolozsvári Református Kollégium bölcsészeti tanszékét 1876-ban. *Kant* és *Herbart* szellemében oktat. Szenvedélyes gyümölcs- és szőlőtermesztő, az Erdélyi Gazdasági Egylet alapítója (1844), majd titkára. *Török István* írja⁵, hogy kívánsága szerint *Tordán*, szőlőskertjében temették el. Nem tudhatni, exhumálták-e ide, vagy csak a nevét vésték be. Mellette, egy kis tábla a Németországban vegyészeti diplomát szerző *Hangay Oktáv* (1850—1916) nevét őrzi. Kolozsváron is elvégezte az egyetemet, s mint kereskedelmi akadémiai tanár dolgozott. Természettudományi cikkeit, humoros írásait számos lap közölte. A (b) út mentén, a piaristák szomszédságában befalazott kriptaajtóra *Mihai Șerban* (1887—1947) mezőgazdasági akadémiai rektor, közigazdasági szakíró feliratát illesztették. Feljebb, a 124-es számmal bejelölt *Bardócz*-emlékműn innen modern betonsírban *Vass Albert* (1863—1912) gyulafehérvári tanár, egyházi író nyugszik. A túldalolon, a *Kendeffy*-emlékmű alatt *Tordai Mihály* (1892—1974) tervezőépítésznek, többek között a *Minerva* nyomda *Szappan* utcai épülete, az egykori *Park szálló*, a botanikus kerti viztorony és számos kolozsvári lakóház tervező-kivitelezőjének sirja látható, az emlékmű rácsa mellett pedig *Lepage Lajos* (1859—1919) kis köve. Az elzászi származású *Lepage* 1870-ben Kolozsvárt könyvkereskedést és kiadóvállalatot létesített, mely 1948-ig működött. A klasszikus irodalom és az erdélyi népköltészet alkotásainak megjelentetése mellett külföldi kapcsolatai révén az idegen nyelvű könyvek erdélyi terjesztésében is szerepet játszott.

A II. A parcella, mely a kápolnát is magába foglalja, díszsírhelyeivel az emlitésre méltó nevek sorát kínálja. Az évkönyvbeli dolgozatból kimaradtak felsorolását a kápolna táján kezdjük. A szabadtéri ravatalozó szélénél betonsír kis mellszoborral *Ioan Fărăianu* (1897—1976) népszerű jellemszínész, komikus emlékét idézi. Fekete márványoszlopon *Kuncz Ignác* (1841—1903) jogászprofesszor, akadémiai levelező tag neve olvasható. Ő értékes művekkel gyarapította a magyar állammelméleti irodalmat. Két sírral a kápolna mögött *Constantin Velluda* (1893—1978) anatómus orvosprofesszor, az antropológia első román művelője, őt sírral délebbre pedig *Dániel György* (1852—1895), a brassói Felső Kereskedelmi Akadémia tanára, szakíró és fordító nyugszik. A kápolna bal oldalán *Karl Gabriel* (1877—1937) kövén román, magyar és német felirat hirdeti, hogy ő — a *Minerva* nyomda egykori gépmestere — volt a romániai nyomdászok szövetségének egyik alapítója (1919-ben) és első elnöke. Vele egy sírban nyugszik leánya, *Fülöp Pálné Gabriel Erna* (1907—1965) „a munkásosztály hű harcosa”. A kápolna közelében található még *Victor Marian* (1896—1971) elméleti fizikus nyughelye. Többek között *Bisterfeld*, *Alstedius*, *Hell Miksa*, *Gh. Lazár* és *Pápai Páriz Ferenc* matematikai-fizikai munkásságának újraértékelője volt. A (b) úthoz közel, az *Incedy*-kripta mellett van *Somlyai Milicz László* (1919—1975) író szépen faragott modern sirja. A déli (f) keresztút felől *Gheorghe Popoviciu* (1895—1946) gyermekgyógyász professzor sírjánál betérve pillantható meg a balázsfalvi, majd kolozsvári tanár és iskolaigazgató, *Coriolan Suciu* (1895—1967) történész márványkőbe vésett neve. Az 1784-es parasztfelkeléssel és az 1848-as forradalommal foglalkozó tanulmányai mellett kétkötetes erdélyi történeti helynévtára teszi maradandóvá munkásságát. Ugyanitt vaskerítéses márványoszlop *Bíró Lajos* (1908—1974) büntetőjogász egyetemi tanárnak állít emléket. A keresztút mentén találjuk *Radnóti Dezső* (1865—1903) márványoszlopát; sírjába temették utóbb *Venczel Józsefet*. *Radnóti* az *Erdély* szerkesztője volt, az 1891-ben alapított Erdélyi Kárpát Egyesület főtítkáraként ennek néprajzi múzeumát az ő irányításával rendezték be; továbbá *Bányai Vitális* 1848/49-es honvédtűzér főhadnagy szürke obeliskjét, amelyre felvésték *Kovács Ferenc* (1867—1930) magyar-német szakos református kollégiumi tanár, regény- és novelláiró nevét. A parcella közepén fehér márványkő alatt *Zsizsmann Rezső* (1885—1941), „Erdélyi orgonistája” nyugszik, 1914-től 1928-ig a marosvásárhelyi, majd a kolozsvári Magyar Zene-

konzervatórium tanára, igazgatója. Egykori orgonája ma a G. Dima Zeneművészeti Főiskola Bach-termében látható. A (c) úthoz közelebb áll *Rezik Károly* (1887—1968) orgona- és csellóművész, zenekonzervatóriumi igazgatótanár, karnagy, valamint *Treiber János* (1913—1975) geológus, vulkanológus sírja. Előttük *Adorján Jenő* (1886—1956) kereskedelmi iskolai tanár, irodalomtörténész fedőköve látható; Garay János költészetéről írt tanulmányt. Egy sorral keletebbre — az úttól az ötödik sorban — *Pásztai Géza* (1892—1971) politikus, kiváló jogászprofesszor fehér márványoszlopa áll. A (c) úttól a harmadik sorban *Szigetvári Józsefnek* (1885—1933), a Magyar Színház egykori sűgójának látható a Vágó Gábor szobrászművész készítette szép bronzplakettje. A parcella északkeleti szögletében a városi díszsírhelyek egyikében nyugvó *Tusa Gábor* (1890—1942) hírneves kolozsvári ügyvéd is megemlítjük. Mint a Református Kollégium gondnoka, a Magyar Párt, a Magyar Népszövetség és az Erdélyi Múzeum Egyesület jogtanácsosa, vezetőségi tagja az erdélyi magyarság közéletének egyik irányítója volt.

A II. B parcella északnyugati sarkában a 2. sorban található *Szanati József* (1914—1975) operaénekes sírja. Az Állami Magyar Opera első évtizedeinek legjobb basszistája volt, a *Don Carlos* Fülöp királyának és a *Háry János* Marci kocsisának alakítója. Az (f) út mentén keletre haladva *Nicolae Ursu* (1905—1969) temesvári főiskolai tanár kétszemélyes betonsírja érdemel figyelmet. A Bánság zenei életének egyik irányítója volt mint zenepedagógus, zeneszerző és folklórgyűjtő. 1980 szeptemberében kiállítás rendeztek emlékére a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban. Ez irányban *Moldován Gergely* sírján innen *Gombos Ferenc* (1854—1913) fekete márványköve tűnik fel. Gombos Kolozsvár sajtótörténetének kiemelkedő egyénisége. Nyomdászipari működésének 40. évfordulóján emlékkönyvet adtak ki, melyhez Kovács Dezső írt prólogust. A Lyceum nyomdában tanoncként kezdte, s tanulékonyasága folytán vált e nyomda vezetőjévé, majd 1895-től tulajdonosává. Legfontosabb tette az *Újság* című politikai napilap megindítása volt 1899. december elsején (1927-ig jelent meg); 1908-tól maga szerkesztette. A parcella északnyugati csücskében a Szele-kripta előtt *Dariu Pop* (1887—1965) regényíró, lapszerkesztő, zeneszerző arcképes, versidézetes betonsírja található. Haller Károly egykori sírjától (térkép 164. sz.) nyugatra a Benczédi család kővébe illesztett kis táblán *Ujeicu Constantin* (1890—1963) operaénekes nevét leljük. A Román Opera legtovább basszus szerepét énekelte, emlékezetes Mefisztó-, Borisz Godunov- és Ion nebunul (S. Drăgoi: *Năpasta*)-alakítása. Szentkirályi Zsigmond kőoszlopa előtt vasráccsal bekerített sírban nyugszik *Szentkirályi Akos* (1851—1933), az 1869-ben megnyílt Kolozsmonostori Gazdasági Tanintézet egyik első hallgatója, aki külföldi tanulmányok után ide tér vissza tanárnak. Igazgatósága idején bővítették ki az intézetet, s emelték akadémiai rangra 1907-ben. Mint mezőgazdasági szakíró is jelentős, a cigája juh erdélyi meghonosítója. Seprődi János sírja mellett márványoszlop és kőtábla állít emléket a Vályi családnak. *Vályi Gábor* (1844—1926) az egyetem alapításától 1905-ig a statisztikai tanszék professzora volt, *Vályi Gyula* (1855—1913) az elméleti fizika, majd az elemi matematika tanára 1884-től, ő ismertette meg a világgal *Bolyai Appen-dixét*. Sírjuk megmentése érdekében nemrég cikk jelent meg a *Hétben*. E parcellában látható még, szemben Nyárádi Erazmus Gyula kővével az Alsócernátoni Cseh család fizlesen faragott sírja. Az itt nyugvó *Cseh Gusztáv* (1900—1972) neves grafikus volt, főiskolai tanár.

Gaal György

JEGYZETEK

1. B. Nagy Margit *Stílusok, művek, mesterek*. (Buk., 1977) című kötetében közli az 1700—1850 között Kolozsvárt működő művészekre és építőmesterekre vonatkozó fontosabb adatokat. Sokuk sírja még áll a temetőben. Schillingről a 242. lapon olvashatunk.
2. B. Nagy Margit idézett művének 211—212. lapjain közli a Hirschfeld Frigyesre, Heinrichra és Józsefre vonatkozó adatokat. A család legidősebb élő tagja, az 1887-ben született H. Sándor (József unokája) egykori fűszerkereskedő szerint nagyapja nem volt kőfaragó, mint B. Nagy Margit állítja, sőt még most is őrzí a kocsigyártók céhládáját. Heinrichről semmit sem tud.
3. B. Nagy Margit: *I. m.* 254.
4. B. Nagy Margit idézett művében nevük nem fordul elő, feltehetően már Nagy Mihály munkássága is az 1850 utáni időre esik.
5. Török István: *A kolozsvári ev. ref. Kollégium története* II. Kvár, 1905. 309.

A 375 éves tordaszentlászlói iskola I.

A Tordaszentlászlóra vonatkozó első hiteles adatok az 1332—1337-es pápai tizedjegyzékben maradtak ránk. Itt kétszer is említenek egy Miklós nevű papot, aki először 35, utóbb 113 új... és 24 liliomos dénárt fizetett. Megtudjuk azt is, hogy az akkor a kolozsi főesperességhez tartozó településnek — villa de Sancto Ladislao — már önálló temploma és plébániája van. Ezek alapján jogosan feltételezhetjük, hogy már a XIV. században lehetett a falunak iskolája. E feltételezés jogosságát támasztja alá a falu helynévanyagának a vizsgálata is. A Temető-dombon épült hajdani román kori és csúcsíves templom vagy kolostor alatt folyik el a Bence-pataka, vele párhuzamosan halad a Nagyerdő alatt a Bence utca (a falu ősi településhelye), majd folytatásaként a Bence nevű dűlő és erdő. Feltételezhető, hogy I. László király boldoggá avatása (1192) előtt a falu neve Szent Benedek lehetett, s ez az Erdélyben első templomépítő és iskolaalapító Benedek-rend emelt itt először templomot (vagy kolostort), és alapított iskolát.

1541 után, amikor Erdély önálló fejedelemséggé lett, intézkedéseket hoztak a megmaradt iskolák működésének biztosítására. Így a céhek szabályzatukban mondták ki, mit adnak alamizsnaként a diákoknak, az erdélyi püspök pedig, hogy a tanítással foglalkozókat érdekelte tegye, rendelkezéseiben a plébánosok és az iskolamesterek fizetését egymás mellett sorolja fel.

A reformáció elterjedése oktatástörténeti szempontból is nagy változásokat hozott. Megszüntette azokat a különbségeket, amelyek az előző századokban alakultak ki, s az egyházi iskolákban érvényesítette Luthernek azt az elvét, hogy a Bibliát mindenki a maga nyelvén olvashassa. Évégett az olvasás és írás megtanítására, az ismeretek anyanyelven való elsajátítására különös gondot fordított. Tordaszentlászló földrajzi helyzete (hadiút) és a közeli Kolozsvárhoz fűződő kapcsolatai révén már a mozgalom kezdetén megismerkedett a reformációval, s az 1600-as évek elejére egységes református gyülekezetté vált.

„Az egyházközség az iskolát mindig drága kincsnek, veteménys kertyének tartotta, mivel jól tudta, hogy virágzását, erősödését csak azáltal segítheti elő, ha tagjai értelmes, művelt emberek” — írja Thamó Gyula *Sacerdos de Sancto Ladislao* című, kéziratban fennmaradt régi munkájában. Az iskola létéről szóló első írásos bizonyíték 1606-ból származik. 1935-ben, a magyarfenesi római katolikus templom renoválásakor bukkantak rá, amikor az oltár mögötti fal mézsrétege alól a *Kálvária*, az *Imago Pietatis* és a *Veronika kendője* nevű faliképek és a következő latin nyelvű bekarcolt szöveg került napvilágra: „Hic fuit Gasparus Túrei, rektor scolae O-fenesiensis et Sentlasiensis — anni 1606 die 20ma decembris”, azaz: Itt volt Túrei Gáspár, az ófenesi és szentlászlói iskola rektora 1606. december 20-án. A templom 1749-ig volt a magyarfenesi (régén: Ófenes) reformátusok birtokában. A katolikusok általi visszavételét Bethlen Kata saját kezével írott ön-életrajzában így öröközte meg: „1749-ben [...] Erdélyben is afféle erőszakos dolgok menének végbe, mint Györgyfalván Haller Gáborné asszonyom elvette Sz. György napján erőszakosan egy részt a református templomnak, hasonlóképpen B. Haller György uram a fenesi templomot; el akarván venni a Sz. Lászlóit is, a parasztság nem engedte, jollehet maga jobbágyai voltak, kiket osztán tömlőcre is hányatott.”

Tordaszentlászlónak mint anyaegyháznak és a hozzá tartozó Magyarfenesnek közös iskolája volt, s minden bizonnyal ide jártak a környező falvak tehetősebb családjainak gyermekei is. Az iskola 1606-tól való folyamatos működését a későbbi dokumentumok igazolják: összeírások és díjlevelek (1754, 1783, 1848), számadáskönyvek (1813—1949), az eklézsia és a vizitációk jegyzőkönyvei (1780—1816). A Mária Terézia utasítására készült *Inventarium 1754* szerint az iskola rektora Parajdi Mihály, díjlevele a következőket tartalmazza:

„A Szász-Szent-Lászlói Ev. Reform. Szentegyház Oskola Rektorának Conventiója

1. Minden pár ember ad fél véka tiszta megrostált tavaszbúzáat: van gazda 126.
2. Minden ház ad fél szekér fát: van ház 84.
3. Minden pár ember ad 24 krajcárt. A félbéresek 14 krajcárt és 4 kupa búzáat.
4. Az özvegyasszonyok 6 krajcárt, de ha valamelyiknek Confirmáló fia legyen, egész bért adni tartozik.
5. A tanításért: a) Az Abécistáért: 4 garast
b) A soltárt tanulóért: 30 krajcárt
c) A vallást tanulóért: 1 Rhénes forintot és fél szekér fát adnak.

6. A temetésért 4 garast, ezüstben.

7. Szántó földjei, melyeket a Rector mível a maga hasznára, ezek [...]“ s következnek a felsorolásuk határreszenként, összesen 24 és fél vékányi gabona vétésére való szántó és három szeker szénát termő kaszáló.

Az 1813-ban és 1815-ben vizitáltatott Szentlászlóról, Ófenesről, Magyarlétáról és Járáról az egyházi vizitációs jegyzőkönyvekben a következők olvashatók:

1813. Szentlászló: „a kántor Pap András [...] Most actu 52 tanuló gyermek vagon. Ezek a maguk tanulásának szép jeleit adták. Még ilyen szép oskolát sehol sem kaptunk.“

1813. Ófenes: „a kántor Varga Sámuel [...] nincs egyéb panasza, hanem hogy nincsenek tanítványai.“

1813. Jára: „22-a febr. Pap nincsen, kántor sincsen. [...] Az oda járó létei pap szorgalmatosan véghez viszi kötelességét. — Mesteri fizetés: minden ágytól fizetnek 10 garast. Gyermek tanításáért az abécistákért 4 garast. A kis kátistákért 8 garast. Soltáristáért 1 rhénes forintot. Halotti éneklésért 4 garast a bérfizetők-től, a bért nemfizetőktől 8 garast.“

1815. Szentlászló: „Kántor Pap András. [...] A gyermekek tanítására nincsen semmi panasz. [...] 34 tanítványa van, több is lehetne — a mostani nehéz idő az oka.“

1815. Ófenes: „Kántor Varga Sámuel. [...] A kántornak nincs egyéb panasza, hanem hogy nincsenek tanítványai. A Curator intetik az Instructiók 15-dik pontja szerint. [...] Mesteri ház most sincsen — esztendő alatt a Curator el készíttesse büntetés alatt.“

1815. Magyarléta: „Kántor Bányai István. [...] A kántor panaszolja, hogy egy tanítványa sincsen. A szülék az oka. — A vizitátorok a Curator szoros kötelességévé teszik, hogy a Curatorialis Instructiók 15-dik pontja szerint az oskolába járható gyermekeket conscribáltassa, és bánjon vélek az irt pont szerént, a számadá-sokba belé vétesse és számoljon rolla.“

A szentlászlói iskola helyzetéről, az iskolamesterről, a tanulók iskolalátogató-sáról, az oktatás anyagának és módjának mibenlétéről részletesebben a népiskolák 1848-as összeírása, valamint az 1869. évi vizitációs jegyzőkönyv tájékoztat. A népiskolák, tanítók és jövedelmeik összeírásából idézem a következőket:

„1. A helység s megye neve: Szent László a Kolozs Kalotai Evangélikus Református Egyház vidékén, Torda megyében.

2. Lakosainak összes száma: 839.

3. A lakosok száma vallás szerint: 775 evangélikus református, 38 római katolikus, 26 görög katolikus.

4. Iskola száma: 1, Minősége: Elemi.

5. Az iskolaház milyen karban van: Meglehető. Ki által építtetett? Az Ev. Ref. Eklésia által. Ellátatik: ugyancsak általa.

6. Téli hónapokban a fiú tanulók száma: 18, a leány tanulók száma: 12. Nyári hónapokban fi és leány tanulók száma: —

7. Az iskolamester neve, életkora s a nyelv melyet tud: Balázs István 36 éves, magyar és latin.

8. Tanult-e képezdében? (preparandiában): Igen, a régi rendszer szerint.

9. Az iskolához tartozó földek: belső 1/2 hold, szántó 8 hold, évenként csak 4. Silány rét 6 1/2 hold, évenként kaszálható 4 és 1/4 hold.

10. Biztos jövedelme: 26 forint, terményekben gabona posonyi mérő 8, a néptől 36; fa 9 öl, mely 10 évi piaci ár középszámítása szerint pénzre változtatva pengőben 111 forint 18 kr, a néptől 57 forint 36 kr = 168 forint 54 kr. Mily kútforrásokból? Mint az előbbiekből: föld, rétből és a községtől. Bizonytalan jövedelem mennyi kész pénz pengőben? 13 forint temetésből, tanításból.

11. Iskolai könyvekkel ellátott gyermekek száma: 30.

12. Milyen nyelven folytatik a tanítás? Magyarul.

13. Segédtanítók száma: —, fizetése: —, Ki által viseltetik ezen évi fizetés? Az Eklésia által.

Helybeli észrevételek előadása a fentebbi egyes rovatokra: A kántori hivatal-lal egybe lévén kapcsolva a tanítói kötelesség, a fenntebbi rovatokba kimutatott összeg mind kántori fizetés és tanítónak abból nem számíthatni többet 10 pengő forintnál [...]“

Lényegesen többet tudunk meg az iskoláról az 1869-es vizitációs jegyzőkönyv-ből, melyből kivonatossan idézek:

„1. Fiú-leánytanító Kovács István. [...]“

3. Lélek száma: 1011 — férfi 522 — nő 489. A vizsgálatot megelőző polgári évben született fiú: 24, leány: 22 — összeesküdött 19 pár, meghalt 31. A szaporodás reményfeletti. [...]“

7. Konfirmáltatott fiú: 13, leány 14. Olvasni tudott 12, írni 2. Kik olvasni tudtak volt konf. kisebb katejok. Énekkönyvek hogy volna-e, inkább „nemmel“ lehet felelni.

8. Beoltatott fiú: 41 — leány 36. [...]

10. a) Mindkét nemű gyermekek együtt taníttatnak.

b) Iskola létszámának kimutatása:

Iskolakötelesek:	fiú	88
	leány	67
	összesen:	155
Ebből iskolába jár:	fiú	36
	leány	34
	összesen:	70
Iskolába nem jár:	Ruhátlanság miatt:	—
	Szolgál	6
	Felsőbb iskolában van	1
Nem köteles iskolába járók:	— Fiú hitsorsosaink közül	17
	— Leány	14
	— Fiú más hitűektől	1
	— Leány	2

c) Az iskola kielégítőleg van felszerelve az iskolai pénz alap kamatjából. A tanító magyarázat és elbeszélés útján tanítván, a gyermekek szükséges taneszközük a zsolttár és a palatábláig terjed, s ezek közül is az utóbbiak hiányoznak, mivel magoknak kell magokat ellátniok.

d) A tanítás régebbi módszer szerint vezetik. A tantárgyak: Hit- és erkölcstan, Terményrajz-Földrajz, Természettan, Föbéli számvetés, Magyar nyelv, Írás, Éneklés. Csak télen taníttatnak. [...]

12. Csak egynegyed részben szolgáltatott be az egyházi hivatalnokok fizetése. Egy régi rossz szokás meg nem semmisítéséig a fizetés Sz. György nap felé kerül be egyszer mind másszor. E valóban hátrányos rossz szokás javítást vár a tekintetes vizsgáló széktől. [...]

20. Kegyhagyományi alapítvány néhai Csáni Márton által az egyház középületi javítására adományoztatott. Az összeg, melynek nagy részével iskola építetett jelenleg 103 forint 65 kr. Továbbá »Hariánum pium legatum« [...] iskolai alapítvány: 200 forint, összesen 303 frt 56 kr pontosan kezeltenek. [...]

23. A néhány év óta fennálló magtár az iskola-tanítói fizetés nevelésére gyarapíttatik. Jelenben 170 nagy vékáig áll.

Később, 1872-ben a fenti kegyhagyományi alapítványt Kovács Kapsi Ferenc 6, Gebefügi Mihály 60, ifjú Ambrus János 21 és ifjú Báza Lovász István 44 forinttal gyarapítja „Iskola alap“ néven.

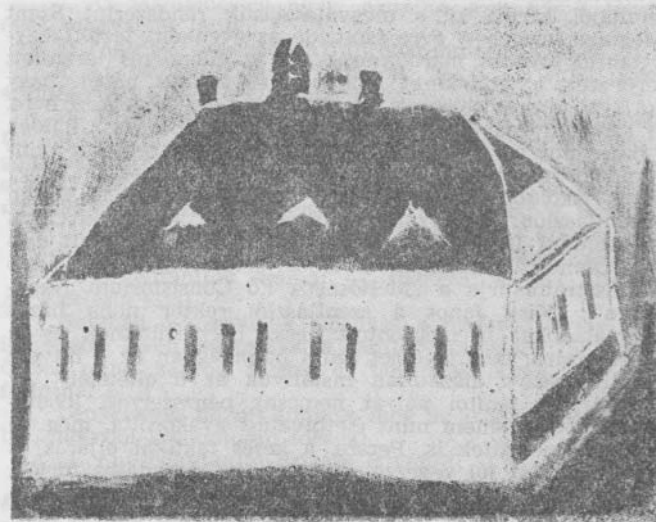
A szentlászlói iskola mestereinek többsége a kolozsvári skólából, illetve a nagyenyedi Bethlen Kollégiumból került ki, s megválasztásuk rendszerint Szent György napján zajlott le. Megbízatusuk 1—3 évre szólt, de az évenként tartott egyházi vizitációk döntöttek a tanító további maradásáról. Ez az ellenőrzés teremtett alkalmat arra, hogy megkérdézzék a gyülekezet elöljáróit és a falu népét, hogy elégedettek-e a tanító munkájával, magaviseletével, s megtartják-e a következő évre. Az iskolamesterek többsége szívesen maradt a faluban hosszabb időre is. Balogh János mestert például 1780-ban mint a szentlászlói és ofenesi iskola rektorát mindenben megdicsérték. Pap András rektor 1807-től 1823-ig szolgált az iskolát, hogy utána a kolozsvári református iskolába válasszák meg tanítónak. Kovács István 1851—1873 között tanított Szentlászlón. De olyan tanító is akadt elég, akit nem választottak újra. Kiss János például 1823—1828 közt volt iskolamester. Viselt dolgairól egy 1826. július 14-én Ofenesről keltezt levélből értesülünk; P. László Czirják udvari pap és adminisztrátor írja a „Méltóságos Fő Consistorium Nagyérdemű Tagjaihoz Kolozsvárra“: „Kiss János a szentlászlói rektor noha házas lévén, már több becsületes családokat is megrontott egész helységünknek és a körül lévő faluknak botránkoztatására, nem is lehet senki bátorságban az ő hitvese iránt amég ő ottan lészen. Mire nézve alázatosan instállyuk az ő eltételét.“ Az iskolamesterek többsége bizonyára a tanítói pályát nemcsak pénzszerzési lehetőségnek, megélhetési forrásnak tartotta, hanem mint élethivatást gyakorolta, még ha fizetésének behajtásával sokszor késlekedtek is. Persze, a késés taktikai eljárás is lehetett, hogy az iskolamester munkáját jól végezze, illetve hogy maradásra bírják. Hogy a falu mindig megbecsülte arra érdemes tanítóit, például szolgál az az 1781. január 3-án hozott határozat, amely büntetést ró ki azokra a szülőkre, akik a mestertnek járó fizetést nem szolgáltatják be idejében.

Az iskolalátogatásról, a tanulók létszámáról, a tanítás és a tanulók szellemi színvonaláról gyér adataink vannak. De ezekből is kitűnik, hogy a tanköteles tanulóknak nagyjából a fele maradt beiskolázatlan. Ezekért „rendelték a vének és előjárók 1794-ben“, hogy aki olvasni nem tud, „ifjú férfi nem házasodhatik, hajadon leány férjhez nem mehet, míg vizsgát nem tesz hitének fő ágazatairól“. Így a fiúgyermeket 14—16, a leánygyermeket 12—14 éves korukig, tehát két éven át kötelezték, hogy évente a hat „penitenciális“ hét minden napján iskolába járjanak, olvasni megtanuljanak, 1783-tól pedig a szokásos tantárgyakon kívül „a scolában az aritmeticanak 4 speciessére taníttassanak a fiúk, meg a leánygyermek is“.

Rége Szentlászlón is az iskolaház szalmafedeles, 4 lantornás ablakú szerény épület volt, amely egy telken állott a mesteri lakással. A mesteri telek valószínű a mai Pap utcában volt akkor is, az új, 1888-ban épült református templommal szemben, ahol ma a tanácsterem és a vele egybeépített, volt kántortanítói kőszoba-konyha, kamra és pincés lakás, a mai óvoda áll. Már 1783-ban nyoma van az egyházi kiadások rovatában, hogy a szalmafedeles, lantornás ablakú ház helyett újat építenek, de csak 1817—1818-ban fejezték be az új iskolát, amelyre az egyháznak 5186 rhénes forint, 625 dénár értékű tőkepenze volt. A mai épület később, 1865-ben épült (vagy renováltatott). E mellé emelték 1929-ben 130 000 lejes költséggel azt az egytantermes épületet, amelyben 1948-ig a református népiskola működött 50 gyermekre szóló nyilvánossági joggal.

A szentlászlói iskolának, mint általában a régiéknak, alapvető célja volt a gyermekek engedelmségre való nevelése, a feudális társadalom munka- és szellemi igényeinek a kielégítése érdekében. Kiművelt főről is csak kettőről tudunk. Az egyik Szentlászlói Basileus, aki 1653-ban egy kolozsvári hitvitában a sacramentumok helyéről és a keresztségről értekezik latin nyelven. A másiknak, aki 1863-ban felsőbb iskolába jár, még a nevét sem jegyezték fel. Mégis ez a viszonylag régi népiskola folyamatos oktató-nevelő munkája eredményeképpen számottevő módon terjesztette itt, Kalotaszeg és Aranyosvidék érintkezési területein az alapvető ismereteket, ápolta anyanyelvünket, s szilárd anyagi és tudati alapot hozott létre, melyre reáépülhetett a következő korszak modern népoktatása.

Boldizsár Zeyk Imre

Györkös Mányi Albert: A tordaszentlászlói iskola

„végül megtalálsz az ünnepet?”

1. A koncert mint nem mindennapi szertartás Egyed Péter második verses-könyvének* a kerete. A verseknek a költő fiktív külső kerettörténetet teremtett. Az esemény színhelye pontosan meghatározott: „A koncertet a ... várban rendezték, a zenekar a vár fokán, a hallgatóság a völgyben, az erősítők a hegy oldalában” (10.), illetve: „1359-től ez már királyi vár s az erdélyi vajdák illetékéhez tartozott” (90.). A történet középpontjában P. G. kolozsvári gitáros életútja áll. „Búcsúkoncert, gondolta, de nem sóhajtozott, mert az alatt ülőket elfújta volna a szél, mégis — búcsúkoncert, miért, hogyan, de hát miért kell nekem búcsúznom, miért nem megy tovább?” (10.) — olvashatjuk nyitányként P. G. magánbeszédét. A későbbiekben, a szertartás-jelleget hangsúlyozandó, így elmélkedik P. G.: „Önök azt hiszik, hogy mi nem gondolkodunk. Csakhogy mi másképpen is gondolkodunk: az ösztöneinkkel, az érzelmeinkkel, a kezünk és arcunk játékával; s a lábunk tétova lépései is gondolkodnak, amikor egy kihalt városban nem tudunk mit tenni magunkkal. De mi megtanuljuk felfogni és elviselni magunkat.” (24.)

Másutt narratív és leíró részekkel találkozunk. Az egész könyv atmoszférájára fokozott érzelmi telítettség, az indulatok gazdagsága és sokrétűsége jellemző. Ami érthető is, hiszen kivételes szertartásról — búcsúkoncert! — van szó. Erre az eseményre így emlékezik vissza — levélben — a koncert végére váratlanul eltűnt gitáros: „Ő, ez volt a koncert, az igazi: / a szitakötők is megrészegedtek és rabjai lettek a hangfolyónak, / két tölgyfa elvesztette az eszméletét, arca bukott, / a füvek lélegzetállítva hallgatták a hulló csillagok / szétrobbanó pétérdáit, odalent néhány medve olvadozott / a gyönyörűségtől —” (A búcsúkoncert).

2. Az egyes költemények mint a koncert műsorának számai, darabjai tételvezethetők. Ezekre figyeljünk mint kivételes értékű költői alkotásokra. Mert jelentős teljesítmény az Egyedé; ő helyzetünk és sorsunk egyik nélkülözhetetlen művészi látatója. „...mi nem a látványt / akarjuk, hanem a látást” — fogalmazta meg tételesen is egy helyütt. A küzdelmet vallja követendőnek mint legfőbb parancsot: harcolni akar a holnapért, segíteni, figyelni, „hogy hova húznak” a percek, a „kiháló fehér sasok” (Óda a szabadsághoz).

És tisztánlátásról, tudatosságról tanúskodik az *Újabb férfidal* című versben megfogalmazott eszmeiség is. Vitázva fogalmazza meg cselekvési programját:

*s nem segíthetünk már semmi kabalával,
csak ha több utat s több kezet
s fegyverszerű emlékezetet
képzeliünk újra e gerilla-létben,
perzselt szakáll-maszokban,
vérttelen, sebezhető téiben.*

Kulcsversnek minősíthető *A párdúc és a sorsvonalak*. A cím a költemény leg-erősebb képének (metafora) két elemét rendeli egymás mellé, és különálló motívumokként mutatja föl őket: A párdúc és a sorsvonalak. (A kiemelés tőlem — B. J.) A költemény első sora pedig félreérthetetlenül közli, hogy a két elem egyetlen képalkotó része, és imígyen önálló léttel nem rendelkeznek: „Az éjszakában csendes párdúccok osnának, a sorsvonalak.” A cím és az első sor között feszültséggóc keletkezett, ami a továbbiakban sem oldódik föl.

A költeményben e két elemnek különös működését figyelhetjük tehát meg: mint különálló motívumokról veszünk tudomást róluk kezdetben, de nem tudunk eltekinteni ama tényről sem, hogy ezek egyetlen komplex kép elemei csupán, és egymásra vonatkozásuk, villódzásuk a befogadói tudatban elkerülhetetlen. Nem tudunk eltekinteni eme oszcillációtól akkor sem, amikor így kérdez a költő az Én után: „ki vagy te, hogy a párdúcczemek úgy követnek?” Az Én sorsa elől nem menekülhet. Hiszen: „testében köröz a fülelő párdúc!” És hiába a fölháborodás is,

* Egyed Péter: *Búcsúkoncert*. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1981.

mert éjszaka van ott kinn, és „csendben alszik a lakosság, nem zörrennek az ablakok”.

3. A felnőtté válás feltételezi (egyrészt) a világ dolgainak, jelenségeinek bizonyos fokú érzelmi és értelmi elsajátítását, az egyéniség cselekvési mezejének szigorú kijelölését s a döntés és választás magabiztos végrehajtását az alternatívák kínálói élet terein.

Miért van szükségünk ugyanakkor egy gyermekkorra emlékeztető élményvilágra? (Mit rejtenek magukban az „ékköves” dalok?) Talán azért, mert valami olyan természetű harmónia megléte sejlik föl ott, ami a felnőtt számára hiányként „létezik” csupán. A *Bevezető férfidalhoz* című költemény első szakaszának komplex képei a természetnek és az embernek emez „ösegységre” jellemző vonásait érzékeltetik. A visszaemlékezés erre a korra: „révület és sóvárgás.” Nostalgia: „éveken át egy dalt hallottam, tudom, / mások is.”

A fiatal Lukács például az eposzok „világkorszaká”-t idézi nagy költői invencióval: „Boldog kor, melynek a csillagos ég a járható és bejárni való utak térképe, melynek útjait a csillagok fénye világítja meg. Minden új a számára, és mégis régtől fogva ismerős; kaland és mégis birtoklás. A világ tágas és mégis otthonos, mert a lélekben lobogó tűz egylényegű a csillagokkal; élesen elválik egymástól a világ és az én, a fény meg a tűz, és mégsem válnak soha egymástól örökre idegenekké; mert a tűz lelke minden fénynek, és fénybe öltözik minden tűz. Így a lélek minden tette értelmes és kerek e kettősségben: teljes az értelemben és teljes az érzékeknek; kerek, mert cselekvés közben önmagában nyugszik a lélek; kerek, mert tevékenysége különválik tőle, s önmagává válva megleli saját középpontját, és zárt kört húz maga köré.” (Lukács György: *A regény elmélete*. Bp., 1975. 493.)

A dal mint e világ egyik nagyon fontos eleme, jelöli az egész zárt ősi egységet az idézett költeményben: „annak az egykori dalnak a cserepeit / gyűjtögetem.” A dal motívuma köré épül föl ez a nagyon tudatosan megalkotott költemény. Négyszer fordul elő a négy szakaszban. Először határozatlan névelővel (*egy dal*), és még ugyanebben a szakaszban sugallja ennek gazdag összetettségét a költő (2–9. sor), hogy a következő szakaszokban félreérthetetlenül erről a dalról beszélhessen („arra a dalra”, „annak az egykori dalnak”), sőt, az utolsó szakaszban értekelni is, és e mellett a világ mellett foglal állást:

... meg kell keresnem azt a régi utat,
tárgytalan és fénytelen napokban is azokra
az ékköves dalokra kell vadásznom.

(Bevezető férfidalhoz — Kiemelés tőlem. B. J.)

Jeleznünk kell azonban, hogy a döntéshez érzelmi megpróbáltatásokon keresztül jut el az Én. A második szakaszban a döbbenet és a sírás jelzi e pontot („... mint egy elhagyott / falu utolsó lakójában szakadt fel bennem a sírás —”), a harmadikban pedig a fájdalom és kétségbeesés: „jaj nem hátrább, jaj előrébb — tehát valahogyan.”

S milyennek minősíthető a búcsú és elválás — saját magadtól? Melyik enéd-től kell búcsúznod, hogy ez még a legrettenetesebb búcsúzásokhoz sem hasonlítható? És miért? (*A búcsú retorikája*) Maradunk pillanatnyilag a kérdésekkel.

A történelem ideje és „öntőformái” mégis — kikerülhetetlenek: ebben valószínűleg megmagad. Ha kétségek gyötrőnek, akkor is. „Kronoszé lettél s hiába sívítanak / a vészbanyák a lazúrparton, / már óceáncseppek üzennek / a benned lakó végtelennek: / / Mivé válsz? Mivé válsz?” (*Tengerparti sétalovaglás*)

4. Milyen lehetőségek maradnak a világ „nullpontjára” került Én számára? „... sorsod sincs, csak pusztá / lét vagy, akit létezése nem kívánt / / az időbe beavatni” — olvassuk *Az utolsó szó* című szonettkorszorójában. A szeretett lény eltűnése és elviselhetetlen hiánya — „arcának tűnő parazsa átitat. / Arnyék lennél te is? Keresd, mi maradt / az utolsó szavak parazsa alatt” — lelki összeomláshoz vezet, a jövő kiiktatásához a személyiség tudatából. Eltűnik ama világ teljessége, amit két ember teremtett (és csakis két ember teremthet!) meg:

Ó, hol vagy egykori szóháza, s hol vagy
szavam tavaszi kútja, ki látott

halványulnak egykori világok.

Az esszéíró Lukácsnál találkozzunk őszinte és nagy költői intenzitású gondolatokkal a „Mit jelenthet egy ember a másiknak?” problémájáról. Tőle idézzük: „Minden összetartozást csak a folytonosság tart életben, és annak megszakadásával eltűnik a múlt is [...]. És egy megszakadás — ha nem volt tudatos lezárás, elbúcsúzás, amely a múlt minden szálát kibépi az élő életből, és összefűzi, hogy

magában zárt, befejezett, de már műremekké merevedett egzisztenciát adjon neki —, minden megszakadás nemcsak a jövőt vágja el örökre, de megsemmisíti az egész múltat is. [...]

Tódnak a kérdések, lecsapnak a kételyek, zúgó boszorkánytáncot lejtenek a szabadon bocsátott lehetőségek. Kóvályog minden; minden lehet, és semmi sem biztos [...] Hol van egy pont és legyen bármilyen kopár és sivár és minden szépségtől és gazdagságtól messze elkerült, ahol biztosan megvethetné lábát az ember? Hol van valami, ami nem pereg ki, mint a homok, ujjai közül, ha ki akarja emelni az élet formátlan tömegéből, és fogni akarja, ha csak pillanatokra is? [...]

Benne lehetünk mindenki életében mélyen és igazán, de legbenső sorsával mindenki magára marad, még önmagával szemben is egyedül lesz.“ (Lukács György: *Ifjúkori művek*. Bp., 1977. 204., 210.)

A lelki válságok legmélyebb pontjáról is meg kell találnunk azonban az „új-jászületés útját“ — sugallja a költemény: „félúton álltod / / ne tántorítsd, sem hogy rád ösztökélt / sorsod oly idegen kezekből / a hiány-fényben kövülten várod.“ Van remény, hogy a szerelmet (házadat!) megőrizhesd. S a következő, utolsó előtti szonettben a tavaszmotívum is megjelenik, a szorongás azonban nem szűnik meg a lélekben: „hiába / van tavasz s csituló teled haragja; / végül megtaláloed az ünnepet?“

A mesterszonett összegezi a komorságot és fájdalmat magukban hordozó motívumokat, és felvillantja a reményt is befejezésként: „Megjött az új szél, az a hatványakú.“

A szonettkoszorú — témája a szerelem — az egykor-volt harmóniának („ünnepe: a szerelem végső diadala“) az egyén számára biztonságot, integritást jelentő világát és a mai, téli idő társ nélküli gyötrő kiütkereséseit, az Én új létállapotát idézi. „Léted csak az utolsó szó élménye“ — összegez a mesterszonett címe, arra utalva, hogy az „új-jászületés“ az utolsó szó ereje biztosíthatja: „hatalmas / erővel fog utolsó szavában / a kedves övni.“ Vigasztalódjunk végül ennyivel?

5. A személyiség helyzetére utal az otthon-gondolat (az ünnepmotívummal együtt a harmóniaigény kifejezője) erőteljes jelenléte is. Akárcsak Szócs Géza költészetében, Egyed verseiben is ezt a városmotívum fejezi ki:

*e város terei, utcája: már csak álom
tolakszik volt lépteidre, alássa;
nem a tied már ez a nyom*

(Befejezhetetlen terzinák a város elhagyásáról)

És ugyancsak ebben a versben olvasható az egyik legmegrendítőbb, homéroszi komplexitású hasonlat: „leked, / mint a földgyalu orrán lógó kis bokor, / idegen, megszólíthatatlan, esett“. Ide kíváncznék a híres József Attila-képpel való összehasonlítás („A semmi ágán ül szívem, / kis teste hangtalan vacog“), de van az Egyed-hasonlatnak egy számunkra aktuálisabb szövegkörnyezete is. A Kányádi-példázatra gondolok (a költészet hatalmáról), amelyben ama idős néniről van szó, aki kapát emelt a bulldózer elé.

Az összekötő szövegre való utalás is lényeges. A költemény önmagában egy életérzés (otthonhiány) szentvelen, tárgyias megfogalmazása. Hozzáolvasva azonban a narratív részt, az utalást egy magányos életre, megváltozik vélekedésünk a vers természetéről: nagy együttérzéssel, személyességgel és a dal műfaji ismérveire emlékeztetően megfogalmazott életérzést, emberi sorsot mutat föl a költő. A versre utaló rész a következő: „...egy ódon erdélyi város harangtornya alatt magányos, lehajtott fejű lány bandukol, P. G. így dalol:“ — s ezután következik az idézett vers. Az otthon gondolatát fejezi ki a *Dal az erdélyi városról*, *A Szamos szerelmés völgyei*.

6. Hogy valóban szükség van bizonyos esetekben a verseskönyv-formára, a költemények és az összekötő szövegek egymásba építésére, azt a *Petőfi Freidorfon* című vers jelentésének felfejtése során is meggyőzően bizonyíthatjuk. Egyetlen jelenséget helyez előtérbe a vers Petőfi ürügyén: a lényegüktől megfosztott, kisajátított dolgok nem szolgálhatnak minket.

Egy század eleji, mintegy korabeli fényképről másolt, stilizált Temesvár-képet rajzol meg a költő — villamosjárattal és a Petőfi-emlékművel. Emellett nagyon fontosnak tartja — dokumentumként — beépíteni a verstestbe a három emléktábla szövegét, amelyek az emlékmű első és hátsó oldalán található, azért, mert a különböző történelmi pillanatokban (1899-ben, 1912-ben, 1949-ben) elhelyezett emléktáblák szövege önmagában is egy-egy korszak állásfoglalását, ideológiáját (is) jelenti Petőfi személyisége és költészete iránt. Az első két tábla például Petőfit mint a haza koszorús lantosát idézi, az utolsó pedig mint a világszabadság nagy költőjét.

Tehát egy jól megszerkesztett, több rétegű és szemantikailag nyitott verszöveggel van dolgunk, amely áttételesen költőjének magatartását is kifejezi. Azonban: e vers jelentése csak akkor mutatkozik meg a maga teljességében és többértelműségében, ha az őt megelőző narratív-szerzői szöveget is hozzáolvassuk. Íme, a szóban forgó rész: „S mikor kihál a zene az ujjak begyéből, akkor / arra gondolhatsz, hogy *műemlék* vagy valahol, / hogy a nyakadban *márványtáblát* viselsz vala- / milyen felirattal, hogy önmagad emléke vagy / látszata vagy, amint ott botorkálsz a villa- / mossinek között. Olyanok, mint egymásra haji- / gált halak széttaposott csontvázai. *Virágot* / tesznek az emlékművek elé, a hátuk mögé pedig / más kerül: elől a jövő, hátul a múlt, de mi / történik azokkal az emlékművekkel, amelyek e- / löl-hátul táblákkal vannak tele?“ (kiemelések tőlem — B. J.) Íme, a narratív-szerzői rész kiemelt elemei kapcsolódnak a fent elemzett vers központi motívumaihoz, és fölerősítik annak jelentését.

7. Az utazás a modern költészet egyik alapmotívuma (l. Baudelaire, Rimbaud stb.). Általa újabb ismeretlen területeket vehet birtokba a költő. Az utazó-versek a legkülönbözőbb tér- és időbeli pontokat foghatják át. A fantázia teremtő ereje és szabadsága, a költői én preferenciái és döntései nyilvánulhatnak meg bennük különös formában. Baudelaire írja az igazi utazókról:

*De igaz utazók azok csupán, kik mennek,
hogy menjenek s szívük mint léggömb ring odább,
kik bolygó végzetük sodrától nem pihennek,
s ezt hajtják egyre csak, nem tudva mért: Tovább!*

(Az utazás)

Egyed Péter utazója a Nagy Déli Vasúton találatik, valamikor a századvégen: „Haladnék előre a vakító utakon, ösvényeken / széthulló vonatok, leszakadó ajtók, lángoló / talpfák, szikrázó gabonarakarok, a földön / és bennem égő sebetek ejt az idő kése —“ (*Képzelt utazás a Nagy Déli Vasúton — Pireuszig, XIX. sz. HEOc.*). Távol az otthontól és a társától, milyen lehet az álma utasunknak? „Amikor lélegzik: kedvesének tüdeje mozdul benne, / s a vágyakozástól kisimult tengerszemekké válnak / a bőr pórusai.“ A „hiányzó, totális ölelés“ ideje ez!

Megvalósítható végül az ünnep?

Borcsa János

Szomszédolás

a hatvanéves Adrian Marinónál

Több mint másfél éve a *Tribunában* megjelent egy interjú, amelynek készítője, a lap főszerkesztője, többek között azt kérdezte tőlem: „Mégfér-e két kritikus ugyanabban a házban?“ Válaszom így hangzott: „Igen, de csak abban az esetben, ha az egyik teoretikus, a másik hetente ír tárcakritikát, az egyik tudományos kutató, a másik szerkesztő, az egyik románul ír, a másik pedig magyarul. Ebben az esetben együttlakásuk, de együttműködésük is zavartalan lehet. Különben Kolozsváron lakom, a Rákóczi út 72–74. szám alatti épületben. Ugyanott, ahol barátom, Adrian Marino lakik.“

Ez a válasz kissé ironikusnak tűnhetik ma már, Adrian Marino hatvanadik születésnapja táján, ezért szeretnék ebből az alkalomból valamivel komolyabban szembenézni, a magyar olvasók színe előtt is, azzal az úgynevezett Marino-jelenséggel, amelyről annyi egymásnak ellentmondó elképzelés alakult ki a román szellemi élet mai nemzedékeiben, és amelyről valamelyes fogalmat alkothatott már magának a magyar olvasók egy része is. Ezért szeretném a lehető legsubjektívebb vallomással kiegészíteni az említett elképzeléseket és fogalmakat; persze, egy objektív érvényű Marino-portré kialakulásának-kialakításának a biztos reményében. Hiszen az idő úgyis a maga megérdemelt helyére tesz végül — valamikor — mindenkit.

Kezdem azokkal a tagadhatatlan különbségekkel, amelyek sokak szerint áthidalhatatlanul választják el egymástól Adrian Marinót (bocsánat a tolakodásért, de jeleztem, hogy subjektív leszek) — például Marosi Pétertől. Persze, előre jelzem olvasóimnak azt is, hogy e nagy különbségtétel végső célja mégis csak az, hogy a bennünket összekötő „uralkodó eszmék“ és irodalmi gyakorlat fontosságát

hangsúlyozzam. Induljunk el tehát egységünk érzékeltetése felé... különbözőségeink számbavételének az útján.

Adrian Marino felfogásában és gyakorlata szerint ugyanis az irodalomkritika mindenekelőtt a művekből kibontakozó esztétikai eszmék elemzése és bírálata. Marosi Péter viszont heti használatra szánt tárcakritikát ír, megelégszik az „első olvasó” szerepével, a könyvpiaci újdonságok elemző, értékelő bemutatásával. Ami azonban ennél is lényegesebb eltérése: A. M. ma nálunk az ilyenszerű tárcakritika-írás legszigorúbb bírálója, sőt ostorozója. Az első impressziókra támaszkodó bírálatot gyakran marasztalja el az impresszionizmus bűnében — én pedig éppen ilyen kritikát írok. Hogyan lehetséges azonban, hogy míg mások támogatása a mi állítólagos impresszionizmusunk ellen engem mindig rettenetesen felbosszant, addig az Adrian Marino éles bírálatai egyenesen lelkesítenek, emelik munkakedvettem, növelik igényességemet önmagammal szemben?

De folytathatjuk az A. M. és a M. P. közötti különbségtételeit. Ő a román kultúra örök forrásain nevelkedett, én a magyarén. Ő nemcsak románul ír és olvas vagy vitatkozik, hanem franciául, angolul, németül, sőt, attól félek, spanyolul és portugálul is. Én csak magyarul gondolkozom, írok, olvasok és vitatkozom, románul, németül, franciául viszont csak olvasni olvasok „mindent”, beszélni azonban köztudomásúlag nem tudok. A. M. folyamatosan útban van, Európa és Észak-Amerika nagy könyvtárait és irodalomelméleti találkozóit járja; én itthon ülök Romániában s itt is főként Erdélyben, Kolozsváron. Ő nemcsak a román irodalomban keresi az esztétikai eszmék megnyilvánulásait, hanem a legmodernebb, legátfogóbb értelemben vett egész világirodalomban; én csak a magyar irodalomnak a Romániában írt kicsi területére zárkóztam be egy életre. Végül pedig: az ő irodalmi életútja viszonylag törésmentes volt; nekem viszont akarva-akaratlanul számolnom kell azzal, hogy van egy 1947 előtti Marosi Péter, aztán egy 1960 előtti, irodalomkritikai pályám mostani, harmadik szakaszát pedig csak azért nem fogom „túlhaladni”, mert valószínűleg nem lesz már időm hozzá... Azt hiszem, elég reális képét adtam mindannak, ami A. M.-et és M. P.-t elválasztja egymástól. Lássuk ezért most már azt is, ami e nagy különbségek ellenére mégis összeköt bennünket.

A mestereinket idézem, hogy a döntő lépést megtehessem Adrian Marino felé.

En, mint a harmincas és negyvenes évek magyar értelmiségének nagy része, Németh László „szabadegyetemeim” nevelkedtem. A regényein, drámáin, leginkább az esszéin, tanulmányain. Főként pedig az a szent megszállottsága hatott ránk, hatott rám, az a „mániája”, amellyel magyarként és a magyar ész számára igyekezett asszimilálni mindazt, ami újdonságot csak kínált a huszadik század első fele, a gandhizmustól a kor marxizmusáig, Einsteintól Freudig. Mindent meg akart hódítani népének, mindent, amit csak a korszellem kínált, s mindent kritikailag igyekezett elsajátítani, hasznosítani. És Németh László ebben a rettenető erőfeszítésben valóságos magányossá vált, és az is maradt, aki semmit se bocsátott meg ellenségeinek, de a barátainak s a tanítványainak sem. Sohase tanított egyetemeken, de négy éven át egyedül írta a *Tanút* — és itt már Adrian Marino is eszünkbe jut, aki kilenc éven át szinte egymaga szerkesztette a *Cahiers roumains d'études littéraires*-t, amelynek a Marino nevéhez fűződő első folyamata éppen most szűnt meg. De hát Marino is, akárcsak Németh László, a kor teljes esztétikai kultúráját kívánta asszimilálni románként; a román kultúrába beépítve mindazt, amit a század második fele kínál ezen a téren az emberiség közízlésének, gondolkodásának.

Remélem, senki sem ért félre. Adrian Marinónak semmi köze Németh Lászlóhoz. Marino éppen olyan mélyen román a maga alkatában, amilyen értelemben magyar Németh László a magáéban. Egyik éppen olyan román a maga univerzalizmusában, mint amennyire magyar a másik, világot átölelő szisztefuszizmusában. Továbbhaladva ezen a gondolatsoron: mindazt, ami Németh Lászlóra emlékeztet benne, Adrian Marino tulajdonképpen román mestereitől örökölte. Kedvenc irodalomtörténeti hősétől, akiről monográfiát is írt, Alexandru Macedonskitól és egyetemi mesterétől, professzorától, akinek egy ideig famulusa volt: George Călinescutól. De hát annál izgalmasabbak ezek a hasonlóságok számunkra, kolozsváriak számára. Mi mindig büszkélkedtünk azzal, hogy Apáczai Csere Jánostól Lucian Blagaig, az Erdélyi Iskola román nagyságaitól Gaál Gáborig Kolozsvárt mindig azok a szellemek adták a hangot, akik nemzetiségük lelkét a kor Európájának legértékesebb újdonságaival igyekeztek továbbnemesíteni. A világot meghatározó újdonságokkal. Ezért köszöntjük mi is 60. születésnapján azt a iasi-i férfit, aki családi körülményeinek alakulása folytán, életének egy tragikus fordulóján vált kolozsvárivá, hogy a legjobb kolozsvári hagyományok teljesedjenek ki benne. És hogy jobban megértessem magam, a Budapestre érkező Thomas Mannat köszöntő

József Attilát idézem, aki a német írófejedelemben meglátta... a fehérek közül kiemelkedő európaiat. Mi is azt mondjuk tehát Adrian Marinóról, aki élete 60 évéből több mint húszat töltött már Kolozsváron, hogy íme, a világirodalom egyik legfelkészültebb és legeredetibb román exegétája, aki ezen a sajátos úton-módon vált a mai román esztétikai kultúra egyik kiemelkedő reprezentánsává és ugyanakkor — a kolozsváriak között... európaivá. Esküdött ellensége minden lelki, művelődési impériumnak; Adrian Marino mély meggyőződése, hogy a románoknak, angoloknak, magyaroknak, oroszoknak, portugáloknak, franciáknak, németeknek, minden nemzetnek legszentebb kötelessége az együttműködés az emberiség közös művelődési kincseinek a gazdagítása terén. Így jutott el aztán Adrian Marino hermeneutikája a legnagyobb francia és magyar könyvesboltok kirakataiba — francia és magyar kiadásban —, egyik legújabb kötete pedig hozzájárult Mircea Eliadénak a mélyebb megértéséhez és sajátos módon: Eliade életművének a román kultúrába való visszaplantálásához is.

Mindezt egybevetve: mi nem a „magyarbarát” vagy francia- és angolbarát Adrian Marinót köszöntjük, mert mindezek az epithetonok csak beszűkítenek a Marino-jelenség hatáskörét. Mi azt az Adrian Marinót köszöntjük 60. születésnapján, aki tájaink legnagyobb humanistáinak s legfelvilágosultabb elméinek méltó örököse és eszméik továbbvivője. Mindebből pedig az is következik, hogy szerintünk Adrian Marino könyörtelen ellensége minden szellemi alárendeltségnek, s tántoríthatatlan híve minden nemzeti műveltség egymás mellé rendeltségének, egymásrautaltságának.

Ezért köszönhetjük őt együtt, románok és magyarok, a kolozsvári Írók Társaságának ünnepi ülésén. Adrian Marinót, a kritikus — és ezt azért hangsúlyozom, mert jól tudom, mennyire ad erre az irodalmi rangjára is. Minap a *Tribuna* hasábjain utasította ismét vissza azt az elképzelést, amely szerint irodalombíráló csak a tárcakritikák szerzője lehet, aki pedig az irodalmi eszmék bírálatát írja, az legfeljebb valamilyen irodalmár, valamiféle tudós, csak éppen kritikusnak nem tekinthető. Aki azonban figyelmesen tanulmányozta Adrian Marino eddigi életművét, Macedonski-monográfiáját, Eliade-monográfiáját, bevezetőit az irodalombírálatba, az irodalmi eszmék általa írt nagyszótárának első kötetét s intellektuális útirajzainak eddigi köteteit, az nagyon jól tudja, mennyire irodalombíráló is Adrian Marino minden rezdülésében, minden tekintetben. Ő nem híve sem a tudományoskodó bírálatnak, amely mereven elzárkózik az író, a bíráló és az olvasó irodalmi élményeitől, de visszautasítja a „tiszta” impresszionizmus megnyilvánulásait is, amelyek a szubjektívizmus egyeduralmát biztosítanák a bírálatban. Ismerem Adrian Marinónak azokat az esszéit, amelyek Călinescuhoz és Lovinescuhoz fűződő szellemi kapcsolatait határozzák meg, ugyanakkor élesen el is határolják (Marinót) a huszadik század Romániájának e két kiemelkedő irodalomkritikájától. Adrian Marino nem tekinti magát sem Călinescu, sem Lovinescu fenntartás nélküli hívének; sem impresszionistának, sem strukturalistának, de a matematikai gondolkodásra építő egyetlen kritikai irányzat rabjának sem. Nem fogad el semmiféle egyoldalúságot, semmilyen előítéletet, fenomenológiailag vizsgálja az irodalmi jelenségeket, s mindig több fronton harcba szállva törekszik új, eredeti szintézisekre. Így aztán Adrian Marino sohasem elég konzervatív a szocialista és nem szocialista realizmusok hívei szerint, az ifjú szövegélők számára viszont sohasem elég modern, nem eléggé úttörő. De hát Adrian Marino nem zárkózik el semmiféle irodalmi irányzattól, de egyikért sem áldozza fel szellemi függetlenségét. Odafigyel a szociológiai iskolák eredményeire éppen úgy, mint a formalista iskolák eredményeire, de mindenképp a saját tanulságait vonja le. Az Adrian Marino konklúzióit.

Ezzel pedig elértük a kérdés lényegéig. Adrian Marino szabad szellem, aki csak azt fogadja el, ami átment már intellektusának szűrőin, amit beillesztett már gondolkodásának rendjébe. Ezért a szabadságért irigylem Adrian Marinót. Mert nem tudatlanságból, hanem mindentudásra való törekvésből fakadó szabadság. Mert egész életében hűséges tudott maradni önmagához, még abban az évtizedben is, amikor a puszta létét fenyegették. Irigylem Adrian Marinót, mert Adrian Marinónak „inkadráltatta” magát — az Adrian Marino „nevű” egyszemélyes intézetbe. Ezért kívánom neki, hogy őrizze meg nemcsak páratlan munkarejét, alkotóképességét, hanem szellemi szabadságát is az elkövetkező esztendőkből. Legyenek kedvezőek számára ezek a mi nyolcvanas éveink, mert akkor [...] számunkra is kedvezőek lehetnek. Mert képességeink, lehetőségeink elválaszthatnak bennünket — de a sorsunk közös.

Marosi Péter

CZINE MIHÁLY: NÉP ÉS IRODALOM I—II.

Negyedszázad gazdag irodalomtörténeti és irodalomkritikai terméséből ad válogatást Czine Mihály gyűjteménye. Az első, ma már ugyancsak irodalomtörténeti érvényű kritikák, 1956-ból, a *Kézfogások* című Illyés-kötetet, illetve a „fiatalok” (Sánta Ferenc, Szabó István, Moldova György, Csurka István, Kamondi — Tóth — László) prózáját mutatják be; a legutóbbiak, 1980-ból, Csoóri Sándor, illetve Farkas Árpád költői pályájára tekintenek. Czine irodalomtörténeti módszere nem a konfliktusok, a dilemmák kiélézése, hanem a szintézisteremtés igénye jellemző. Érdeklődésének előterében — mint kötetének címe is jelzi — a népi vétetési irodalom áll, a „népiesség”, főként annak XX. századi sokféle megnyilatkozása. Valójában Móríc Zsigmond prózájától ivelteti a népi törekvéseket az immár klasszikus magyar irodalomban, mintegy folytatva *Móríc Zsigmond útja a forradalmakig* című monográfiájának problémavilágát. Ebben a gyűjteményébe is felvett néhány Mórícrről szóló írást, s különösen érdekes az, amit *Móríc és a protestáns hagyományok* kapcsolatáról mond. („Móríc Zsigmond protestáns maradt a szó igazi értelmében. Puritán erkölcsű, józan magyar, aki nem tűr előítéletet, szabad, bátor tekintettel és lelkiismereti szabadsággal nézi a kérdéseket. Mindenben belső törvényeinek engedelmeskedik, az egyszer megtalált igazságtól nem tántorodik el. Egy utat ismert: mindig előre. Protestantizmus Adyéhoz hasonló: nála is »adott energia a halálig«, a kálvinizmusból ő is »a magyarságot, a teljes türelmű demokráciát«, az egészbe látó emberséget és megértést hozza és őrzi.”)

Czine tanulmányainak legvonzóbb sajátossága a jelenítő képesség, a személyesség — akár közvetlen találkozásairól ír, akár művet, életpályát jellemez. Idézzük például megismerkedésének leírását a tanulmánygyűjtemény színes Tamási-fejezetéből: „Akkoriban már ritkábban esett szó róla, pár esztendeig inkább csak a fiókjának dolgozhatott. 1953-ban aztán újabb könyve jelent meg, hamarosan egy másik is. Regényes életrajzának első kötete, a *Bölcső és bagoly* meg a 48-as Erdélyt idéző *Hazai tükör*.”

Mind a két könyvet örömmel olvastam, de még csak eszembe sem jutott, hogy írhatnék róluk. Egy nagy íróról, egy újra jelentkező nagy íróról egy kezdő? Szerencsémre Király István volt a *Csillag* főszerkesztője akkoriban, volt tanárom, s ő ismerte, mint minden diákjának, az én titkos gondolataimat is. Nagyon tudott az indulóknak is jó feladatot és elégséges kedvet adni. S nemcsak az írásmat jelentette meg, de mint már korábban Veres Péterrel, most Tamási Áronnal is összetalálkoztatott.

A találkozásnak még a részleteire is emlékszem. Akkor láttam Tamási Áront először közelről, addig csak a Gy. Szabó Béla metszetét ismertem róla, s a Nagy Imre rajzát, azokról nagyon is fiatalnak, mosolyosnak véltem. Most egy hatalmas, tetézt koponyájú emberrel foghattam kezét, boltozatos mellén csak úgy feszült a fehér ing, és virított a zöld nyakkendő. Mint egy elképzelt fejedelem — választékos polgári viseletben. Olvasta az írásom, mondta, tetszett is neki eléggé, amit írtam, már csak azért is, mert a megelőző esztendőknben nemigen szóltak róla, vagy ha igen, hát egészen más hangnemben. De azért volt benne egy kis keserűség is. Miért kell mindenkit Mórícshoz mérni — mondott valami ilyesmit. Akkor nem értettem, a mértéket én igazán a legnagyobb dicséretnek szántam. A továbbiakban leírja Czine „beszélgetésüket” egy presszóban, amely beszélgetés tulajdonképpen hallgatás volt — olyan, amelyet Tamási maga ír le, Móríc Zsigmondra emlékezve.

Az irodalomtörténetész Czine Mihályt a mű mellett az alkotó ember egyénisége is foglalkoztatja, könyvet és írot nem tud, nem akar elszakítani egymástól. Csúpan egy rövid jellemzés reprodukálunk igazolásként a Veres Péter-arcokból: „Gondolkodóként és íróként is: maga volt a lelkiismeret. Számontartója az álmoknak és a realitásnak, s azok gondjainak is, akik nem igazgatók, tsz-elnökök, sőt brigádvezetők sem. S ez már nemcsak a gondolkodó igazságkeresése. A sziv igazságkeresése is, amiről Németh László beszél, Veres Péter belátásáról és emberbecsüléséről szólva. A szabad ember néz szembe mindennel, s emberségében sem is-

mer korlátozó határokat. Ember, akinek a becsületén, szavahitelen semmilyen időben nem esett csorba." Jellemző az is, ahogy Czine párhuzamba állítja Veres Péter szuverén gondolkodó voltát: „ilyen mértékű szuverenitással újabb irodalmunkban talán csak Lukács György és Németh László gondolkodott és fogalmazott.”

Hasonló irodalomfelfogást tükröz a gyűjtemény egész kötetnyi fejezete, amely a romániai, a csehszlovákiai, a jugoszláviai magyar irodalomról szól. Lényegében itt is annak a hagyománynak a folytatását keresi és találja meg, amelyet Ady és Móricz Zsigmond neve fémjelez. (*Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1981.*)

K. L.

ROLLA MARGIT: A FIATAL KAFFKA MARGIT

A Kaffka Margit-kutatás a költőasszony születésének centenáriuma (1980) alkalmából felélenkült. Rolla Margit monográfiája a legkevésbé ismert területet fogja át. Kaffka Margit életének nagykarolyi és szatmári mozzanatait tárja fel levéldokumentumok alapján, de az életrajzi tények utalnak írói érzékenységének bontakozására is. Nagykarolyban jelent meg első munkája, tizennégy éves korában, a VI. gimnazisták diáklapjában. S mikor a fiatal leány „összeszorított szájú versei” a szatmári és nagykarolyi lapokban megjelentek, édesanyja elküldte azokat apai nagyanyja testvérének, Lauka Gusztávnak, a Petőfi Társaság tagjának (Petőfi egykori barátjának), mondana róluk véleményt. Lauka Gusztáv, az akkor már hírneves író ezt válaszolta: „Nem rosszak a lányod versei, húgom, sőt szépek és egészen jók. De hát minek írni egy nőnek?... Kár volna, ha nem a főzőkanál mellett maradna meg...”

Kaffka Margit más utat választott. „Hályogtalan szemmel” — amint Schöppflin Aladár mondotta róla — nézett szét a világban, s ébresztette a szunnyadó asszonylélkeket. S Móricz Zsigmond is lelkesen fogadta líráját és prózáját: „Így férfi nem írt még soha: ez az igazi asszonylélek specialis hangja.”

Rolla Margit, a Nagyváradról elszármazott költő, író, irodalomtörténész fél századon át követte-kutatta a fiatal Kaffka Margit életfolyamát a „szétfutó időben”, hogy életének apró mozzanatait összefüggő egészévé rakja össze. S így jut el a kegyetlen vég jelzéséig (1918), a Farkasréti temetőig, ahol egy sírban nyugszik a 38 éves költőasszony fiával, a 12 éves Fröhlich Lászlóval; mindkettőjüket egyszerre ragadta el a spanyolláz. (Kaffka Margit második férje, Bauer Ervin orvosbiológus Balázs Béla testvéröccse volt).

Hűsz — jobbra maradó értékű — kötettel gazdagította a magyar irodalmat; máig a legkiemelkedőbb magyar nőíróként értékeli az irodalomtörténet. Kaffka Margit Nagykarolyban született (az egykori szülőháza helyén levő épületen felirat jelzi: „Ebben a házban született Kaffka Margit író (1880—1918)”; a szatmári irgalmasnővéreknél szerzett tanári diplomát. Rolla Margit eddig ismeretlen negyvennégy (44) korabeli Kaffka Margit-levél közlésével fehér foltot tüntet el az íróasszony leánykori életének és szellemi tájékozódásának mindeddig alig ismert korszakából. Ezek a levelek, bár előrevetítik a későbbi lázadó, szabadságra és önállóságra vágyó író nő határozottságát, inkább még a maga személyiségét kereső nő lelki világába nyújtanak betekintést. Eleinte szűk az ösvény, amelyen szellemi érdeklődése lépésről lépésre képes haladni, de hamarosan felismeri helyét és lehetséges szerepét; az elsők között vállalja az irodalmi megújulás ügyét, és Ady hatására ráébred, hogy nemcsak az intellektuális szabadság kivívása került a történelem napirendjére, de a társadalmi átalakulás is.

Jellegzetes: a negyvennégy levél telistele van azokkal az impresszionista színhatásokkal, amelyek az érett író műveit (verseit, prózáját) jellemzik. A szökek mámor, a jelzők torlódása, a hangulatok eluralkodása ezekben a korai valóságokban is fellelhető.

A közzétett levélzövegeknek különleges jelentőséget ad az, hogy felidéznek a századvég érlelt nyugtalanságát, ami a legbizalmasabb levélközlésekből is kisu-gárzik. Kaffka Margit már ekkor úgy érzi: a korabeli asszonyok elháríthatatlan feladata, hogy elérjék képességeik és lehetőségeik felső szintjét: „a legtöbb lenni, ami csak lehet.” Ez a leánykori program valósult meg életművében, amelyet száz esztendő múltán is számon tart az irodalmi emlékezet és a művészi érdeklődés. (*Akadémiai Kiadó. Bp., 1980.*)

R. I.

Műveltségintegráció és oktatás

Gyakoriak azok az egybehangzó állásfoglalások, amelyek a szellemiség nagyfokú differenciáltságának megszüntetését sürgetik, a szemléleti szintézis időszerűségét hangsúlyozzák. Németh G. Béla kultúrintegrációs modellt kínáló írása (VALÓSÁG, 1981. 4.) példázza, hogy a helyzet bonyolultságát részletező hozzászólásoknál építőbb az az állásfoglalás, amely a kritikai helyzetelemzés figyelembevételével nem vizsgálja a triviális(-nak „köztudott”) alternatívákkal való szembenézésről. Németh a szocialista társadalmak kultúrintegrációs esélyeként a fejlődéselvi történetiség értelmező tudatosítását jelöli meg. A történetiség mibenlétének tisztázása társadalmi feladatából az oroszlánrész az olyan oktatásrendszeré, amely hajlandó saját céljelvi átértékelésére. A szerző két jelenségcsoport tényeinek szentel figyelmet. Az egyik azzal a sokat emlegetett szociológiai mutatóval függ össze, amely szerint az iparosodott társadalmak értelmiségének száma abszolút értelemben és a lakosság egészéhez viszonyítva is nagymértékben nő. Ezzel a tendenciával jár együtt a megosztottság, a vertikális és horizontális elszigetelődés; a különböző szakmai csoportok elszigetelődését keresztjezi a társadalmi-jövedelmi rétegződés, amely az egyes szakági csoportokat függőlegesen metszi, a különböző csoportok szociális-pénzügyi szintjeit pedig egymáshoz közelíti. A szakképzettség ismerve szerinti függőleges rétegződés csak akkor szatóttve, ha párosul a szociális-pénzügyi rétegződéssel. A szellemi foglalkoztatottságú, „akadémiai” réteg mellett a társadalmak rendszerint kitermelnek egy technicista tevékenységű feltörekvő réteget, amelynek akadémiai képzettsége nincs ugyan, de jövedelmi szintje, társadalmi státusa is egyenlő vagy magasabb, mint az akadémiai képzettségű átlagé. Indokoltnak tűnhet tehát egyes „társadalomformáló készségű értelmiségi csoportok” igyekezete, hogy a differenciálódást integráló tényezőkkel ellensúlyozza.

„A szocialista társadalmak rohamosan iparosodó társadalmak.” Számolnunk kell tehát némi társadalmi differenciálódással, és figyelmet kell szentelni az ágazatiság ellensúlyozását célzó spontán vagy tudatos törekvéseknek. „Mivel azonban ezek a társadalmak határozott célelvek és célértékek jegyében távlatra tervezett művelődéspolitikával rendelkeznek, e differenciálódás s a vele együtt járó elkülönülés ellensúlyozására [...] törő törekvések másképp jelennek meg [...], mint a tőkés berendezkedésű társadalmakban — mind szervezet, mind módszer, mind és főleg tartalom tekintetében” — írja Németh G. Béla.

Milyen tapasztalatok teszik időszerűvé mégis a kultúrintegrációs imperatívuszokat? A választ a második jelenségcsoport tényei kínálják. Az értelmiség egy része valószínűleg „nincs felkészülve [...] sem összességében, sem egyedeiben, hogy a történelmi belátás és átlátás kellő szintjén [...] maga érzékeltse rá e kérdésekre, és maga dolgozza fel őket, elválasztván a napi járulékosat a távlati lényegestől”. A szocialista társadalmak körülményei között a nemzeteket átfogó ideológiai átnevelésben az emberi törekvések formálása céljával „szuggesztív szókapcsolatokat” (Szczepeánski) megfogalmazó értelmiségi csoportok szerepe jelentős. A szerző kérdése: képes-e az értelmiség a jelzett szerep betöltésére? Egyrészt a szemléleti szétaprozottság, másrészt a tudományosság megszigorodott kritériumai nem tesznek lehetővé mást, mint egy-egy (többnyire divat manipulálta) kérdésnek valószínű arányaiból kiszakított lereagálását többnyire „tüneti, érzelmi, vallomások, emlékeztető, hittevő, csoport, ellencsoport, csak azért is, csak azért sem szinten”.

Az értelmiségi szerep minőségi változásával függ össze, hogy a hagyományos életforma-minta, ideálállító szerep újratermelődik; a gondolkodásmód, az érintkezési formák, a társalgási szokások, egyszóval a műveltség reprezentálásának vonatkozásában a követni való példa statuálását az értelmiség végzi a felemelkedni igyekvő rétegek számára. Ha azonban a példát az értékorientáció és a célv funkcionális zavarai terhelik, akkor hagyományozásbeli zavarokkal kell számolnunk. Ezen a ponton nyer jelentőséget a rohamosan szakosodó értelmiség műveltségbeli integrációjának sürgető kérdése.

Németh szerint az integráló tartalom tekintetében „egyik legfőbb kritériumnak a történetiség tudatosítását lehet és kell tekinteni: gondolati szintű, értelmező

igényű, polcseleti értelmű tudatosítását". A szocialista társadalmak ember- és világ-magyarázata ugyanis tudatosan is szekularizált, világi lényegű. Az evilági világ-magyarázatok központi kérdése pedig a történetiség és a hozzá való egyedi és kollektív viszony mibenlétének a tisztázása. „A történetiség tudatosítását sokféle módon, sokféle eszközzel lehet megvalósítani. Az egyik leghatékonyabbnak, az egész társadalom minden tagját valamely fokig elérőnek, az egész élet minden mozzanatára valamely mértékig kiterjeszhetőnek azonban alighanem a művelődéstörténet eszközeit és módszereit kell tekinteni.“ Hogy a művelődéstörténet vonatkozásában van-e viszonylagosan önelvű célkitűzés, Németh három oldalról kísérel megközelíteni.

1. Az első, fogalomtisztázóul jelenségtaninak mondott közelítésében előzetesen a kultúra fogalmát járja körül. Szerinte a kultúra fogalmához hármas jelentéstartalom kapcsolódik. Egyrészt a magyarítás eredményeként többnyire szinonimaként használt művelődést, műveltséget jelöli, másodsor a szellemi műveltség értelmében használatos, harmadsorban pedig, a természettudományos szaknyelv hatására anyagi gyűjtőnévként élünk vele. Ez a hármas tagolódású jelentéstartalom „mindazt a tevékenységet és módot, mindannak a tevékenységnek és módnak az eredményét, amelyen át az ember szellemi-lelki és materiális értéklehetőségeit világából és világában önmagából kifejti és megalkotja, megsokszorozza és felhalmozza“.

A fentiekből következik a kultúra történeti jellege, célulv tevékenység volta. A célulv vonatkozásig egyebek közt a materiális és szellemi közeg lényegi szerkezetének keresésére is, amelyben a tevékenység megvalósul, a tevékenységnek értékteremtésre és értékfordozásra alkalmas szerkezetet való alkotására, és — ami a társadalmi gyakorlat szempontjából megkülönböztetetlen fontos — a két szerkezet egymásba illesztését, adekvációját célzó törekvésekre is.

2. Második, származási közelítésében a tanulmány azt szándékszik tisztázni, honnan eredeztethető történetileg az egyetemesség igénye. „A törzsi [...] monda-áthagyományozó rendszert csakugyan szölt mindenről, amit a maga célulve kibontakoztatása szemszögéből fontosnak tartott.“ Ám a történetiség mibenlétének elvonatkoztató általánosítását célzó összegezekesek iránt akkor kezdett számottevően megnőni az igény, amikor ez — a XVIII—XIX. század fordulójának nagy változásait követően — már nem számíthatott komolyan vehető tudományos vállalkozásnak. Az empirizmus, majd a pozitivisták tudományosság irány- és módszerszabó intoleranciája a művelődéstörténetnek csak egy-egy jól körvonalazható, uralkodó területén engedett az egyetemesség igényének, mígmen Diltthey korszakélményteóriája utat nem nyitott a részt az elvont, általánosított *egyetemes* felől közelítő polgári törekvéseknek. De e törekvések követőinek „a reális tényt, a konkrét történetet, a materiális mozgatókat gyakran figyelmen kívül hagyó, mellőző eljárás: szinte következményszerűen emelte „az alanyi élmény táplálta spekulációkra [...] maszkodó történetpszichológiái és kultúrlélektani konstrukciók mutatók általánosságait a reális okságú és összefüggésű materiális-szellemi folyamatok fölé“. A újkorai természetfilozófia kezdeteivel egyidejűleg a tudományos ismeretek reális szerelvív szisztematizációja jutott hasonló sorsra Schelling, majd Hegel azt a törekvései révén, hogy a szisztematizációt a fejlődés elvével összeegyeztesse. Újkorban egyrészt a marxizmus egyetemes változásstruktúrákban való történeti gondolkodásmódja, másrészt az a tévhit, amely a marxista történetnézést a művelődés szellemi-lelki tagadójaként tünteti fel, külön-külön a pozitívizmus ellenirányzatai kiváltotta érzékenység körülményei között tett jelentős befolyásra.

3. Az oktatás hagyományosan újratermelő gyakorlati szerelvív a „világértelmezést eleve és direktén magukba foglaló történeti tárgyak“ művelődéspolitikai alárendeltségük folytán s — főleg — a maguk szakági voltában éppen arra képelenek, amire a gyakorlat perspektívájába illesztetten hivatottak volnának: „az egyes szakterületek eredményeit a történelem egyetemes folyamatába az összefüggések rajzával úgy beépíteni, hogy e szakterületek változásrajza a történetiség bölcseleti értelmű egyetemességét bírja sugallni, megfoghatóvá tenni.“ A másik alternatíva pedig, az egyetemes történeti munkák olvasása még tájékozott, megbízható közvetítők feltételezésével sem lehet megfogalmazható társadalmi feladat.

A történeti előzmények (Brassai és Németh László) tapasztalatainak, valamint korunk adottságainak a figyelembevételével az első számú feladat a pedagógus- és művelődési szakembert képző felsőoktatás olyan átértékelése, amely a szakszerűség mellett lehetővé teszi — egy-egy korszak anyagi-szellemi műveltségének lényegi megismerése útján — a történetiség lényegére való ráérzést, azt, hogy ennek alapján a hallgató más korszakokban is, a maga korában is ráérezzen annak mibenlétére: „Hogy [...] a történelmi vállalás biztosítékát ne szokások, vélekedések, viselkedésformák változatlan fönntartásában, konzerválásában, fetiszizálásában lás-

sa, hanem a folyton szükséges változások lehetséges változatai közül a legjobb [...] melletti érzelmi-érzelmi döntés képességében."

A középiskolai szaktárgyak vonatkozásában az elvárások az illető tárgyaknak az egyetemes fejlődés történetébe való beillesztésére, valamint azokra a módokra vonatkoznak, amelyek az illető tárgyak kereteiben a történetiség egyetemes jegyeit, karakterét felmutathatják. Mindennek feltétele és egyben a művelődéstörténeti oktatás eredményességének kritériuma, hogy az általános tárgyaknak egymáshoz és a szorosan vett szaktárgyakhoz való viszonya megnyugtatóan tisztázódjék, és arányosan rendeződjék.

Salat Levente

AZ ANYANYELVI NEVELÉS TARTALMA ÉS FELADATAI (Magyar Nyelvőr, 1981. 2.)

Az anyanyelv mindenfajta képzés alapja; oktatása ma, a tudományos-műszaki forradalom korában különösen előtérbe került világszerte. Az ismeretanyag ugrásszerű megnövekedése: az információrobbanás nem csekély terhet ró a nyelvre. A gyors változásokhoz való igazodás, a hajlékonyság erénye sohasem volt oly „keresett cikk”, mint manapság. Ahhoz, hogy a nyelv jól „szolgáljon”, s ne hagyjon cserben bennünket, elsősorban az szükséges, hogy mi, a társadalom, a társadalmat alkotó emberek törődjünk vele. Oktatása — minősége, tartalma, a hozzá való viszonyulás — tehát kulcsfontosságú. Szerte a világon kísérletek folynak az oktatás átszervezésére, új utak keresésére. Az új befogadásának képességét, az arra való hajlandóságot nem nélkülözheti maga a nyelvi oktatás sem.

A *Magyar Nyelvőr* legutóbbi számában Benkő Loránd az anyanyelv-oktatás néhány időszerű kérdését veti fel, s tartalomra gazdagításának, kitágításának, szelvényre korszerűsítésének fontosságát hangsúlyozza. Előljáróban leszögezi, hogy az anyanyelvi oktatás mint iskolai tanterv egy nagymértékben eltér a többi tárgytól egyrészt abban, hogy a tanulók mindennapi gyakorlatához: az élőbeszédhez és az íráshoz kapcsolódik, életük állandó velejárója, másrészt abban, hogy a magyartanár egymaga képtelen ellátni a nyelvi nevelés feladatkörét, hiszen az anyanyelv használatát egy sereg más tényező is befolyásolja: az iskolán belül a többi tantárgy nyelvi színvonala, iskolán kívül pedig sok-sok egyéb tényező. Számolnia kell például az egész társadalom nyelvi hatásával, olyan fontos tényezőkkel, mint a család, a baráti kör, a tömegkommunikációs intézmények. Mindezek korántsem csökkentik a magyartanár ez irányú felelősségét, csupán arra figyelmeztet, hogy bőven jut belőle másoknak is. A közöny, nemtörődőmség negatív hatásának ellensúlyozása megint csak az iskolára hárul, noha a nevelés

sem mindenható: igazi eredményt csupán társadalmi összefogástól, valamennyi művelődési tényező együttműködésétől lehet elvárni.

A magyartanár nevelőmunkája közben nem tevéstheti szem elől tehát azokat a tényezőket, amelyek az anyanyelv használatára hatnak, vagyis a társadalmi-művelődési körülményeket, a társadalmi magatartásokat. A modern élet jelenségei iránt oly fogékony tanulóifjúság nyelvszemlélete irányításának, nyelvi magatartása befolyásolásának, kétségtelen, ő a legfontosabb letéteményese. Rohamosan változó világunk, a gyorsuló idő, az életmód átalakulása kedvező és kedvezőtlen nyelvi hatásokat egyaránt előidézhethet. Az idő utáni hajzában rövid, szabatos — tehát gazdaságos — kifejezőmódra is törekedhetünk, ugyanígy azonban a nyelvi pongyolaságnak, a hevenyészett előadásmódnak, a közhelyek használatának is engedhetünk. Számolnunk kell a humán műveltség-elemek visszahatásának kedvezőtlen hatásával. A „társadalmi, történelmi, irodalmi, földrajzi, szociológiai, etikai stb. műveltségi hiányokról van itt szó, amelyekkel a nyelvi műveltség korszerű tudásanyaga megannyi szállal érintkezik, s amelyeknek a hiányában korszerű nyelvi műveltséget felépíteni bajosan lehet. E tekintetben az egyetemes emberi műveltséggel kapcsolatos ismeretekről éppúgy szó van, mint a nemzeti műveltség elemeiről. Az utóbbiak hiánya csupán azért súlyosabb, mert anyanyelvi kultúránk elsősorban hozzájuk kapcsolódik.” (Ilyen körülmények között azon sem lehetne csodálkozni, ha a nyelvi igényesség lényegtelen, harmadrangú tényezővé válnék.)

A műszaki, természettudományi, de a társadalomtudományi szaknyelv is, rövid idő alatt óriási mennyiségű új szóval töltődött fel, s ezek a szaknyelvi elemek elárasztották a köznyelvet, ami sokszor bizony „megemészthetetlen” teszi a közlés tartalmát, gátolva így a műveltség közkinccsé válását. Ezzel szoros összefüggésben kell megemlítenünk a nyelvi arisztokratizmusba torkolló mértéketlen idegenszó-használatot, a nyelvünk és helyesírásunk formarendszerébe nem il-

lő idegen szavak, nevek áradatszerű jelenkezését.

A tömegközlés intézményei az anyanyelvhasználat különböző szintjeit képviselik. A nyelvi fejlődés szempontjából természetesen nem közömbös, hogy melyik szintnek van tömeghatása. Nem mindegy az sem, hogy a tanulóíjúság milyen nyelvi befolyásra érzékenyebb: klasszikusaink magas esztétikai igényességű alkotásai, vagy a slágerszövegek sablonjai irányítják ízlését. A kifejezés frissítése végett, az újdonságra törekvés érhető, elfajulásának azonban már korántsem örvendhetünk. Divattá vált a fiatalok között az útszéli hangvétel, a trágárság: az alacsonyrendű gondolkodás és ízlés nyelvi kifejeződése.

Az iskolai anyanyelvoktatás tartalmát, ismeretanyagát a nyelvi-nyelvészeti problémáitát messze meghaladva kell értelmeznünk: ismeretanyagába „az anyanyelvi tudatot formáló és készséget megalapozó társadalmi-művelődési érdekű, szempontú tematika egész rendszerét, széles körét” be kell építeni. Ezek után Benkő Loránd felsorakoztatja azokat a kérdésköröket, amelyek véleménye szerint helyet követelnek maguknak a tananyagban — a szorosán vett nyelvoktatáson kívül. Íme néhány közülük: az anyanyelv ismerete és használata mint az emberi tevékenység legfontosabb megnyilvánulása; társadalmi szerepe; a nyelv változásaival összefüggő történeti látásmód kialakítása; a nyelv belső rétegződése, a nyelvi rétegek helyzete, egymáshoz való viszonya; a nyelv mint az esztétikum forrása; nyelv és etikum — a nyelvi magatartás és a társadalmi magatartás összefüggése; a nyelv mint a hagyományok életetője; tudatos nyelvhasználat; az anyanyelv kérdéskörétől elválaszthatatlan társadalmi, történelmi, művelődési problematika ismerete.

Az anyanyelvi oktatásnak ezek az új igényei korszerű szemléletet követelnek. Az önművelés ehhez nem elég; a tanári továbbképzésnek a jelenleginél jobb, intézményesebb, átfogóbb kiépítésére van szükség: ez az előrelépés alapja — hangsúlyozza a cikk írója. Minthogy az anyanyelvi nevelést nem lehet kiszigetelni a társadalmi közegből, igen nagy szerepe van a közvélemény anyanyelvi tematikájú tájékoztatásának, az idevágó ismeretek terjesztésének. Magasabb szintre kell emelni a nyelvművelést, fokozni hatékonyságát, hiszen „nem lehet magas szintű iskolai anyanyelvi képzést teremteni úgy, hogy az a kör, milió, amiben élünk, nyelvileg, anyanyelvi műveletlen vagy legalábbis alacsony szintű. Ez a kontraszt csak akkor oldható föl, ha egyszerre, minden fronton próbálunk a nehézségeinken túljutni.”

Sz. I.

WILLIAM SAROYAN HALÁLÁRA
(Time, 1981. 22.)

Meghalt korunk egyik legismertebb amerikai írója: William Saroyan. Magabiztosságát, jellemét jól tükrözi egy közszájon forgó anekdota. 1934-ben Bennett Cerf, a híres amerikai kiadó az egyik San Franciscó-i szállodában tartózkodott, amikor arról értesítették, hogy egy fiatalember, aki magát a világ legnagyobb írójának nevezi, a hallban várja, mire a kiadó habozás nélkül ezt mondotta a hírt hozó fiúnak: „Mondja meg Saroyan úrnak, hogy azonnal jöjjön fel ide.”

Néhány nappal halála előtt magabiztosan jelentette ki: „Mindenkinek meg kell halnia, de én mindig azt hittem, hogy az én esetemben kivételt tesznek.”

William Saroyan 1908-ban, a török megszárlás elől Amerikába menekült örmény család gyermeke volt. Apja korai halála után árvaházba került, majd mint táviratkihordó kapott alkalmazást. Ekkorri élményeinek visszhangja ismerhető fel a *The Human Comedy* (Az emberi vigjáték) című darabjának jó és rossz híreket szállító fiatalemberében. Írói hírnevét *The Daring Young Man and the Flying Trapeze* (A merész fiatalember és a repülő trapéz) című rövid elbeszéléssel alapította meg.

Írásai „az utcák és az épületek felszíni igazságát, a valóság hétköznapi igazságát” hirdették. Ezért első elbeszéléseiből a válság sújtotta amerikai kiskorú ember biztatást és bátorítást merített. Aszfaltszagú romantikájának azonban volt társadalomkritikai oldala is. 1940-ben a *The Time of Your Life* (Életem napjai) című darabja a Broadway nagy sikert aratott, és felajánlották neki a Pulitzer-díjat, amelyet az író azzal utasított vissza, hogy a „business” felől nem lehet megítélni a művészetet. Mint hollywoodi forgatókönyvíró sokat vesző-dött a stúdiók vezetőivel, de megalkotott egy jellegzetes figurát, a hétköznapi karakán jellemét. A szerencsejátékok és az ital hozzájárultak házasságának felbomlásához, és vagyonát is felémésztették. 1958-ban 50 000 dollár adóhátralék miatt Párizs egyik munkásnegyedébe költözött. A hatvanas években több komor hangú emlékiratot adott ki: *Not Dying* (Nem meghalni), *Say Hello to Everybody* (Köszönj mindenkinek). Az 1963-ban írt *Boys and Girls* (Fiúk és lányok együtt) című regényében sivár képet fest a házasságról.

A háború utáni kritikusok nem lelkesedtek Saroyan fanyar szentimentalizmusáért és darabjainak nyugtalan vitalitásáért. Sok elbeszélésének élénk könyvedsége és igazsága azonban továbbra is ihlető forrása a fiatal íróknak.

Sz. E.

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

VARONÉ TOMORI VIOLA pszichológus (Nagyvárad). — Buday Györgynek a Korunk Galériában rendezett kiállításáról, annak visszhangjáról számol be levelében a művész testyére: „Meg kell írnom sürgősen, hogy milyen nagy örömet okozott Györgynek a kolozsvári kiállítás. Soha még ilyen nagy hatással nem volt rá egyetlen hazai kiállítás sem, pedig általában örülni szokott neki. Mindannyitoknak nagyon köszöni a láthatóan sok szeretettel és hozzáértéssel végzett munkát. Ugy alakult a dolog, hogy Szegedről eljövetelem előtti este nyitottuk meg az íróportré-kiállítást, és így egyszerre kettőnek örül, de első helyen van a kolozsvári! Írja, hogy mindkét helyről többen írtak neki. Különösen örült, hogy Kántor L. az ő betűit használta, azt mondja, hogy ez diákkori érdeklődése a rovásírás iránt, ebből és a fametszésből alakította ki, és most volt az első eset, hogy felfigyeltek rá.“

Dr. BAGARUS ANDRÁS (Arad). — Többszöri levélváltásunk során felmerült az a kérdés, hogy mi a véleményem a *Korunk*ről. Nos hát, ami a folyóirat egészét illeti, a véleményem az, hogy a közlemények többsége nyelviileg-szövegeileg kissé „elvont“, száraz. Igaz viszont, hogy tartalmuk a legtöbb esetben érdekes és értékes. De szerintem éppen ennek az értékes tartalomnak a *hozzáférhetőségét* kellene javítani kissé olvasmányosabb stílussal. Jó volna továbbá, ha rendszeressé válna a *Korunk*-nak az a törekvése, hogy szépprózánk terméséből egy-egy figyelemreméltó vagy éppen irányjelző írást közöljön (szerintem folytatásokban is lehetne). Ha sikerülne ilyen, hogy úgy mondjam: „szövétnék gyanánt világitó“ írásokat közölni, ezeknek is volna annyi értékük, mint egyik-másik filozófiai esszének, s ez is a *Korunk* magas elvi állásfoglalásaihoz tartozna. — A megjelent írások stílusával kapcsolatosan van még egy észrevételem. A *Korunk* 1981. évi 10. számának két cikkét — Szabó Ilona: *Kell a törődés*, Nagy György: *Szimbolikus illusztráció és történelmi tartalom* — láthatatlan erős szálak kötik össze egymással, mint a meghatározást a példával. A Nagy György cikkét olvasva, összesen 92 idegen szót írtam ki belőle, amelyek közül tizenháromat többször is használt. Ez utóbbiak általában megfelelnek a már polgárjogot nyert szavaknak, melyek „szinmagyarra“ helyettesítése már a megértést nehezítené. A többi idegen szó viszont — és ezek vannak többségben! — mind olyan, hogy elrettentőbb nyelvi példákat keresve sem találhatott volna a *Kell a törődés* szerzője. E nagyszámú idegen szó használatát még az az enyhítő körülmény sem menti, hogy értelmileg kifogástalan pontossággal alkalmazta, vagy hogy magyaros helyesírással használta a tanulmány szerzője. Írásának témája, a transzilvánizmus egyébként sem igényel semmiféle idegenszavas keverést.

A KORUNK HÍREI

KORUNK GALÉRIA

December 19.: Balla József és fia, ifj. Balla József (Nagybánya) festményei. — A megnyitón Veress Zoltán bevezetője után Márton Árpád, a Sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színház művésze mutatta be Markó Béla *Lepkecsontváz* című verseskötetéből összeállított műsorát, Jánky Ilona zongoraművész Schumann-műveket adott elő.

Január 9.: Mérey András (Csikszereda) grafikái. — A megnyitón Kántor Lajos bevezetője után Török Katalin, a kolozsvári Állami Magyar Színház tagja Sinka-balladákat mondott, Barabás Kásler Magda énekesnő néger spirituálékat, Debussy-dalokat és Tróznér József-versmegzenésítéseket adott elő Buzás Pál zongorakíséretével.

HELYREIGAZÍTÁS. — 1981. évi 11. számunk 818. lapján a hetedik és a nyolcadik bekezdés első sorában *okozat* helyett *akarat* olvasandó.

Márciusi számunkban

IRODALOMTÖRTÉNET ÉS NEMZETISÉG

KÁNTOR LAJOS • Az irodalomtörténet áramkörében — Cs. GYIMESI ÉVA • Irodalom, elmélet, történetiség — GAAL GYÖRGY • Irodalomtudományunk elhanyagolt területei — BOHONYI ZOLTÁN • Értékszelektív viszonyulás, elvárás-horizont — KOZMA DEZSŐ • Módszertani egyoldalúság — EGYED PÉTER • A tudományos nyelvezetről és az anyanyelv tisztaságáról — BALOGH EDGAR • Intézményesített alakzatokban — SZABÓ ZOLTÁN • Az elméleti felkészültség szükségessége — LANG GUSZTÁV • A nemzetiségi tudat nem szükségszerűen provinciális — SZILÁGYI JÚLIA • Műtívetés és felelősség — HEREDI GUSZTÁV • Irodalomtörténet — szépirodalom — DAVID GYULA • Utánpótlás-kérdés — ENGEL KÁROLY • Rész-kutatás, komparatiztika, megbecsülés — FABIÁN ERNŐ • Eszmetörténet, irodalomtörténet — KATONA ÁDÁM • A középiskolai irodalomoktatás nézőpontjáról — SZIGETI JÓZSEF • Független népvándorlás — BEKE GYÖRGY • Az irodalom nemzeti üzenete — GÁLFALVI GYÖRGY • Permanens hőskorszak — SZABÓ ZSOLT • Kisipari módszerekkel? — MÁTIS V. BÉLA • Pótolni a hiányt — BORCSA JÁNOS • Élő fogalmak rendszere

ORBÁN GYÖNGYI • Az érték fogalma az általános iskolai irodalomtanításban — ROBOTOS IMRE • Sóni Pál emléke — KÁNTOR LAJOS • Kisebbségi irodalom — közelről és távolról